

Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie

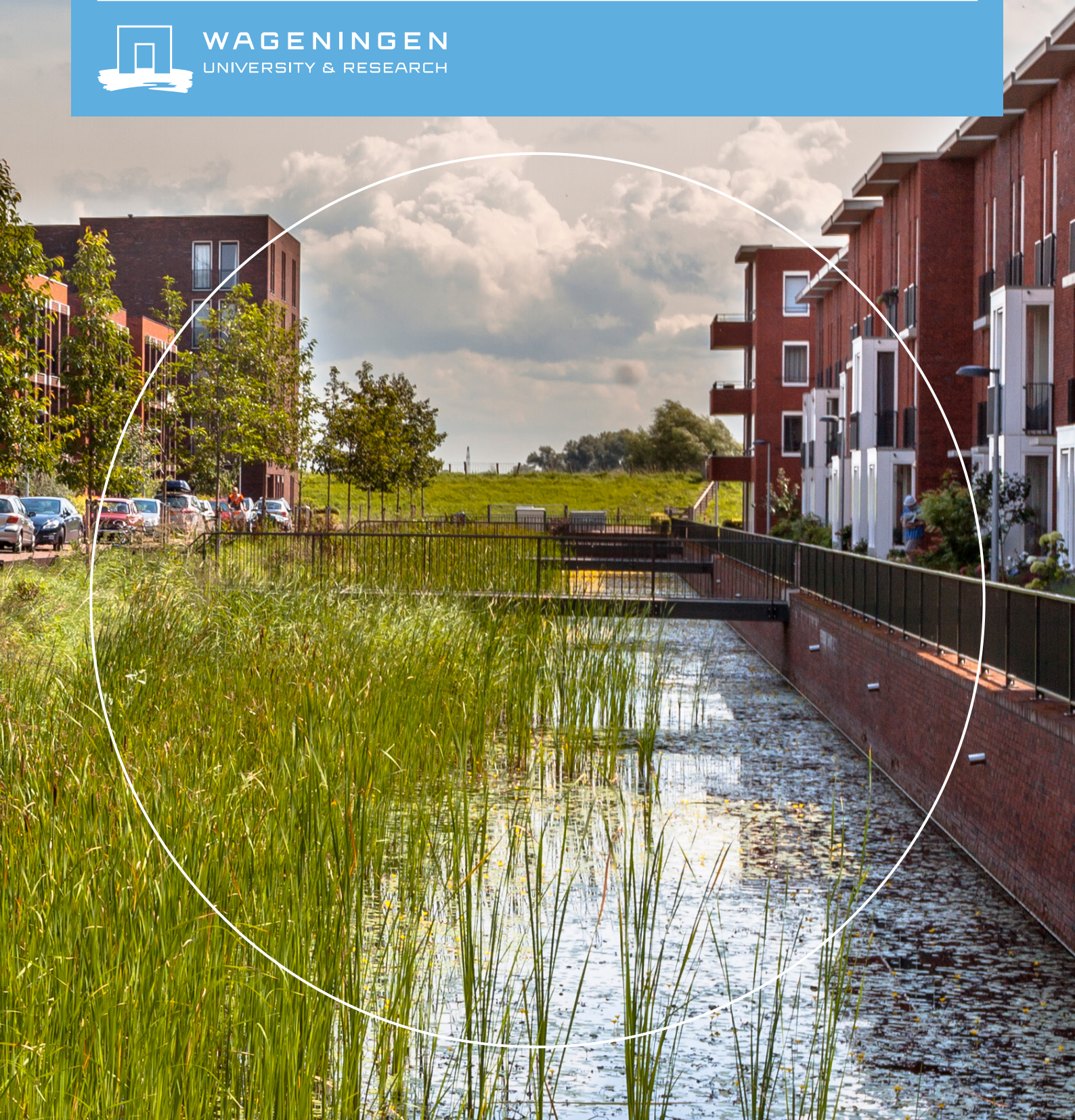
Een inventarisatie van provinciale invullingen van de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact

M.C.A. van Aar, A. Jellema, F. Langers en D. van Doren

| WOt-Rapport 154

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie

Dit WOt-rapport is gemaakt conform het Kwaliteitsmanagementsysteem (KMS) van de unit Wettelijke Onderzoekstaken (WOT) Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen University & Research.

WOT Natuur & Milieu voert wettelijke onderzoekstaken uit op het beleidsterrein natuur en milieu. Deze taken worden uitgevoerd om een wettelijke verantwoordelijkheid van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) te ondersteunen. WOT Natuur & Milieu zorgt voor rapportages en data voor (inter)nationale verplichtingen op het gebied van agromilieu, biodiversiteit en bodeminformatie, en werkt mee aan producten van het Planbureau voor de Leefomgeving zoals de Balans van de Leefomgeving.

Disclaimer WOt-publicaties

De reeks 'WOt-rapporten' bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor WOT Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

Dit onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Het PBL is een inhoudelijk onafhankelijk onderzoeksinstituut op het gebied van milieu, natuur en ruimte, zoals gewaarborgd in de Aanwijzingen voor de Planbureaus, Staatscourant 3200, 21 februari 2012.

Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurverkenning, Balans van de Leefomgeving en andere thematische verkenningen.

Het onderzoek is gefinancierd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV).

Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie

Een inventarisatie van provinciale invullingen van de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact

Mies van Aar¹, Allard Jellema², Fransje Langers¹ en Didi van Doren³
Met medewerking van Esther de Wit⁴ en Arlette van den Berg⁵

1 Wageningen Environmental Research

2 Wageningen Economic Research

3 Planbureau voor de Leefomgeving (tot 31-01-2023)

4 Wageningen Environmental Research (tot 31-03-2022)

5 Planbureau voor de Leefomgeving

BAPS-projectnummer WOT-04-010-034.79

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, september 2023

WOT-rapport 154

ISSN 1871-028

DOI 10.18174/636845

Referaat

Aar, M.C.A. van, A. Jellema, F. Langers en D. van Doren (2023). *Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie; Een inventarisatie van provinciale invullingen van de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact*. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOT-rapport 154

Eén van de ambities uit het Natuurpact is het versterken van de relatie tussen natuur en economie. Samen met de betrokkenen zijn de beleidsstrategieën van provincies op dit gebied geïnventariseerd aan de hand van de beleidsarrangementenaanpak en zijn de verwachtingen, ervaringen en handelingsperspectieven met betrekking tot deze strategieën in beeld gebracht. Daartoe zijn beleidsdocumenten systematisch geanalyseerd, hebben interviews met alle provincies plaatsgevonden en zijn zes concrete provinciale aanpakken geselecteerd voor casusonderzoek. Grofweg vier provinciale strategieën voor het verbinden van natuur en economie zijn onderscheiden: natuurinclusieve bebouwde omgeving, groene verdienmodellen, impactreductie en circulaire economie. Het provinciale beleid op het gebied van natuur en economie is nog sterk in ontwikkeling; doelen en beleidsstrategieën zijn niet altijd helder en het beleid is vaak nog experimenteel. Er is de afgelopen tien jaar veel ervaring opgedaan met processen en er zijn waardevolle netwerken opgebouwd, maar fysieke realisatie blijft achter. Voor opschaling is er behoefte aan duidelijke ambities, doelen en kaders.

Trefwoorden: beleid, provincie, natuur, economie, Natuurpact, bedrijven, ondernemers, natuurinclusief, beleidsarrangementenaanpak

Provincial policy for strengthening the relationship between nature and economy: An inventory of provincial interpretations of the nature and economy ambition in the Nature Pact.

One of the ambitions of the Nature Pact is to strengthen the relationship between nature and economy. We worked with the relevant stakeholders to inventory the policy strategies of the provincial governments in this area using the policy arrangement approach, and described the expectations, experiences and options for improving these strategies. Policy documents were systematically analysed, interviews were held with representatives from all the provincial governments and six concrete provincial strategies were selected for case studies. Four broad strategies for linking nature and economy were identified: nature-inclusive built environment, green revenue models, impact reduction and circular economy. Provincial policies for nature and economy are still fluid and under development; goals and policy strategies are not always clear and policy is often still experimental. Much experience has been gained over the past ten years and valuable networks have been built up, but little progress has been made on the ground. Before policies can be scaled up, ambitions, objectives, and guidelines and rules must be clearly defined.

Foto omslag: Shutterstock

© 2023 **Wageningen Environmental Research**
Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 484576; e-mail: mies.vanaar@wur.nl

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (unit binnen de rechtspersoon Stichting Wageningen Research),
Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 54 71, info.wnm@wur.nl, www.wur.nl/wotnatuurenmilieu.

Dit rapport is gratis te downloaden van <https://doi.org/10.18174/636845> of op www.wur.nl/wotnatuurenmilieu. WOT Natuur & Milieu verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

WOT Natuur & Milieu aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Het Rijk en de provincies hebben in het Natuurpact afspraken gemaakt over de ambities en financiering van het Nederlandse natuurbeleid tot 2027. Ze zijn in het Natuurpact uit 2013 overeengekomen om nieuwe natuur te ontwikkelen voor een robuust Natuurnetwerk. Daarbij zetten ze in op het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en het verstevigen van de relatie tussen natuur en economie. Dit rapport bevat het verslag van een achtergrondstudie bij de Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact (Planbureau voor de Leefomgeving en Wageningen University & Research). Deze achtergrondstudie richt zich op het provinciaal beleid met betrekking tot de relatie tussen natuur en economie, voor andere sectoren dan landbouw.

Natuur en Economie – waar hebben we het dan eigenlijk over? De eerste inhoudelijke vraag in de interviews met provincied medewerkers in de eerste fase van dit onderzoek was dan ook:

Wat verstaat de provincie onder de relatie tussen natuur en economie?

Vaak kregen we niet eens de kans om deze vraag te stellen, omdat – tijdens de kennismaking bij het interview of vooraf via e-mail – we de vraag al terug hadden gekregen: *'Natuur en economie, wat bedoelen jullie daar eigenlijk mee?'*. Het evalueren van een beleidsveld zonder doelen en zelfs zonder definitie is natuurlijk praktisch onmogelijk. We hadden dus snel op kunnen houden met het onderzoek. Toch is er besloten om het door te zetten. Het onderwerp Natuur en economie, wanneer je hier bijvoorbeeld natuurinclusieve ruimtelijke ontwikkeling en groene verdienmodellen onder schaarst, is namelijk ontzettend relevant voor de opgaven waar provincies voor staan. Het raakt aan natuur, klimaatadaptatie, het ruimtelijke domein en werkgelegenheid. Provincies ontwikkelen dan ook allerlei strategieën op dit gebied, maar een overzicht van deze strategieën en de ervaringen hiermee ontbrak nog. Een duidelijk beeld van de bestaande beleidsstrategieën en de bijbehorende verwachtingen en ervaringen helpt om de handelingsperspectieven voor het versterken van het provinciale beleid op dit gebied in beeld te brengen. Juist in deze situatie is een lerende aanpak gewenst. We hopen met dit onderzoek en de bijbehorende bijeenkomsten dan ook een bijdrage te hebben geleverd aan het leren over dit onderwerp.

In het kader van deze studie zijn in 2021, 2022 en 2023 verschillende interviews, focusgroepen en de workshop handelingsperspectieven uitgevoerd. Hierbij wil ik alle mensen die actief hebben meegewerkt aan de interviews, bijeenkomsten en rapportage van harte bedanken voor hun medewerking en de openheid waarmee zij hun ervaringen met het onderzoeksteam gedeeld hebben.

Mies van Aar – Projectleider

Inhoud

Samenvatting	9	
Summary	15	
1	Introductie	21
1.1	Aanleiding	21
1.2	Onderzoeksdoelen en vraagstelling	22
1.3	Positie onderzoek in de Derde Lerende Evaluatie Natuurpact	23
1.4	Afbakening	23
1.5	Leeswijzer	23
2	Aanpak en theoretisch kader	24
2.1	Theoretisch kader	24
2.1.1	Beleidsarrangementenaanpak	24
2.1.2	Sturingsstijlen	25
2.1.3	Typologie van beleidsinstrumenten	26
2.2	Aanpak	26
2.2.1	Verkenning: inventarisatie beleidsstrategieën	26
2.2.2	Casestudie-onderzoek	27
3	Beleidsstrategieën	29
3.1	Introductie	29
3.2	Discours	29
3.2.1	Definitie 'natuur en economie'	29
3.2.2	Overkoepelende doelen provinciaal beleid natuur en economie	30
3.2.3	Doelen van provinciale beleidsstrategieën voor natuur en economie	31
3.3	Actoren en coalities	32
3.4	Hulpbronnen	33
3.5	Regels	34
3.6	Sturingsstijl en rol provincie	34
4	Casestudie	37
4.1	Introductie	37
4.2	Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving (Overijssel)	38
4.2.1	Casusbeschrijving	38
4.2.2	Bevindingen	40
4.3	Groene en gezonde bedrijventerreinen (Zuid-Holland)	44
4.3.1	Casusbeschrijving	44
4.3.2	Bevindingen	46
4.4	Natuurinclusief bouwen (Gelderland)	50
4.4.1	Casusbeschrijving	50
4.4.2	Bevindingen	52
4.5	Platform 'Groen Kapitaal' (Noord-Holland)	54
4.5.1	Casusbeschrijving	54
4.5.2	Bevindingen	55
4.6	Groen ontwikkelfonds Brabant (Noord-Brabant)	58
4.6.1	Casusbeschrijving	58
4.6.2	Bevindingen	60
4.7	Ecologie en economie in balans Eemsdelta (Groningen)	62
4.7.1	Casusbeschrijving	62
4.7.2	Bevindingen	63

4.8	Reflectie casestudie	66
5	Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie	67
5.1	Discoursen	67
5.2	Actoren en coalities	68
5.3	Hulpbronnen	69
5.4	Regels	70
6	Conclusies en reflectie	72
6.1	Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor natuur en economie? Wat beogen ze hiermee?	72
6.2	Welke ervaringen doen zij op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?	72
6.3	Hoe en met welke overheidslagen en beleidsdomeinen wordt door provinciale natuurafdelingen samengewerkt en wat zijn daarbij uitdagingen en kansen?	73
6.4	Welke handelingsperspectieven leveren deze lessen op voor de beoogde doelen en ambities?	74
6.5	Reflectie	77
	Literatuur	78
	Verantwoording	81
Bijlage 1	Vragenlijst interviews provincies	82
Bijlage 2	Codesysteem Atlas.ti	84
Bijlage 3	Geraadpleegde documenten	87
Bijlage 4	Vragenlijst voorafgaand aan focusgroepen	90
Bijlage 5	Voorbeeld programma focusgroepen	92

Samenvatting

Bij de decentralisatie van het natuurbeleid in 2013 is het versterken van de relatie tussen natuur en economie vastgelegd als een van de drie hoofdambities van het Natuurpact. Dit rapport brengt de beleidsstrategieën van provincies om de relatie tussen natuur en economie te versterken in beeld. Het is een achtergrondstudie bij de Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact (PBL en WUR, 2023). Samen met de betrokkenen zijn de beleidsstrategieën van provincies op het gebied van natuur en economie geïnventariseerd en de verwachtingen, ervaringen en handelingsperspectieven met betrekking tot deze strategieën in beeld gebracht. Daartoe zijn beleidsdocumenten systematisch geanalyseerd, hebben interviews met alle provincies plaatsgevonden en zijn zes concrete provinciale aanpakken geselecteerd voor casusonderzoek, om samen met betrokkenen van te leren.

Het provinciale beleid op het gebied van natuur en economie is nog sterk in ontwikkeling; doelen en beleidsstrategieën zijn niet altijd helder en het beleid is vaak nog experimenteel. Een duidelijk beeld van de bestaande beleidsstrategieën en de bijbehorende verwachtingen en ervaringen helpt om de handelingsperspectieven voor het versterken van het provinciale beleid op dit gebied in beeld te brengen.

Uit de interviewronde met alle twaalf provincies komt naar voren dat de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact door provincies verschillend wordt ingevuld qua onderwerpen en beleidsstrategieën. Grofweg vier provinciale strategieën voor het verbinden van natuur en economie zijn onderscheiden:

1. Natuurinclusieve bebouwde omgeving

Deze categorie van strategieën richt zich op het stimuleren van de natuurinclusieve inrichting van de bebouwde omgeving, zoals natuurinclusief bouwen, groene bedrijventerreinen, groene schoolpleinen, natuurinclusieve infrastructuur en natuurinclusieve zon- en windparken.

2. Groene verdienenmodellen

Deze categorie van strategieën richt zich op het stimuleren van aanleg en beheer van groen en/of natuur door bedrijven, stichtingen of NGO's als onderdeel van het verdienenmodel en om hun doelen te bereiken. Bijvoorbeeld voedselbossen, (stads)landbouw of groenbeheer in combinatie met zorg, natuur-begraafplaatsen of het gebruik van natuur door recreatiebedrijven.

3. Impactreductie

Deze strategieën richten zich op het bovenwettelijk reduceren van de impact van de bedrijfsvoering op natuur, bijvoorbeeld bij een industrieterrein wat in of bij een kwetsbaar natuurgebied ligt.

4. Circulaire economie

Deze strategieën richten zich op de meerwaarde van natuur voor de circulaire economie en omgekeerd, bijvoorbeeld door het benutten van invasieve exoten, maaiafval of andere reststromen uit natuurgebieden voor economische doeleinden (zoals het gebruik van reuzenberenklauw voor het maken van verkeersborden).

De verbinding tussen natuur en landbouw valt buiten de *scope* van dit onderzoek, hierover wordt gerapporteerd in andere achtergrondstudies van deze en eerdere Lerende Evaluaties van het Natuurpact (Gerritsen et al., 2020, Gerritsen et al., in prep.).

Provinciaal beleid voor natuur en economie

Om het provinciale beleid te bestuderen is gekozen voor de beleidsarrangementenaanpak. Dit past bij een beleidsdomein als natuur en economie, dat nog sterk in ontwikkeling is, geen duidelijk geformuleerde beleidsdoelen heeft en zich in een dynamische (beleids)context bevindt. Een beleidsarrangement is de (tijdelijke) institutionalisering van de inhoud en organisatie van een bepaald beleidsterrein, en wordt beschreven aan de hand van vier samenhangende dimensies: (1) discourses, (2) actoren en coalities, (3) hulpbronnen en (4) regels.

Discours: geen duidelijke doelen en beleidstheorie

In het Natuurpact wordt niet gedefinieerd wat er wordt verstaan onder het versterken van de relatie tussen natuur en economie en er worden ook geen concrete doelen of ambities vastgesteld. Dit biedt provincies weinig houvast en resulteert erin dat provincies de ambitie op verschillende manieren invullen. Een aantal provincies heeft wel overkoepelende doelen op het gebied van natuur en economie (onder andere het verbeteren van de biodiversiteit en de natuurkwaliteit, een goed vestigingsklimaat voor bedrijven, het creëren van ontwikkelingsruimte voor economische sectoren, gedeelde verantwoordelijkheid, de integratie van natuur en economie en de integratie van opgaven in het algemeen), maar hier is over het algemeen geen concrete beleidstheorie aan gekoppeld. Wel zijn er een aantal strategieën die onder natuur en economie geschaard kunnen worden, die door provincies in meer of mindere mate uitgewerkt zijn. Strategieën rondom de natuurinclusieve bebouwde omgeving komen in veel provincies voor en er zijn in meerdere provincies voorbeelden van uitgewerkte en geïmplementeerde strategieën op dit onderwerp te vinden. Enkele provincies hebben ook strategieën op het gebied van groene verdienmodellen uitgewerkt en geïmplementeerd. Strategieën op het gebied van impactreductie en circulaire economie worden wel vaak genoemd in de ambities, maar zelden concreet uitgewerkt.

Actoren en coalities: samenwerking met intermediairs en gemeenten

Provincies werken voor hun beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie vooral veel samen met intermediairs en gemeenten; partijen die meer contact hebben met de doelgroepen. Vanuit de provinciale afdelingen Natuur is er vaak geen direct contact met bedrijven of organisaties. Dit loopt meestal via intermediairs en/of gemeenten waarmee wordt samengewerkt of via provinciale collega's bij andere afdelingen, zoals Economie. Zo werken veel provincies samen met intermediair IVN voor de vergroening van bedrijventerreinen. Ook wordt er vaak gebruik gemaakt van (bestaande of nieuwe) netwerken, zoals bedrijvennetwerken of netwerken met gemeenten. Deze netwerken worden onder andere gebruikt om kennis uit te wisselen, bijvoorbeeld op het gebied van natuurinclusief bouwen. De doelgroep van de provinciale beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie zijn vaak wel specifieke bedrijfssectoren (bijv. projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties, horeca- en recreatiebedrijven en bedrijven op bedrijventerreinen). Een aantal provincies heeft in hun beleidsdocumenten en/of op de website een expliciete uitnodiging staan richting initiatiefnemers in het algemeen of specifiek bedrijven om contact op te nemen.

Hulpbronnen: weinig financiële middelen

Een gebrek aan concrete doelen en het ontbreken van financiële afspraken maken dat provincies relatief flexibel zijn wat betreft de invulling van de ambitie 'natuur en economie'. Door het Rijk zijn er geen middelen beschikbaar gesteld aan provincies voor het versterken van de verbinding tussen natuur en economie. Provincies zetten voor de ambitie 'natuur en economie' eigen middelen in. Er kan moeilijk worden vastgesteld hoeveel provincies exact uitgeven aan de ambitie 'natuur en economie' (het gebrek aan een definitie maakt dat het niet altijd duidelijk is of financiële middelen worden ingezet voor ambities rond natuur en economie of dat ze zijn gericht op andere ambities of beleid). Wel is duidelijk dat er aanzienlijke verschillen zijn per provincie. Deze verschillen komen voort uit hoofdzakelijk twee aspecten: beschikbaarheid van financiële middelen en hoeveel prioriteit de ambities gerelateerd aan natuur en economie binnen de provincie hebben.

Regels: beleidsinstrumenten gericht op ondersteuning, kennisdeling en netwerken

Provincies zetten voor hun beleid op het gebied van natuur en economie vooral communicatieve instrumenten (zoals workshops en brochures), instrumenten gericht op samenwerking (zoals convenanten) en financieel/economische instrumenten (zoals subsidies) in. Daarnaast richt het merendeel van de provincies zich ook op faciliteren (meedenken met bedrijven, barrières verhelpen) en kennisontwikkeling (als aanvulling op kennisdelen).

Responsieve en samenwerkende rol provincies

Provincies nemen in het beleid voor natuur en economie over het algemeen een responsieve en/of samenwerkende rol aan. De responsieve rol, waarbij zelfsturing door de maatschappij centraal staat, wordt door provincies soms aangenomen vanuit overtuiging (initiatief en verantwoordelijkheid bij de betrokken partijen leggen en daar acteren waar de energie zit) en soms vanuit noodzaak. Er is vaak weinig budget voor de beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie, provincies hebben dus niet altijd de mogelijkheid om een actieve rol aan te nemen. Ook voor de samenwerkende rol geldt dat het soms wordt

ingezet vanuit overtuiging dat dit de beste manier is om doelen te behalen, en soms uit noodzaak omdat het de enige manier lijkt.

Provincies hebben niet altijd de mogelijkheid om een rechtmatige rol aan te nemen op het gebied van natuur en economie, omdat dit vaak domeinen betreft waarvoor de provincie niet het bevoegd gezag is (dit geldt bijvoorbeeld voor regels rondom natuurinclusief bouwen). Een rechtmatige rol wordt slechts door enkele provincies genoemd, met name in relatie tot wettelijke bevoegdheden rondom de Wet natuurbescherming. De presterende rol wordt door een paar provincies aangenomen (naast de eerdergenoemde rollen), dit zijn over het algemeen de provincies waarin het beleid verder is uitgewerkt en er duidelijke doelen zijn die deze provincies willen behalen.

Casestudie

Om de beoogde effecten en ervaringen van provinciale beleidsstrategieën in beeld te brengen zijn zes casussen geselecteerd, verdeeld over drie van de vier onderscheiden provinciale strategieën. Voor één strategie (circulaire economie) was geen casus voorhanden. De zes casussen zijn:

- Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving (Overijssel – Natuurinclusieve bebouwde omgeving);
- Groene en gezonde bedrijventerreinen (Zuid-Holland – Natuurinclusieve bebouwde omgeving);
- Natuurinclusief bouwen (Gelderland – Natuurinclusieve bebouwde omgeving);
- Platform Groen Kapitaal (Noord-Holland – Groene verdienmodellen);
- Groen Ontwikkefonds (Noord-Brabant – Groene verdienmodellen);
- Ecologie en economie in balans (Groningen – Impactreductie).

Voor de strategie met drie casussen (natuurinclusieve bebouwde omgeving) konden we uitspraken doen op het niveau van de beleidsstrategie, de bevindingen van andere casussen zijn onderling vergeleken, dus over de verschillende strategieën heen, om overeenkomsten en verschillen naar voren te krijgen.

De zes casussen laten zien dat naast verschillen in de invulling van onderwerpen, er ook veel overeenkomsten zijn, met name in de succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten:

- Het is voor iedereen een nieuw onderwerp. Provincies, maar ook andere betrokken actoren zijn zoekende naar de invulling, rollen en doelen.
- Andere actoren kijken vaak naar de provincie voor sturing en het vaststellen van doelen, terwijl de provincie dit doorgaans niet als haar rol ziet in dit dossier.
- Provincies richten zich op 'waar de energie zit' en zien voor zichzelf vooral een rol in het faciliteren van initiatieven en netwerken.
- Maatwerk van provincies, waarbij ze zich actief inzetten voor het ondersteunen van initiatieven/ ondernemers, werkt en wordt gewaardeerd.
- De stap naar opschaling van pilots en het meekrijgen van ondernemers (meer dan alleen de welwillende koplopers) blijft een zoektocht.
- In het proces en in de kennisontwikkeling worden stappen gezet, maar de fysieke resultaten (de daadwerkelijke vergroening of verbetering van de natuurkwaliteit) blijven achter.
- Doorwerking/samenwerking breder in de provincie is vaak een uitdaging en blijft achter. De beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie zijn vaak sterk afhankelijk van één of enkele gemotiveerde ambtenaren. Successen zijn vaak te danken aan (persoonlijk) leiderschap/lokale politiek die verbinding zoekt met andere domeinen. Het is niet institutioneel geborgd. Er is sprake van interne schotten, andere afdelingen binnen provincies zien dit niet als onderdeel van hun kerntaak.
- Er is vaak weinig budget en wel behoefte daaraan (bij zowel provincie als bedrijven). Capaciteit en tijdgebrek is ook een uitdaging bij alle partijen (provincie, gemeenten, bedrijven).
- Gemeenten hebben een belangrijke rol, maar deze wordt niet altijd gepakt.
- Er is behoefte aan passender wet- en regelgeving en kaders, bedrijven zijn met name gebaat bij (natuurinclusieve) richtlijnen en randvoorwaarden op nationaal niveau ten behoeve van een *level playing field*: veel actoren zien hierin een rol voor het Rijk.

Tijdens de focusgroepen zien we veel nieuwe ideeën en verbindingen ontstaan tussen de deelnemers (o.a. provincies, gemeenten, bedrijven, kennispartners). Dit hoort ook bij het lerende aspect van de Lerende Evaluatie van het Natuurpact en zorgt ervoor dat het onderzoek meteen een bijdrage levert aan de praktijk.

Ervaringen, kansen en knelpunten

Provincies hebben geen prioriteit gegeven aan de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact.

Inmiddels is tien jaar ervaring opgedaan sinds de decentralisatie van het natuurbeleid naar provincies en de verbrede aanpak waarin de maatschappelijke betekenis van natuur een plek in het natuurbeleid en de uitvoering heeft gekregen. Uit dit onderzoek blijkt dat provincies geen prioriteit hebben gegeven aan de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact en dat zij zich beperkt aanpassen in de organisatie om natuur en economie te verbinden. Er zijn ambities en verwachtingen maar geen concrete doelen en beperkte middelen. Bestuurlijk commitment en duidelijke budgettering blijven uit, en het aanwezige beleid is sterk afhankelijk van enkele gemotiveerde ambtenaren.

Ervaring opgedaan met processen, fysieke realisatie blijft achter

Provincies hebben resultaten bereikt op het gebied van procesvorming, kennisoverdracht en netwerkopbouw, maar de fysieke realisatie van de ambitie blijft nog achter. Het beleid blijft vaak hangen in pilots en bereikt vooral de koplopers. Het opschalen van koplopers naar mainstream en van pilots naar regulier beleid lukt nog niet.

In veel provincies vraagt de procesaanpak tijd en zijn er 'buiten' nog slechts beperkte resultaten geboekt. Dit heeft onder andere te maken met beperkte capaciteit en prioriteit (zowel bij provincies als andere betrokken partijen zoals gemeenten, parkmanagers en bedrijven op bedrijventerreinen), beperkte budgetten en gebrek aan (landelijke) kaders. Wel zijn in een aantal provincies waardevolle netwerken opgebouwd voor specifieke gebieden (Eemsdelta – Groningen) of rondom onderwerpen (groene bedrijventerreinen – Overijssel en Zuid-Holland, Groen Kapitaal – Noord-Holland) die kansen bieden voor toekomstige opschaling van het beleid.

Behoeft aan kaders

Natuurinclusief bouwen en natuurinclusieve ruimtelijke ontwikkeling zijn erg lastig af te dwingen. Dit maakt het onduidelijk wat er van bedrijven en ontwikkelaars wordt verwacht, en dat is voor alle partijen lastig. Sommige gemeenten en provincies proberen dit zelf te regelen met bijvoorbeeld puntensystemen en via het bestemmingsplan, maar twijfelen in hoeverre zij hier de juiste partij voor zijn. Een richtlijn op nationaal niveau zou het makkelijker maken om het onderwerp mee te nemen en gelijkwaardig af te wegen met andere belangen (betaalbaarheid, duurzaamheid, etc.).

Maatwerk werkt

Een aantal provincies (o.a. Overijssel, Zuid-Holland en Noord-Holland) hebben ervaring opgedaan met het proactief meedenken met initiatiefnemers en ondernemers. De ervaring is dat actieve ondersteuning, met maatwerk per ondernemer/situatie, werkt en wordt gewaardeerd. Dit heeft meer effect dan passieve ondersteuning, bijvoorbeeld het verspreiden van handreikingen.

Rol van provincies en andere overheidslagen

Provincies zien een rol voor zichzelf in de natuurinclusieve bebouwde omgeving, groene verdienmodellen en impactreductie vanuit hun kerntaak op het gebied van ruimtelijk beleid en natuur. De rol die zij hierbij aannemen is over het algemeen samenwerkend en/of responsief.

Veel provincies geven aan dat het versterken van de relatie tussen natuur en economie de betrokkenheid van alle overheidslagen vergt, en dat het niet alleen de verantwoordelijkheid van de provincies kan zijn. Dat heeft deels te maken met de beperkte bevoegdheid van provincies, maar de complexiteit van opgaven vraagt hier ook om. Provincies hebben – op de afspraken in het Natuurpact na – geen geformaliseerde rol wat betreft het thema natuur en economie en vaak geen direct contact met de betrokken sectoren. Het is niet altijd duidelijk wat de beleidsvelden zijn die binnen de invloedssfeer van provincies vallen. Dit wordt door provincies ook verschillend geïnterpreteerd. Dit maakt dat provincies beperkt zijn in waar zij harde doelen kunnen stellen. Bovendien is de uitvoering doorgaans afhankelijk van andere overheidslagen en van andere provinciale afdelingen dan de afdeling die provinciale betrokkenheid heeft bij initiatieven.

Win-winsituaties creëren en momentum aangrijpen

Provincies hebben goed zicht op de regionale opgaven en in de belangen van verschillende spelers in het gebied en zijn daarmee in staat om deze belangen met elkaar te verbinden en zo win-winsituaties te creëren. Natuurinclusief denken moet aan de voorkant van integrale gebiedsontwikkeling worden meegenomen. Daarbij is het belangrijk om het momentum aan te grijpen, bijvoorbeeld door aan te haken bij lopende

bewegingen, denk bijvoorbeeld aan de Agenda Natuurinclusief, het Nationaal Groeifondsprogramma Werklandschappen van de Toekomst en het programma 'DuurzaamDoor' voor een groene en duurzame economie. In relatie tot het momentum is het belangrijk dat breed in de organisatie en bij partners bekend is welke herstructureringen aanstaande zijn.

Integrale benadering

Het versterken van natuur en economie leent zich voor een integrale benadering. Het vergroten van de biodiversiteit en (stedelijke) vergroening sluiten aan bij andere prioritaire beleidsopgaven waar provincies voor staan: gezondheid, klimaatadaptatie (verkoeling, waterberging), milieu (CO₂, stikstofreductie) en duurzaamheid. Binnen de provincies wordt het onderwerp vergroening dan ook vanuit meerdere programma's en aanpakken aangevlogen. Zo kennen Overijssel en Zuid-Holland (casussen Groene bedrijventerreinen) naast de (sectorale) aanpak 'programma vergroening bedrijventerreinen' ook een integraal programma 'toekomstbestendige bedrijventerreinen', waarin vergroening één van de pijlers is. De combinatie van een sectorale en integrale benadering helpt de praktijk verder, maar vraagt ook interne afstemming binnen de provincie. Een integrale benadering kan het bijvoorbeeld lastiger maken om concrete doelen te benoemen omdat het (hoofd)doel van de aanpak voor elke sector weer anders is.

Handelingsopties

Stel duidelijke ambities en doelen vast

Een duidelijke doelstelling en governance structuur op het gebied van natuur en economie (of natuur-inclusiviteit) ontbreekt nu. Het aanscherpen en expliciet maken van de feitelijke beleidsdoelstelling met concretere, kwantificeerbare doelen is essentieel om richting te geven en de benodigde versnelling te realiseren.

Om nu door te pakken naar de transitiefase van opschalen is het belangrijk dat andere manieren van sturen en interveniëren worden ingezet. Dat heeft zowel betrekking op inhoud als proces. Een responsieve houding is hier ook nog steeds van belang, maar interventies als het creëren van een *level playing field* komen nu ook in beeld. Een gelijk speelveld voor alle partijen speelde in de eerdere fasen van voorontwikkeling en take-off minder, toen was het van belang om initiatieven in beweging te houden, door bijvoorbeeld pilots te starten en experimenteeruimte te bieden.

Maatwerk en loketfunctie

Maatwerk is een belangrijke succesfactor in de onderzochte casussen. Het instellen van een community manager is een van de mogelijke invullingen van dit maatwerk, het zorgt voor een loketfunctie binnen de provincie en lijkt een waardevolle aanvulling binnen het provinciaal apparaat om contacten met de praktijk goed te stroomlijnen

Ambassadeurs, icoonprojecten en storytelling

Aansprekende voorbeelden op het gebied van natuurinclusief bouwen kunnen op verschillende manieren onder de aandacht gebracht worden. Zo kunnen door het inzetten van ambassadeurs en storytelling voor de vergroening van bedrijventerreinen ondernemers geïnspireerd worden om te vergroenen. Wanneer zij de positieve verhalen hierover van collega's of parkmanagers horen, komt dit eerder aan dan een boodschap vanuit de provincie of gemeente. Ook communicatie over icoonprojecten van natuurinclusief bouwen zijn belangrijk; deze projecten laten zien wat mogelijk is.

Subsidies om het gesprek op gang te krijgen en samenwerking te bevorderen

Overheidssubsidie kan een belangrijke trigger om het gesprek aan te gaan en gaande te houden. Ondernemers die welwillend tegenover vergroening staan, zijn zoekende en de vraag 'over kosten' kan het proces al snel doodslaan. In relatie tot subsidieaanvraag voor vergroening van bedrijventerreinen lijkt een belangrijke voorwaarde dat deze aangevraagd moet worden door meerdere ondernemers gezamenlijk. Daarmee wordt een hogere organisatiegraad omtrent het onderwerp verduurzaming/vergroening gestimuleerd.

Neem onderwijs en hoveniers mee in kennisontwikkeling

De kennisontwikkeling rond natuurinclusief ondernemen neemt toe bij alle partijen, maar vraagt ook om een nieuwe manier van denken vanuit de groensector, zeker waar het gaat om het ontwikkelen van veelzijdig

groen dat bijdraagt aan de uitdagingen van nu. Het gaat niet enkel om groenkennis, evenzeer is het belangrijk dat groenvoorzieners kunnen inspelen op de veranderende relatie tussen ondernemers en overheid. En daarmee kennis hebben van governance: het meedenken met ondernemers, het betrekken van werknemers rond initiatieven voor groenontwikkeling en -beheer. Het is met name het groen onderwijs (onderwijs gericht op de groene sector) dat aan zet is, maar ook de overheid kan dit sturen.

Bouwbesluit, puntensysteem en groennorm

Er is behoefte aan duidelijke kaders op het gebied van de natuurinclusieve bebouwde omgeving. Hiervoor zijn een aantal verschillende handelingsperspectieven, die mogelijk ook gecombineerd kunnen worden:

- aanpassing van het bouwbesluit door het Rijk om natuurinclusief bouwen te faciliteren;
- nationaal puntensysteem of toetsingskader voor natuurinclusief bouwen;
- nationale groennorm met lokale invulling

Summary

When nature policy was decentralised in 2013, one of the three main goals of the Nature Pact was strengthening the relationship between nature and economy. This report describes the policy strategies being pursued by the provinces for strengthening this relationship. It is a background study to the Third Reflexive Evaluation of the Nature Pact (PBL and WUR, 2023). We worked with the relevant stakeholders to inventory the policy strategies of the provincial governments on nature and economy using the policy arrangement approach, and described the expectations, experiences and tactics for delivering these strategies. Policy documents were systematically analysed, interviews were held with representatives from all the provincial governments and six concrete provincial strategies were selected for case studies. The aim was to learn from these analyses with the stakeholders.

Provincial policies for nature and economy are still fluid and under development; objectives and policy strategies are not always clear and policy is often still experimental. Having a clear picture of the existing policy strategies and associated expectations and experiences makes it easier to identify options for strengthening provincial policies in this area.

The round of interviews with all twelve provinces revealed that the Nature & Economy ambition in the Nature Pact is being interpreted differently by the provinces in terms of topics and policy strategies. Four broad provincial strategies for linking nature and economy were identified:

1. Nature-inclusive built environment

This category of strategies aims to stimulate a shift to nature-inclusive planning and design of the built environment, such as nature-inclusive building, green business parks, green schoolyards, nature-inclusive infrastructure and nature-inclusive solar and wind farms.

2. Green revenue models

This category of strategies aims to stimulate the creation and management of green spaces and/or natural habitats by businesses, non-profits and NGOs as part of their revenue model and to achieve their goals. Examples include food forests, (urban) farms or greenspace management in combination with healthcare, natural burial grounds and the use of nature by recreation businesses.

3. Impact reduction

These strategies aim to reduce the impact of economic activities on nature beyond what is required by law, such as the impacts of a business park located in or near vulnerable habitat.

4. Circular economy

These strategies aim to exploit natural assets for the circular economy and vice versa, for example by making use of invasive species, cuttings or other waste materials from nature conservation areas for economic purposes (such as the use of giant hogweed for making traffic signs).

The relationship between nature and agriculture falls outside the scope of this study. It is covered in other background studies to this and other Reflexive Evaluations of the Nature Pact (Gerritsen et al., 2020, Gerritsen et al., in prep.).

Provincial policies for nature and economy

The chosen method for studying provincial policy was the policy arrangement approach. This is appropriate for a policy arena such as nature and economy, which is undergoing rapid development, has no clearly formulated policy objectives and operates in a dynamic context.

A policy arrangement is the (temporary) institutionalisation of the content and organisation of a specific policy area and is described from the perspectives of four complementary dimensions: (1) discourses, (2) actors and coalitions, (3) resources and (4) rules.

Discourse: no clear objectives and policy theory

The Nature Pact does not define what is meant by strengthening the relationship between nature and economy and it states no concrete objectives or ambitions. This offers the provinces little to go on and as a result they are interpreting this policy aspiration in different ways. A number of provinces do have overarching goals in the area of nature and economy (including improving biodiversity and ecological quality, a good business climate, creating room for the development of economic sectors, shared responsibility, the integration of nature and economy and the integration of policy agendas in general), but in general they do not flow from a concrete policy theory. However, a number of strategies that can be included within the nature and economy agenda have been elaborated to varying degrees by the provinces. Many provinces have strategies for the nature-inclusive built environment, several of which have been turned into objectives and initiatives and implemented. A few provinces have also implemented strategies for green revenue models. Strategies for impact reduction and the circular economy are often mentioned as aspirations, but concrete objectives and measures are rare.

Actors and coalitions: cooperation with intermediaries and municipalities

Provinces work on their policy strategies for nature and economy mainly with intermediaries and municipalities, which have better contacts with the target groups. The provincial government departments that deal with nature policy often have no direct contact with businesses and organisations. Such contacts mostly go through intermediaries and/or municipalities or via colleagues in other departments, such as the department for regional economy. Many provinces work with the intermediary organisation IVN for green space development in business parks. They often make use of existing or new networks, such as business networks or networks with municipalities. Among other things, these networks are used to exchange expertise, for example in the area of nature-inclusive built environments. The target groups for provincial policy strategies for nature and economy are often specific business sectors (e.g. developers and housing associations, hospitality and recreation businesses and business parks). In their policy documents and/or on their websites, several provinces explicitly invite developers and entrepreneurs in general or specific companies to contact them.

Resources: limited financial resources

A lack of concrete objectives and absence of financial agreements means that the provinces take a relatively flexible approach to interpreting the nature and economy ambition. National government has not made any financial resources available to the provinces for strengthening the relationship between nature and economy and so they have to use their own resources. It is hard to say exactly how much the provinces are spending on this ambition (the lack of a definition means it is not always clear whether monies are being used for nature and economy purposes or for other ambitions or policies). What is clear are the considerable differences between provinces. These differences come down to two main aspects: the availability of financial resources and the priority given to ambitions related to nature and economy.

Rules: policy instruments for support, knowledge sharing and networks

Most of the policy instruments used by the provinces for nature and economy are communicative instruments (such as workshops and brochures), instruments to encourage cooperation (such as voluntary agreements) and financial/economic instruments (such as subsidies). In addition, most provinces also deploy facilitative instruments (sharing ideas and exploring options with businesses, breaking down barriers) and knowledge development (as an addition to knowledge exchange).

Responsive and cooperative role of the provinces

In their policies for nature and economy, provinces tend to take on a responsive and/or cooperative role. The responsive role, which pivots on the notion of the self-steering society, is sometimes adopted by a province on principle (placing initiative and responsibility with stakeholders and harnessing the energy where it arises) and sometimes out of necessity. There is often too little budget available to policy strategies for nature and economy, which means provinces do not always have the capacity to take an active role. Sometimes the cooperative role is also adopted on the conviction that this is the best way to achieve the objectives, and sometimes out of necessity because it seems to be the only option.

Provinces are not always in a position to adopt a legitimate role in the area of nature and economy, because it often involves topics for which the province is not the competent authority (this applies for example to

rules for nature-inclusive building). A legitimate role was mentioned by just a few provinces, particularly in relation to statutory powers under the Nature Conservation Act.

The performing role has been adopted by a couple of provinces (besides the roles mentioned above). These provinces have developed their policies in more detail and set clear goals they want to achieve.

Case studies

To obtain a picture of the intended effects of and experiences with provincial policy strategies, we selected six case studies from three of the four identified provincial strategies. For one strategy (circular economy) there was no case available. The six cases are:

- Natural capital: green work environment (Overijssel – Nature-inclusive built environment)
- Green and healthy business parks (Zuid-Holland – Nature-inclusive built environment)
- Nature-inclusive building (Gelderland – Nature-inclusive built environment)
- Green Capital Platform (Noord-Holland – Green revenue models)
- Green Development Fund (Noord-Brabant – Green revenue models)
- Ecology and economy in balance (Groningen – Impact reduction)

For the strategy with three cases (nature-inclusive built environment) we could state findings at the level of the policy strategy, and we compared findings from other cases studies – i.e. across the different strategies – to reveal any similarities and differences.

The six cases show that besides the differences in how topics were interpreted, there are many similarities, particularly in success factors, sticking points and areas for improvement.

- It is a new policy agenda for everyone. Provinces and other stakeholders are looking for the best way to turn it into concrete objectives, measures and roles.
- Other players often look to the province for guidance and to set goals, whereas the provinces generally do not feel that in this case it is their responsibility to do so.
- Provinces focus on 'where the energy is' and see their role primarily as facilitating initiatives and networks.
- A flexible approach by the provinces in which they actively support initiatives and entrepreneurs works and is appreciated.
- Scaling up from pilot projects and getting entrepreneurs on side (beyond the willing pioneers) remains a process of trial and error.
- Progress is being made with processes and knowledge development, but this is not reflected in results on the ground (actual green spaces or improvements to ecological quality).
- Fostering cooperation and gaining broader traction across the province often presents a challenge and little progress has been made on this score. Policy strategies for nature and economy often depend heavily on one or two motivated policy officers. Successes are often down to personal leadership or local politicians who are able to forge links with other policy areas. It is not institutionally secured. Internal compartmentalisation is also an issue, as other departments within the provincial governments do not see this as one of their core tasks.
- Budgets are often constrained, while at the same time there is a demand for more funding (both from the provincial government and businesses). Capacity and time constraints are also a challenge for all parties (province, municipalities and businesses).
- Municipalities have an important role to play, but do not always rise to the occasion.
- There is a need for more appropriate legislation and clear rules; businesses benefit particularly from having (nature-inclusive) guidelines and rules at national level to ensure a level playing field. Many players see this as a task for national government.

The focus group sessions generated many new ideas and contacts between participants were made (including representatives from the provinces, municipalities, businesses and knowledge partners). This is an integral part of the learning part of the Reflexive Evaluation of the Nature Pact and ensures that the study makes an immediate input to practice.

Experiences, opportunities and constraints

Provinces have not prioritised the Nature & Economy ambition of the Nature Pact

It is ten years since the decentralisation of nature policy to the provinces and the introduction of the diversified approach, which integrates the social significance of nature into policy and implementation. This study shows that the provinces have not given priority to the Nature & Economy ambition in the Nature Pact and have made little headway with adapting their organisations to deliver on nature and economy objectives. There are aspirations and expectations, but no concrete objectives, and resources are limited. There is no political commitment or clear budgeting and current policy depends heavily on a few motivated policy officers.

Experience has been gained with processes, but there is little implementation on the ground

The provinces have made progress with developing processes, knowledge transfer and building networks, but there is little sign of turning the ambition into concrete action on the ground. Policy delivery tends to remain stuck at the pilot project stage and is reaching mainly the pioneers. It has not yet been possible to scale up from pioneers to mainstream and from pilots to regular policy.

In many provinces the process approach requires time and few results have been achieved in the 'outside world'. Part of the reason for this is the limited capacity and priority (both in the provincial government and among other parties involved, such as municipalities, park managers and companies located in business parks), limited budgets and a lack of national or local guidelines and rules. On the other hand, in several provinces valuable networks have been built up in specific areas (Eemsdelta in Groningen) or for certain topics (green business parks in Overijssel and Zuid-Holland, Green Capital in Noord-Holland), which present opportunities for scaling up policy in future.

Need for guidelines and rules

It is not easy to compel businesses or developers to adopt nature-inclusive building and development planning. As a result it is not clear what is expected of them, and that makes it difficult for all parties. Some municipalities and provinces are trying to remedy the situation, for example by introducing a points system and including provisions in the local land use plan, but are not sure that they are the right party to do this. A set of national guidelines would make it easier to take this forward and balance it against other interests (affordability, sustainability, etc.).

Flexibility works

Several provinces (incl. Overijssel, Zuid-Holland and Noord-Holland) have gained experience with proactively sharing ideas and exploring options with developers and businesses. Their experience is that active support tailored to each entrepreneur or situation works and is appreciated. This has more effect than passive support, such as issuing guidance.

Role of provinces and other government authorities

Provinces see a role for themselves in the nature-inclusive built environment, green revenue models and impact reduction strategies as part of their core tasks in spatial policy and nature conservation. In general terms, the role they take on is cooperative and/or responsive.

Many provinces say that strengthening the relationship between nature and economy requires the involvement of all government authorities and that responsibility cannot be placed entirely on the shoulders of the province. This not only has to do with the limited powers of the provinces, but also with the complexity of the task. Besides the agreements in the Nature Pact, the provinces have no formal role in relation to nature and economy and often have no direct contact with the sectors involved. It is not always clear what policy fields fall within the influence of the provinces, as provincial governments interpret their remit somewhat differently. As a result, the scope of the provinces for setting concrete objectives is limited. Moreover, implementation is generally dependent on other tiers of government and on other provincial government departments than the department involved with initiatives.

Creating win-win situations and seizing momentum

Provinces have a good idea of the active policy agendas and objectives in the region as well as the interests of the various players in the area, and so they are in a good position to bring these interests together and create win-win situations. Nature-inclusive thinking must be part of the integrated area development process

right from the start. It is important to seize the momentum, for example by piggybacking onto ongoing developments, such as the Nature-Inclusive Agenda, the National Growth Fund Programme on Working Landscapes of the Future (*Nationaal Groeifondsprogramma Werklandschappen van de Toekomst*) and the Sustainable Through (*DuurzaamDoor*) programme for a green and sustainable economy. In relation to momentum, it is important that the provincial administration as a whole and its partners are aware of upcoming landscape and urban restructuring projects.

Integrated approach

Strengthening nature and economy lends itself to an integrated approach. Increasing biodiversity and (urban) green spaces ties in with other priority provincial policy objectives: health, climate adaptation (cooling, water storage), environment (CO₂, nitrogen reduction) and sustainability. This means that the green agenda is being tackled in multiple programmes and approaches. For example, Overijssel and Zuid-Holland (Green business parks cases) have, in addition to the sectoral 'green business parks programme', an integrated 'future-proof business parks' programme in which green space is just one element. The combination of sectoral and integrated approaches helps to move things forward in practice, but requires coordination within the provincial apparatus. For example, an integrated approach can make it more difficult to state concrete objectives because the goal of the approach is different for each sector.

Improvement options

Set clear ambitions and objectives

At the moment there is no clear goal or governance structure for Nature & Economy (or nature-inclusiveness). Refining and clarifying the policy goal by defining more concrete, quantifiable objectives is essential to give direction and achieve the desired momentum.

To move forward as soon as possible to the transitional upscaling phase it is necessary to introduce other steering and intervention mechanisms. This concerns both the content and the process. A responsive attitude remains relevant, but interventions such as creating a level playing field are now also in order. A level playing field for all parties was less of an issue during the earlier phases of pre-development and take-off, when it was more important to keep initiatives moving forward, for example by launching pilot projects and offering space for experimentation.

Flexibility and helpdesk function

Flexibility is a key success factor in the cases studied. Appointing a community manager is one way to put this flexibility into effect as it provides a helpdesk function and gateway to the provincial apparatus that can streamline contacts with stakeholders in the field.

Ambassadors, iconic projects and storytelling

Good examples of nature-inclusive building can be disseminated in various ways. Ambassadors and storytelling can inspire enterprises to invest in green business parks; positive comments from colleagues and park managers are more convincing than communications from the province or municipality. Information about iconic nature-inclusive building projects is important; these projects show what is possible.

Subsidies to initiate dialogue and promote cooperation

Government subsidies can be an important trigger to initiate dialogue and keep it going. Entrepreneurs with a positive attitude towards green space development and/or nature-inclusive building are looking for ways to act and an issue with costs can easily kill the process. A key condition for applications for green business parks is that they should be made collectively by a group of businesses. This encourages a more organised approach to sustainability/green space development.

Include educational bodies and garden contractors in knowledge development

All stakeholders are becoming more knowledgeable about nature-inclusive enterprise, but the green sector must adopt a different mindset, particularly regarding the development of versatile green space that meets current challenges. Besides ecological and horticultural knowledge, it is just as important for landscape suppliers to respond to the changing relationship between businesses and government. This means familiarity with governance: sharing ideas and exploring options with businesses, and involving employees in initiatives for green space development and management. It is primarily up to organisations that provide

education and training for the green sector to take action, but the government can also give the necessary direction.

Building Decree, points system and standards for green space

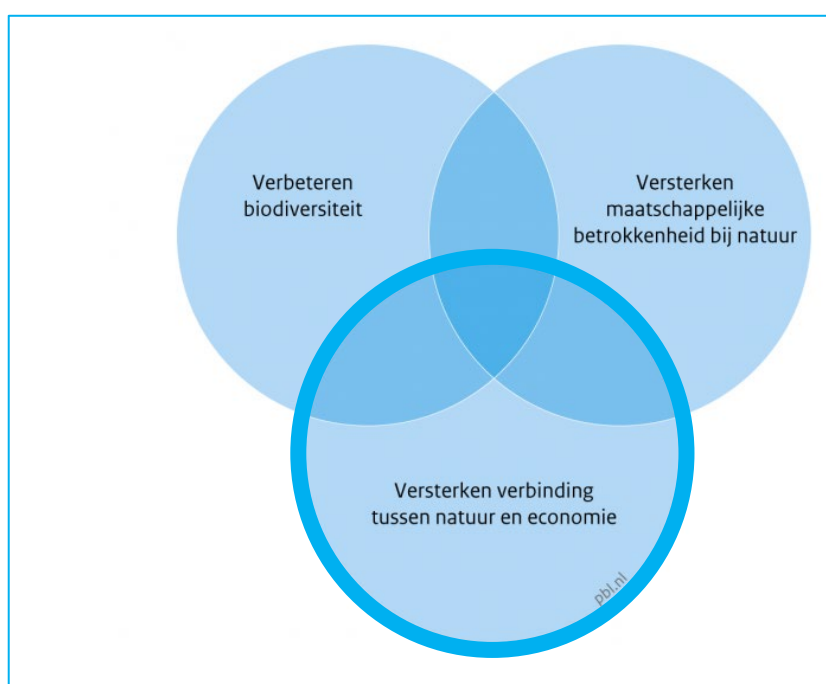
There is a need for clear guidelines and rules for the nature-inclusive built environment. These can be delivered in a number of ways, which may also be combined:

- amending the Building Decree by national government to facilitate nature-inclusive building;
- introducing a national points system or assessment framework for nature-inclusive building;
- introducing a national standard for green space that can be adapted to local conditions.

1 Introductie

1.1 Aanleiding

Natuurinclusiviteit en het verbinden van natuur met maatschappij en economie staan volop in de aandacht. Bij de decentralisatie van het natuurbeleid in 2013 hebben het Rijk en de provincies de ambities verbreed van biodiversiteit, naar het versterken van de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en de relatie tussen natuur en economie (zie figuur 1.1). Deze ambities zijn vastgelegd in het Natuurpact (Ministerie van Economische Zaken en IPO, 2013). Het Natuurpact vormde de laatste stap in de onderhandelingen tussen het Rijk en de provincies over de decentralisatie van het natuurbeleid tot 2027. De provincies zijn daarbij verantwoordelijk geworden voor de uitwerking en uitvoering van de ambities in het natuurbeleid.

Figuur 1.1 Hoofdambities in natuurbeleid van provincies en Rijk (bron: PBL).

In het Natuurpact zijn de ambities voor natuur en economie enkel op hoofdlijnen weergegeven. Over deze ambitie - de focus van deze rapportage - wordt aangegeven dat er steeds meer aandacht uitgaat naar een goede relatie tussen deze twee onderwerpen en er nog veel onontgonnen kansen liggen. Vanuit deze gedachte worden drie focusgebieden naar voren gebracht: 'natuur en landbouw', 'natuur en recreatie' en 'natuur en klimaat'. De invulling en concretisering van de ambities wordt gezien als een taak van de provincies.

De ambities uit het Natuurpact zijn nader uitgewerkt in het Programma Natuur (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en IPO, 2020), dat twee sporen kent. Het eerste spoor betreft het Uitvoeringsprogramma Natuur, dat zich richt op de natuur in en rond beschermde natuurgebieden. Het tweede spoor richt zich op natuur buiten de natuurgebieden en daarmee op de verbrede ambities uit het Natuurpact. Dit tweede spoor heeft een looptijd tot 2050 en zet de koers uit voor een natuurinclusieve samenleving. Daartoe is een concrete agenda opgesteld door het Rijk, de provincies en maatschappelijke partners: de Agenda Natuurinclusief (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, et al., 2022). De agenda ambieert dat natuur in de hele samenleving meer ruimte krijgt en dat alle positieve bijdragen van natuur voor een gezonde, aantrekkelijke leefomgeving en een toekomstbestendige economie worden benut. De agenda is opgesteld door het Consortium Agenda Natuurinclusief: het ministerie van LNV, het

Interprovinciaal Overleg (IPO), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en LandschappenNL samen met vertegenwoordigers van veel partijen uit de samenleving: overheden, bedrijven, kennisinstellingen, brancheorganisaties en maatschappelijke organisaties. De agenda is een dynamisch en groeiend instrument; het gaat om een beweging naar een natuurinclusieve samenleving, met betrokkenheid van al deze partijen.

Het PBL voert in samenwerking met de WUR de evaluatie van het Natuurpact uit. In de Eerste Lerende Evaluatie van het Natuurpact (PBL en WUR, 2017) werd over de ambitie 'natuur en economie' geconstateerd dat in het Natuurpact geen concrete afspraken zijn gemaakt en dat de provincies de nieuwe ambities nog niet hebben uitgewerkt in concrete doelen en beleidsstrategieën. Als mogelijke verklaring werd genoemd dat beleidsontwikkeling voor natuur een nieuwe taak is van provincies én dat het voor de nieuwe ambities om relatief nieuwe onderwerpen gaat, waarbij provincies dan ook minder kunnen voortbouwen op eerdere beleidsstrategieën en -ervaringen. Een tweede verklaring voor de beperkte uitwerking van de nieuwe ambities destijds hangt samen met het verplichtende karakter van de Vogel- en Habitatrichtlijn, het Programma Aanpak Stikstof (PAS) en de harde afspraken uit het Natuurpact. Ook omdat de rijksmiddelen voor natuur uitsluitend beschikbaar zijn voor provinciale inspanningen kozen veel provincies ervoor om hier het grootste deel van hun capaciteit en middelen op in te zetten. Daardoor blijft er minder ruimte over voor fundamentele vernieuwing van het natuurbeleid. Wel werd destijds geconstateerd dat provincies volop aan het experimenteren waren met nieuwe rollen en instrumenten. Zowel het Rijk als de provincies hadden daarbij nog veel vragen hoe ze maatschappelijke initiatieven voor natuur kunnen aanjagen en verder brengen en hoe ze deze initiatieven en hun eigen ambities met elkaar kunnen verbinden (Folkert en Boonstra, 2017). In de Tweede Lerende Evaluatie van het Natuurpact (PBL en WUR, 2020) was ervoor gekozen om naar een beperkt deel van de ambitie voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie te kijken, namelijk de provinciale beleidsstrategieën voor het betrekken van de landbouwbedrijven bij het Natuurnetwerk (Gerritsen et al., 2020) én recreatiebedrijven bij natuur (Bouwma et al., 2020). Daarbij werd aangegeven dat het beleid voor natuur en economie gericht op andere bedrijven dan landbouw en recreatie in latere evaluaties aan de orde zouden komen, als er meer resultaten en effecten zichtbaar zijn.

Kortom, in hoeverre provincies ook voor andere sectoren dan landbouw en recreatie beleid hebben ontwikkeld om de relatie natuur en economie te versterken is nog onduidelijk. Er is bij Rijk en provincies behoefte aan inzicht in het provinciale beleid op het gebied van natuur en economie, de ervaringen hiermee en de handelingsperspectieven om dit beleid te versterken. Het ministerie van LNV en het IPO hebben het PBL en de WUR dan ook verzocht om als onderdeel van de Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact de beleidsactualiteit en beleidsvernieuwing rond natuur en economie in beeld te brengen. Dit rapport is de invulling van dat verzoek.

1.2 Onderzoeksdoelen en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek luidt:

Het in beeld brengen van de beleidsstrategieën van provincies om natuur en economie met elkaar te versterken, met aandacht voor de verwachtingen, ervaringen en handelingsperspectieven met betrekking tot deze strategieën.

Het onderzoek geeft inzicht in de voortgang van het beleid voor het verbinden van natuur en economie en inzicht in de ervaringen over wat werkt en niet werkt bij de uitvoering van deze beleidsstrategieën. Het levert lessen op om de beoogde doelen en ambities effectiever te realiseren. Daarnaast levert de lerende aanpak gezamenlijke definities, concepten en taalgebruik op voor de relatie tussen natuur en economie. Deze begrippen en concepten kunnen gebruikt worden om het beleid verder te ontwikkelen en om de voortgang te volgen.

De centrale vragen van dit onderzoek zijn:

1. Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor natuur en economie? Wat beogen ze hiermee?
2. Welke ervaringen doen zij op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?

-
3. Hoe en met welke overheidslagen en beleidsdomeinen wordt er in het kader van de onderscheiden beleidsstrategie(ën) voor het versterken van natuur en economie door provinciale natuurafdelingen samengewerkt en wat zijn daarbij uitdagingen en kansen?
 4. Welke handelingsperspectieven leveren deze lessen op voor de beoogde doelen en ambities?

1.3 Positie onderzoek in de Derde Lerende Evaluatie Natuurpact

Dit onderzoek maakt deel uit van de Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact (PBL en WUR, 2023). De methode van lerend evalueren draait om de samenwerking tussen onderzoekers en partijen die betrokken zijn bij het beleid. De evaluatie wordt al tijdens de ontwikkeling en de uitvoering van beleid uitgevoerd in plaats van achteraf. De betrokkenen kunnen zo de opgedane kennis en inzichten direct gebruiken om het beleid bij te sturen. Deze methode is vooral relevant om de effectiviteit en werking van het beleid rondom complexe opgaven, zoals de transitie in natuurbeleid, te evalueren. Bij complexe problemen is er vaak behoefte aan het leren van elkaars ervaringen. Beleidsmakers experimenteren volop met de ontwikkeling van innovatieve beleidsstrategieën gericht op het betrekken van maatschappelijke partijen en bedrijven. Een lerende evaluatie is een geschikte methode om in beeld te brengen wat werkt en wat niet, om zo te leren en het beleid verder te helpen de opgave aan te pakken¹.

1.4 Afbakening

Het onderzoek is als volgt afgebakend:

- Dit onderzoek richt zich op beleid van de provincies. Beleid van het Rijk heeft geen centrale focus in dit onderzoek (zie hiervoor bijv. Bredenoord et al., 2020).
- Beleid van provincies omtrent natuur en economie dat specifiek op landbouw is gericht, komt aan bod in een ander deelonderzoek van de Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact (Gerritsen et al., in prep.).
- De nadruk ligt op het beleid dat natuurafdelingen van provincies zelf zien als onderdeel van hun strategie op het gebied van natuur en economie. Dit betekent dat er niet wordt gekeken naar (al het) beleid dat provincies uitvoeren op economisch gebied dat natuur kán beïnvloeden, tenzij provincies dit zelf (in beleidsdocument of interview) definiëren als vallend onder hun strategie voor 'natuur en economie'.
- Voor de definitie van de ambitie 'natuur en economie' sluiten we aan bij de afbakeningen die provincies hier zelf aan geven (in beleidsstukken of interviews).
- Het onderzoek betreft een eerste inventarisatie van beleidsstrategieën en de ervaringen hiermee, het is dus geen formele, harde evaluatie van de effecten van de toegepaste beleidsstrategieën op het bereiken van de doelen uit het natuurbeleid.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de methodische aanpak inclusief de onderbouwing van gemaakte keuzes nader toegelicht. Daarbij worden ook theoretische concepten relevant voor de methodologische uitwerking uiteengezet. Vervolgens worden in hoofdstuk 3 de bevindingen uit fase 1 besproken: de bevindingen uit de documentenanalyse en interviews met alle provincies en de provinciale beleidsstrategieën voor natuur en economie die op basis hiervan zijn onderscheiden. In hoofdstuk 4 staan de bevindingen uit de casestudie centraal. De geselecteerde casussen worden beschreven en de bevindingen worden per casus besproken. In de slotparagraaf van dit hoofdstuk wordt een eerste aanzet gedaan tot een rode draad over alle casussen heen. In hoofdstuk 5 wordt een beeld geschetst van het provinciale beleid voor natuur en economie dat uit de twee fasen van het onderzoek naar voren komt. Het rapport sluit af met conclusies en reflectie in hoofdstuk 6.

¹ <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/faq-lerend-evalueren-web-final.pdf>

2 Aanpak en theoretisch kader

In dit hoofdstuk lichten we de theoretische benadering en methodische aanpak die zijn toegepast in dit onderzoek toe. Allereerst staan we in paragraaf 2.1 stil bij het begrip 'beleidsstrategie'. Om provinciale beleidsstrategieën in beeld te kunnen krijgen, moet immers duidelijk zijn wat daaronder verstaan wordt en hoe dat geoperationaliseerd kan worden. Het theoretische kader dat we gebruiken om de beleidsstrategie van provincies nader te inventariseren en te analyseren is de beleidsarrangementenaanpak (paragraaf 2.1.1). Daarnaast maken we gebruik van sturingsstijlen (paragraaf 2.1.2) om de rol van de provincie te duiden, en een typologie van beleidsinstrumenten (paragraaf 2.1.3).

In paragraaf 2.2 gaan we in op de voor dit onderzoek gekozen aanpak. Dat heeft betrekking op zowel de documentenanalyse, de interviewronde onder alle provincies, de criteria voor de selectie van casussen, het overzicht van gekozen casussen en de methode die binnen deze casussen is geselecteerd. Het onderzoek bestaat uit twee fasen. In de eerste fase is op basis van het materiaal uit eerdere evaluaties (zie ook paragraaf 1.1) en aanvullende documentenanalyse, tezamen met interviews met alle provincies een eerste overzicht van beleidsstrategieën opgesteld. In fase 2 is met de inzichten uit fase 1 een aantal praktijkvoorbeelden (casussen) geselecteerd, die zich lenen voor casestudie. In afstemming met de betrokken provincies is nader invulling gegeven aan proces en inhoud van elk van de casussen.

2.1 Theoretisch kader

Een beleidsstrategie is een combinatie van doelen en manieren om die doelen te realiseren - instrumenten, organisatievorm en relatie met betrokken actoren (PBL en WUR, 2023). Voor dit onderzoek is gekozen voor een analyse van de beleidsstrategieën van provincies op het gebied van natuur en economie aan de hand van de beleidsarrangementenaanpak. Daarnaast wordt gebruikt gemaakt van de theorie van sturingsstijlen om de rol die provincies aannemen te duiden en wordt er gebruik gemaakt van een typologie van beleidsinstrumenten. Deze kaders worden hieronder besproken.

2.1.1 Beleidsarrangementenaanpak

Om het provinciale beleid te bestuderen is gekozen voor de beleidsarrangementenaanpak². Een beleidsarrangement wordt gezien als "de wijze waarop een beleidsveld op een gegeven moment inhoudelijk en organisatorisch vorm heeft gekregen" (van Tatenhove et al., 2000). Een beleidsarrangement is de (tijdelijke) institutionalisering van de inhoud en organisatie van een bepaald beleidsterrein (Arts et al., 2006), in dit geval het provinciale beleidsterrein van natuur en economie. Beleidsarrangementen kunnen worden beschreven aan de hand van vier samenhangende dimensies: (1) discoursen, (2) actoren en coalities, (3) hulpbronnen en (4) regels. De dimensie 'discours' heeft betrekking op het geheel van ideeën over problemen, doelen en oplossingsrichtingen die betekenis geven aan een onderwerp (Wiering & Arts, 2006). De dimensie 'actoren en coalities' gaat over het geheel aan actoren en hun rollen die het beleid vormgeven of uitvoeren. Coalities kunnen worden gevormd door actoren die gezamenlijke belangen en overtuigingen hebben. De dimensie 'hulpbronnen' omvat de middelen die partijen tot hun beschikking hebben. Tot slot gaat de dimensie 'regels' over de formele en informele regels die worden gebruikt om het discours te ondersteunen. Bij formele regels gaat het om regels die officieel vastgelegd zijn, zoals wet- en regelgeving, maar ook procedures omtrent besluitvorming. Informele regels hebben betrekking op gedragsregels of routines.

Beleidsstrategieën en beleidsarrangement zijn nauw verwante begrippen. De beleidsarrangementenaanpak is wat breder, omdat hierin ook gekeken wordt naar context en interactie tussen actoren (Van den Berg et al.,

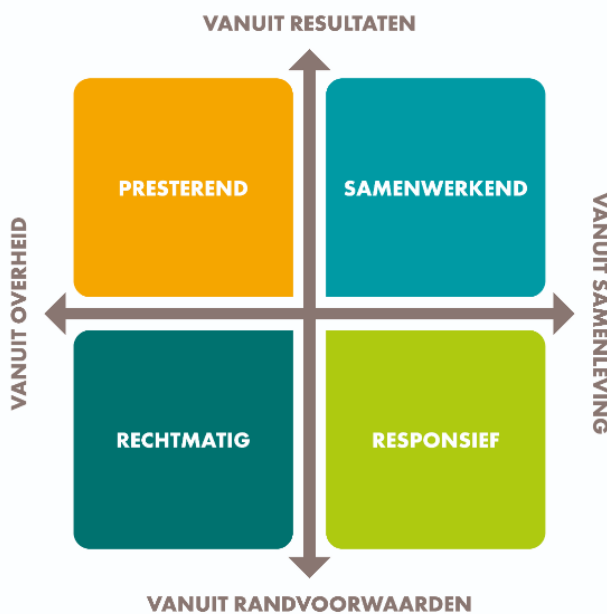
² In eerste instantie wilden de onderzoekers de beleidstheorie reconstrueren. Uit de eerste interviewronde bleek echter dat het een uitdaging was om beleidsstrategieën voor natuur en economie te reconstrueren. De link tussen overkoepelende doelen op het gebied van natuur en economie en de inzet van specifieke instrumenten en bijbehorende organisatie werd in veel provincies niet expliciet gemaakt. Daarom is er voor gekozen om over te stappen op de beleidsarrangementenaanpak.

2023). De beleidsarrangementenaanpak past bij een beleidsdomein als natuur en economie, wat nog sterk in ontwikkeling is, geen duidelijk geformuleerde beleidsdoelen heeft en zich in een dynamische (beleids)context bevindt.

Voor het in kaart brengen van de beleidsstrategieën is gekozen voor een afbakening waarbij de nadruk ligt op de provinciale doelen (discours), de beleidsinstrumenten (regels) en middelen (hulpbronnen) die provincies inzetten om doelen te realiseren en de partijen met wie zij samenwerken (actoren en coalities). In de analyse staat het perspectief van de provincie centraal. Voor het in kaart brengen van knelpunten en kansen voor de uitvoering en het doelbereik is een brede invulling van de dimensies uit de beleidsarrangementenaanpak gehanteerd.

2.1.2 Sturingsstijlen

Overheden kunnen verschillende sturingsstijlen hanteren en rollen innemen voor het realiseren van doelen. Van der Steen et al. (2014, 2015, 2016) maken een onderscheid tussen vier (ideaaltypische) perspectieven op de rol van de overheid om zich te verhouden tot de 'energieke samenleving': de rechtmatige overheid, de presterende overheid, de samenwerkende overheid en de responsieve overheid (zie figuur 2.1). Bij de linkerkant van het schema werkt de overheid van binnen naar buiten: de overheid vormt het beleid en de buitenwereld is ontvanger. In het rechterdeel van het schema werkt de overheid juist van buiten naar binnen en werkt de buitenwereld, in verschillende gradaties, actief mee aan de vormgeving van het beleid. Daarnaast wordt in het bovenste gedeelte van het kwadrantschema gewerkt vanuit resultaten naar randvoorwaarden, terwijl in het onderste gedeelte vanuit randvoorwaarden naar resultaten wordt gestuurd.

Figuur 2.1 Vier vormen van overheidssturing (naar Van der Steen et al., 2014, 2015 en 2016).

Hieronder worden de rollen toegelicht.

Ten eerste kan een overheid 'rechtmatig' sturen (linksonder). Het zorgt hierbij voor de wettelijke kaders en normstelling; het publieke belang wordt in de representatieve democratie bepaald en vertaald naar uitvoering via maatregelen, regels, procedures en middelen. Er is primair aandacht voor de rechtmatigheid van het overheidshandelen, de uitvoering van wet- en regelgeving, het bewaken van rechten en plichten en procedurele zorgvuldigheid.

Bij een 'presterende' sturing (linksboven) is het marktdenken prominent aanwezig en is er veel aandacht voor het effectief en efficiënt behalen van vooraf bepaalde en meetbare prestaties. Private partijen of

maatschappelijke organisaties voeren de opdrachten uit voor de opdrachtgevende overheid (bijv. middels prestatiecontracten).

Bij een 'samenwerkende' sturingsstijl (rechtsboven) werkt een overheid op gelijkwaardige voet met andere partijen aan het realiseren van publieke doelen. Er is een wederzijdse afhankelijkheid - en partijen kunnen zich niet aan de samenwerking onttrekken - en doelen worden in gezamenlijkheid bepaald (bijv. netwerk- vorming, akkoorden).

Tot slot kan de overheid 'responsief sturen' (rechtsonder) door zoveel mogelijk aansluiting te zoeken bij maatschappelijke initiatieven vanuit de samenleving en daar een beroep op te doen. Het gaat hier om zelfsturing door de maatschappij: mensen die bepaalde waarden realiseren uit eigen initiatief en daarmee interveniëren in de publieke ruimte. Alhoewel bij responsieve sturing de doelen van maatschappelijke actoren voorop staan en het initiatief bij de maatschappij ligt, moet een overheid zich daartoe verhouden. Een overheid kan de beweging ondersteunen of aanjagen wanneer het bijdraagt aan haar eigen doelen; maar kan het ook afremmen of verbieden wanneer het nadelig is voor het publieke belang.

2.1.3 Typologie van beleidsinstrumenten

Op basis van Vedung (1998) en Jordan et al. (2003) maakt dit onderzoek gebruik van onderstaande typologie van beleidsinstrumenten:

- communicatieve instrumenten: richten zich op het ontwikkelen en beschikbaar stellen van kennis en informatie; voorbeelden: educatie, informatievoorziening, workshops, dialoog, experimenteren;
- financiële/economische instrumenten: richten zich op gebruik van marktmechanismen om doelen te behalen; voorbeelden: subsidies, leningen, belasting;
- regulatieve instrumenten: richten zich op het verplichten van een bepaald middel en/of doel, of om iets wel of niet te doen; voorbeelden: wet- en regelgeving, verplichte certificering;
- instrumenten gericht op samenwerking: richten zich op vrijwillige samenwerking; voorbeelden: public-private partnerships, convenanten, akkoorden.

2.2 Aanpak

Dit onderzoek is middels een iteratief proces tot stand gekomen en bestond grofweg uit twee fasen:

1. verkenning: inventarisatie beleidsstrategieën;
2. casestudie onderzoek.

In de eerste fase is op basis van het materiaal uit eerdere evaluaties (zie ook paragraaf 1.1) en aanvullende documentenanalyse, tezamen met interviews met alle provincies een eerste overzicht van beleidsstrategieën opgesteld. In fase 2 is met de inzichten uit fase 1 een aantal praktijkvoorbeelden (casussen) geselecteerd, die zich lenen voor casestudie. In afstemming met de betrokken provincies is nader invulling gegeven aan proces en inhoud van elk van de casussen. Voor de terugkoppeling van de casestudie is aangesloten bij de interviewinventarisatie over de wensen van provincies omtrent het leren over dit onderwerp. Beide fasen worden hieronder toegelicht.

2.2.1 Verkenning: inventarisatie beleidsstrategieën

Op basis van het materiaal uit eerdere evaluaties, aanvullende documentenanalyse van provinciale beleidsdocumenten en interviews met beleidsmedewerkers van alle provincies is een eerste overzicht van beleidsstrategieën rond de ambitie 'natuur en economie' opgesteld.

In augustus 2021 is op de websites van de provincies gezocht naar beleidsstukken en andere informatie (bijv. websitepagina's gericht op bedrijven i.r.t. natuur) die betrekking hebben op natuur en economie. Ook is voor elke provincie de (concept)omgevingsvisie en de natuurvisie (indien aanwezig) gedownload. Deze literatuur is vervolgens gecodeerd in Atlas.ti (software voor kwalitatieve data-analyse). Er zijn codes toegekend in de volgende vooraf bepaalde categorieën:

-
- Definitie natuur en economie;
 - Doelen provinciale beleidsstrategie natuur en economie;
 - Beleidsstrategie natuur en economie;
 - Activiteit;
 - Actor;
 - Beleidsinstrument;
 - Doel;
 - Organisatie;
 - Rijksbeleid natuur en economie;
 - Rol provincie natuur en economie;
 - Bedrijfstakken;
 - Ecosysteemdiensten.

Deze categorieën zijn gebaseerd op eerder onderzoek (Bouwma et al., 2020; Bredenoord et al., 2020) en op de verschillende componenten van een beleidsstrategie – doelen, activiteiten, instrumenten, organisatievorm en de betrokken actoren (zie bijlage 2 voor een uitgebreider overzicht van de codes).

Tussen oktober 2021 en maart 2022 zijn semigestructureerde interviews gehouden met beleidsmedewerkers van alle twaalf provincies (zie bijlage 1 voor vragenlijst). De beleidsmedewerkers zijn aangedragen door leden van de IPO-werkgroep natuurbeleid of aangedragen door andere contactpersonen bij provincies. Voor elke provincie is één interview gehouden, waarbij een of twee provinciale medewerkers aanwezig waren. De interviews zijn afgenomen door twee onderzoekers van WUR/PBL die aan dit onderzoek en/of een van de gerelateerde deelonderzoeken van de Lerende Evaluatie van het Natuurpact (Interbestuurlijke samenwerking en Landbouw en Natuur) werkten. De interviews zijn opgenomen, en het uitgewerkte verslag van de interviews en de factsheets (gebaseerd op literatuuranalyse en interviews) zijn vervolgens aan de respondenten voorgelegd om deze te controleren op juistheid. De interviewverslagen zijn vervolgens ook in Atlas.ti geanalyseerd, volgens hetzelfde codesysteem (bijlage 2).

In Atlas.ti zijn de Code-Document tables gebruikt, om te kunnen zien in welke provincies (Document Group per provincie) welke codes voorkwamen. Op deze manier kon systematisch worden geanalyseerd in welke provincies welke onderwerpen en categorieën (bijv. voor beleidsinstrumenten: communicatieve, samenwerkende, financiële/economische en/of regulatieve instrumenten) aan bod kwamen in interviews en de bestudeerde beleidsdocumenten. Voor de codegroepen waarvan de resultaten in het volgende hoofdstuk beschreven worden is op basis hiervan bepaald in hoeveel provincies bepaalde onderwerpen genoemd zijn. Indien de codes niet genoeg gespecificeerd waren zijn vervolgens ook de bijbehorende quotes onder elkaar gezet om hier een inhoudelijke lijn uit te halen (o.a. bij definities).

De in hoofdstuk 3 gerapporteerde resultaten zijn gebaseerd op de factsheets en de analyse in Atlas.ti.

2.2.2 Casestudie-onderzoek

Op basis van de inventarisatie zijn zes praktijkvoorbeelden (casussen) geselecteerd. In de casestudie is aan de hand van documentenstudie, focusgroepen en interviews in beeld gebracht wat de beoogde effecten zijn van de onderzochte beleidsstrategieën en de ervaringen (van provincie en andere betrokken partijen) over wat werkt en niet werkt bij de uitvoering van deze beleidsstrategieën. Daarbij is onder andere gekeken naar de manieren waarop provinciale natuurafdelingen samenwerken met andere bestuurslagen en beleidsdomeinen en de kansen en uitdagingen die ze daarbij ervaren.

Er is gekozen voor een aanpak waarin een aantal voorbeelden van de gevonden beleidsstrategieën uit fase 1 als casus worden bestudeerd. Deze aanpak richt zich op de breedte: er wordt een beeld geschetst van de verschillende manieren waarop provincies werken aan natuur en economie. Het doel is inzicht opdoen over wat werkt en niet werkt bij de uitvoering van deze beleidsstrategieën, op basis van de ervaringen van de betrokkenen. Er is gekozen voor casussen met doelen die bij veel provincies voorkwamen: natuurinclusief bouwen, natuurinclusieve bedrijventerreinen, aanleg en beheer van natuur en impactreductie. De uitkomsten van de casestudie hebben daarmee een grotere kans om ook voor andere provincies dan de onderzochte relevant te zijn. De volgende casussen zijn geselecteerd:

-
- Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving (Overijssel);
 - Groene en gezonde bedrijventerreinen (Zuid-Holland);
 - Natuurinclusief bouwen (Gelderland);
 - Platform groen kapitaal (Noord-Holland);
 - Groen ontwikkelfonds (Noord-Brabant);
 - Ecologie en economie in balans Eemsdelta (Groningen).

Bij de selectie van casussen is gelet op een geografische spreiding en een spreiding in onderwerpen ('Doel strategie'). De beperkende factor in de selectie was het aantal beschikbare casussen waarvan er verwacht werd dat er voldoende materiaal was om te onderzoeken. Een groot aantal van de strategieën die genoemd werden in de interviews met provincies zijn namelijk pas zeer recent vastgesteld. Het belangrijkste criterium bij de selectie was dan ook dat de strategie al in uitvoering was, en er dus ervaringen waren met de werking van de strategie. Er zijn enkele potentiële casussen afgefallen, omdat de betrokken provincies bij navraag aangaven dat het nu nog te vroeg was om hun beleidsstrategie te onderzoeken (nog niet genoeg concrete uitwerking en/of er werd nog contact gelegd met andere betrokken partijen, waardoor het proces zich volgens de provincie in een te gevoelige fase bevond om externe onderzoekers bij te betrekken). Tot slot is erop gelet dat het strategieën waren waarbij het initiatief ook (deels) bij externe partijen zoals ondernemers en stichtingen lag, en die een zeker economisch doel hadden. Voorbeelden van strategieën die hierdoor afvielen zijn: natuurinclusief werken binnen de provinciale organisatie – waarbij provincies zelf de opdrachtgever zijn en externe bedrijven alleen betrokken zijn als opdrachtnemer – en initiatieven voor burgerparticipatie zoals het vergroenen van een buurt, waarbij geen economisch doel meespeelt.

De uitvoering van de casestudie heeft plaatsgevonden tussen mei en november 2022. De casussen bestaan uit literatuurstudie en een focusgroep³. Uitzondering hierop is de casus in Groningen, waar in plaats van een focusgroep een interview heeft plaatsgevonden. De focusgroepen hadden een lerend karakter. Voorafgaand aan de focusgroep is een voorbereidende vragenlijst (zie bijlage 4) opgestuurd naar de deelnemers. Het gesprek in de focusgroep kon zich daarmee vooral richten op de interactie en de discussie kon op gang gebracht worden aan de hand van de antwoorden op de voorbereidende vragenlijst. De specifieke onderwerpen en vragen die in een focusgroep aan bod kwamen verschilden dan ook per casus, maar de focusgroepen volgden wel allemaal een vergelijkbare opzet (zie bijlage 5 voor een voorbeeld). De focus lag hierbij op de vraag: 'Doet de provincie de juiste dingen en doet ze dat goed?' Daarbij werd onder andere gevraagd naar de verwachte en gerealiseerde resultaten, de interactie tussen verschillende actoren en naar succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten. Van de focusgroepen is een verslag gemaakt. Dit verslag, de inzichten uit de literatuurstudie met betrekking tot de casussen en de factsheets uit de eerste fase van het onderzoek zijn vervolgens gebruikt om de casusbeschrijvingen en - bevindingen op te stellen. Deze zijn te vinden in hoofdstuk 4, waarin de resultaten van de casestudie besproken worden. Zowel het verslag als de tekst in hoofdstuk 4 is aan de deelnemers van de casussen voorgelegd om deze te controleren op juistheid.

In de workshop *Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact - Lessen uit 10 jaar samen werken aan natuur* op 16 mei 2023 zijn de inzichten uit de casussen over een natuurinclusieve bebouwde omgeving (Overijssel, Zuid-Holland en Gelderland) teruggekoppeld. In de deelsessie 'natuurinclusieve bebouwde omgeving' zijn de handelingsopties voor dit onderwerp verder aangescherpt.

³ Een focusgroep is een kwalitatieve onderzoeksmethode passend bij lerend evalueren, waarbij een groep mensen wordt samengebracht om te discussiëren over een vooraf bepaald onderwerp.

3 Beleidsstrategieën

3.1 Introductie

Dit hoofdstuk biedt een overzicht van de beleidsstrategieën die provincies inzetten om de relatie tussen natuur en economie te versterken. Een beleidsstrategie is een combinatie van doelen en manieren om die doelen te realiseren (instrumenten, organisatievorm en relatie met betrokken actoren).

De geïdentificeerde beleidsstrategieën die provincies toepassen op het gebied van natuur en economie zijn onder te verdelen in vier hoofdcategorieën:

1. Natuurinclusieve bebouwde omgeving

Deze categorie van strategieën richt zich op het stimuleren van de natuurinclusieve inrichting van de bebouwde omgeving, zoals natuurinclusief bouwen, groene bedrijventerreinen, groene schoolpleinen, natuurinclusieve infrastructuur en natuurinclusieve zon- en windparken.

2. Groene verdienmodellen

Deze categorie van strategieën richt zich op het stimuleren van aanleg en beheer van groen en/of natuur door bedrijven, stichtingen of NGO's als onderdeel van het verdienmodel en om hun doelen te bereiken. Bijvoorbeeld voedselbossen, (stads)landbouw of groenbeheer in combinatie met zorg, natuur-begraafplaatsen of het gebruik van natuur door recreatiebedrijven.

3. Impactreductie

Deze strategieën richten zich op het bovenwettelijk reduceren van de impact van de bedrijfsvoering op natuur, bijvoorbeeld bij een industrieterrein dat in of bij een kwetsbaar natuurgebied ligt.

4. Circulaire economie

Deze strategieën richten zich op de meerwaarde van natuur voor de circulaire economie en omgekeerd, bijvoorbeeld door het benutten van invasieve exoten, maaiafval of andere reststromen uit natuurgebieden voor economische doeleinden (zoals het gebruik van reuzenberenklauw voor het maken van verkeersborden).

Deze categorieën zijn gebaseerd op de concrete doelen die provincies nastreven met hun beleidsstrategieën (zie paragraaf 3.2.3) en niet op de manier waarop provincies deze doelen proberen te realiseren. Hier is voor gekozen omdat een aanzienlijk deel van de door provincies genoemde strategieën nog niet uitgewerkt zijn tot op het niveau van actoren, instrumenten en organisatie (dit geldt met name voor de strategieën op het gebied van *Impactreductie* en *Circulaire economie*). De strategieën die wel op dit niveau zijn uitgewerkt vertonen bovendien veel overeenkomsten in actoren, instrumenten en organisatie. Deze onderwerpen worden in dit hoofdstuk dan ook voor de verschillende strategieën tezamen besproken.

Het overzicht in dit hoofdstuk is gebaseerd op een analyse (zie hoofdstuk 2 voor een uitgebreide uitleg van de methodologie van dit project) van provinciale beleids- en strategiedocumenten (zie bijlage 3 voor een lijst met geraadpleegde documenten) en interviews met provinciale beleidsmedewerkers. Het hoofdstuk is gestructureerd aan de hand van de vier dimensies van de beleidsarrangementenaanpak.

3.2 Discours

3.2.1 Definitie 'natuur en economie'

In het Natuurpact wordt niet gedefinieerd wat er wordt verstaan onder 'natuur en economie'. Er wordt wel benoemd dat het gaat om de relatie tussen deze twee onderwerpen en er worden enkele voorbeelden genoemd: *'Biodiversiteit, waar ook ter wereld, is voor Nederland met zijn open economie van groot belang. Steeds meer aandacht gaat uit naar en goede relatie tussen deze twee onderwerpen en hier liggen dan ook*

nog veel onontgonnen kansen. Vanuit deze gedachte ligt de focus op: Natuur en landbouw [...]; Natuur en recreatie [...]; Natuur en klimaat” (Natuurpact, 2013).

Uit de interviews en literatuuranalyse blijkt dat de provincies verschillend naar dit onderwerp kijken. ‘Natuur en economie’ betekent voor een aantal provincies het vergroten van synergie tussen natuur en economie en natuurinclusief werken in andere sectoren dan natuur. Er zijn ook provincies waar ‘natuur en economie’ vooral draait om ecosysteemdiensten, zoals de ecosysteemdiensten die natuur ondernemers biedt om hun producten te produceren (grondstoffen) of een aantrekkelijke omgeving voor hun activiteiten te bieden (recreatie), en diensten die zorgen voor een prettige en gezonde omgeving voor wonen (natuur en gezondheid) en werken (vestigingsklimaat). Ook zijn er enkele provincies die geen beleid voor ‘natuur en economie’ in het kader van het Natuurpact hebben en dit onderwerp dus ook niet definiëren. Het niet definiëren van ‘natuur en economie’ wordt ook gezien als een mogelijkheid om ruimte te bieden aan maatschappelijke initiatieven en nieuwe ideeën rond het thema ‘natuur en economie’. Tot slot valt op dat veel provincies hun beleid eerder linken aan de Agenda Natuurinclusief, dan aan de ambitie ‘natuur en economie’ vanuit het Natuurpact.

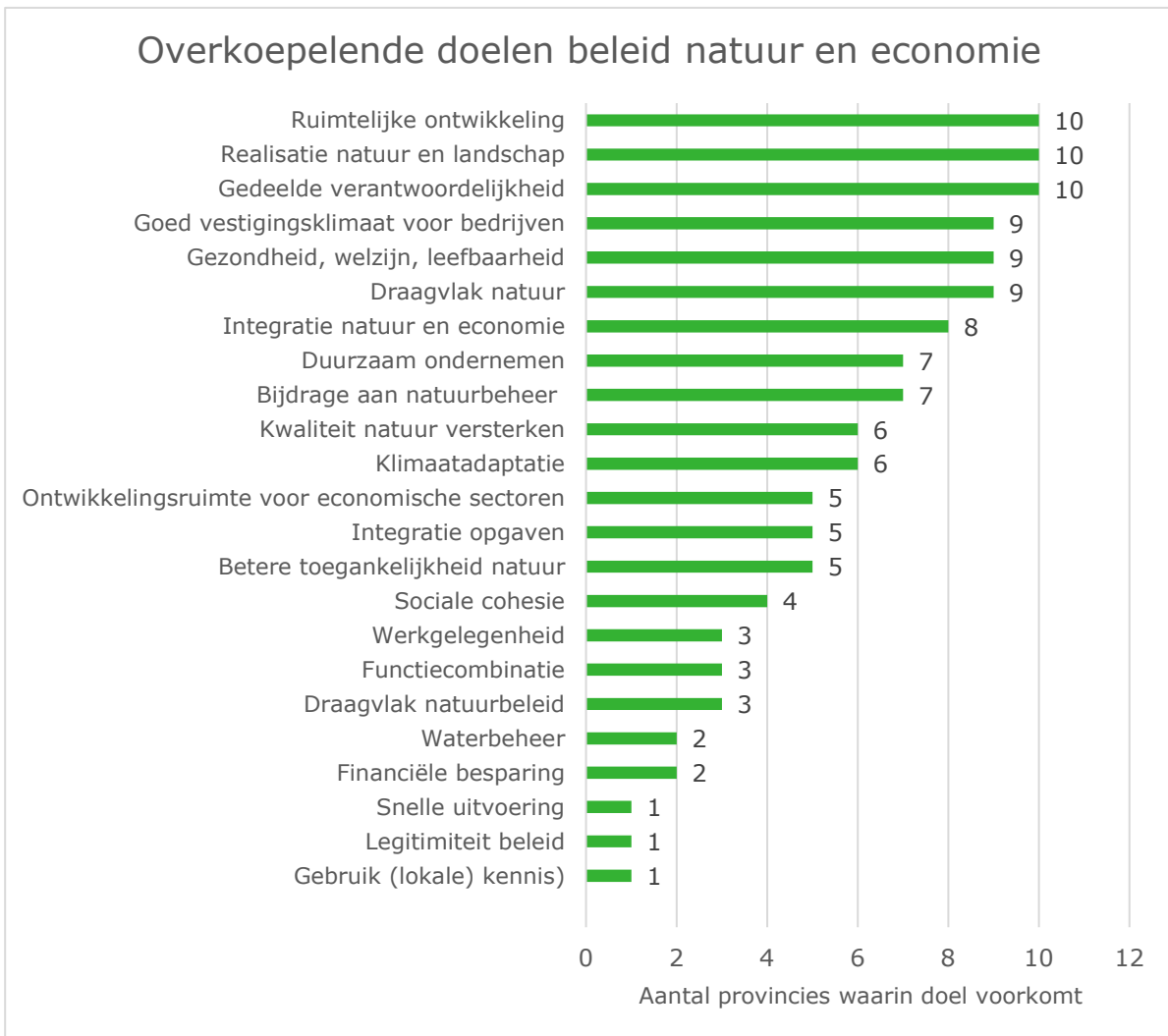
3.2.2 Overkoepelende doelen provinciaal beleid natuur en economie

Provincies hebben op meerdere niveaus doelen die zij willen bereiken met hun beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie (figuur 3.1). Veel provincies noemen als achterliggende doelen het verbeteren van de biodiversiteit en de natuurkwaliteit. Dit zijn doelen die gerelateerd zijn aan de intrinsieke waarde van natuur en de instrumentele waarde die het heeft dankzij de diensten die het levert. Het versterken van natuur buiten het Natuurnetwerk Nederland (NNN) is een doel om de natuuropgave te realiseren. Ook hebben alle provincies aandacht voor ecosysteemdiensten, bijvoorbeeld natuur ten behoeve van klimaatadaptatie of als bron van inkomsten voor ondernemers in de recreatie en landbouwsector. De specifieke ecosysteemdiensten die het meest genoemd worden zijn groene recreatie, koolstofvastlegging, waterberging, verkoeling in de stad en houtproductie. Ook is het versterken van het draagvlak voor natuur als doel genoemd.

Er worden daarnaast ook vaak achterliggende doelen op het gebied van economie genoemd, zoals een goed vestigingsklimaat voor bedrijven. Ook noemt ongeveer de helft van de provincies het creëren van ontwikkelingsruimte voor economische sectoren als achterliggend doel van het beleid op het gebied van natuur en economie.

Er is tot slot een aantal overkoepelende ‘procesdoelen’ die bij veel provincies terugkomen, zoals gedeelde verantwoordelijkheid (voor het bereiken van de eerdergenoemde doelen), de integratie van natuur en economie en de integratie van opgaven in het algemeen.

De hierboven genoemde doelen zijn de overkoepelende doelen voor alle activiteiten van provincies op het gebied van natuur en economie (deze doelen komen vaak overeen met de algemene doelen van het natuurbeleid van provincies). Provincies noemden naast deze overkoepelende doelen ook doelen die gerelateerd zijn aan wat zij willen bereiken met specifieke beleidsstrategieën. Dit zijn doelen zoals het realiseren van natuur en landschap, bijdragen (door bedrijven) aan natuurbeheer en duurzaam ondernemen. In de volgende paragraaf wordt nader ingegaan op de concrete doelen van provinciale beleidsstrategieën.

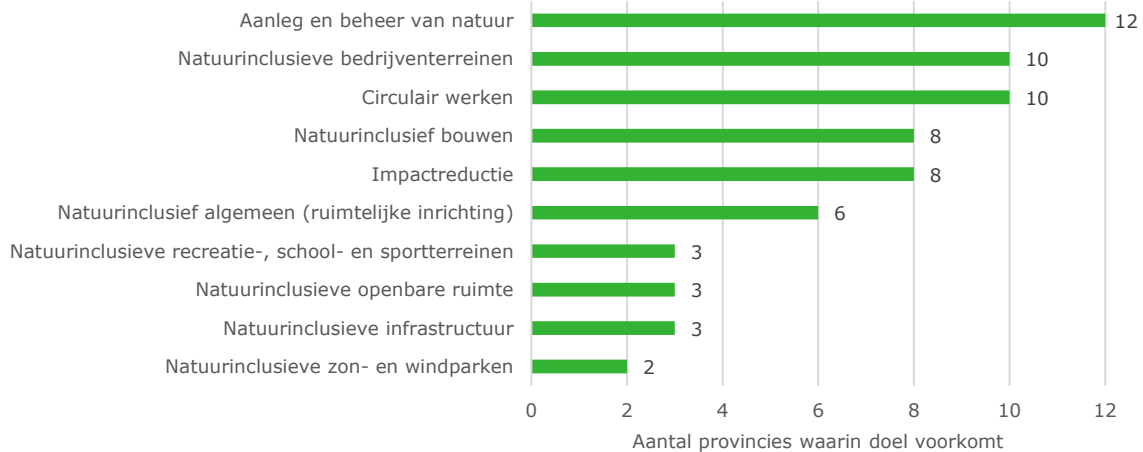

Figuur 3.1 Overkoepelende doelen van provinciaal beleid voor natuur en economie en het aantal provincies waarbij dit doel gevonden is (op basis van analyse in Atlas.ti).

3.2.3 Doelen van provinciale beleidsstrategieën voor natuur en economie

De meest concrete doelen die het merendeel van de provincies noemen voor hun strategieën op het gebied van natuur en economie zijn *aanleg en beheer van natuur* (natuur in de brede zin, hier valt bijvoorbeeld ook groen in de stedelijke woonomgeving onder), *natuurinclusieve bedrijventerreinen* en *circulaire economie*. Daarbij valt op dat het laatste doel wel vaak wordt genoemd in visiestukken, maar hiervoor nog weinig uitgewerkte instrumenten zijn. Ook *impactreductie*, *natuurinclusief bouwen* en andere vormen van *natuurinclusieve ruimtelijke inrichting* worden vaak genoemd. Zie figuur 3.2.

Doelen van beleidsstrategieën voor natuur en economie

Figuur 3.2 Doelen van provinciale beleidsstrategieën voor natuur en economie en het aantal provincies waarbij dit doel gevonden is (op basis van analyse in Atlas.ti).

3.3 Actoren en coalities

Provincies zetten in het kader van hun doelen op het gebied van natuur en economie in op het vergroten van de aandacht voor natuur in andere beleidsdomeinen. Provincies vragen deze sectoren bijvoorbeeld om natuur te realiseren, of impact op natuur te beperken. Domeinen en sectoren die door veel provincies genoemd zijn in relatie tot natuur en economie zijn:

- bouwsector;
- bedrijven op bedrijventerreinen;
- buitenrecreatie;
- horeca;
- landbouw;
- wegenbouw & onderhoud.

Voor veel provincies geldt dat er voor hun beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie vooral veel samenwerking is met intermediairs en gemeenten; partijen die meer contact hebben met de doelgroepen (zie ook tabel 3.1 in paragraaf 3.5). Vanuit de provinciale afdelingen Natuur (waar de meeste respondenten voor werken) is er vaak geen direct contact met bedrijven of organisaties. Dit loopt meestal via intermediairs en/of gemeenten waarmee wordt samengewerkt of via provinciale collega's bij andere afdelingen, zoals Economie. Zo werken veel provincies samen met intermediair IVN voor de vergroening van bedrijventerreinen. Ook wordt er vaak gebruik gemaakt van (bestaande of nieuwe) netwerken, zoals bedrijvennetwerken of netwerken met gemeenten. Deze netwerken worden onder andere gebruikt om kennis uit te wisselen, bijvoorbeeld op het gebied van natuurinclusief bouwen. De afdeling Natuur denkt dan mee over bijvoorbeeld de (ecologische) randvoorwaarden, maar de uitvoering van de strategie ligt bij de intermediair of een andere provinciale afdeling. Hierop zijn een aantal uitzonderingen, bij een enkele provincie heeft de afdeling Natuur direct contact met bedrijven en adviseert hun dan bijvoorbeeld over de mogelijkheden voor het vergroenen van hun bedrijfsterrein.

De doelgroep van de provinciale beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie zijn vaak specifieke bedrijfssectoren (bijv. projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties, horeca- en recreatie-bedrijven en bedrijven op bedrijventerreinen). Soms benaderen bedrijven zelf de provincie, met een initiatief dat past bij de provinciale strategie op het gebied van natuur en economie. Zo zijn er bijvoorbeeld bedrijven die graag bomen willen planten, en bij de provincie vragen of er grond beschikbaar is. Het verschilt per situatie of de provincie iets kan betekenen voor een dergelijk initiatief. Een aantal provincies heeft in hun beleidsdocumenten en/of op de website een expliciete uitnodiging staan richting initiatiefnemers in het algemeen of specifiek bedrijven om contact op te nemen.

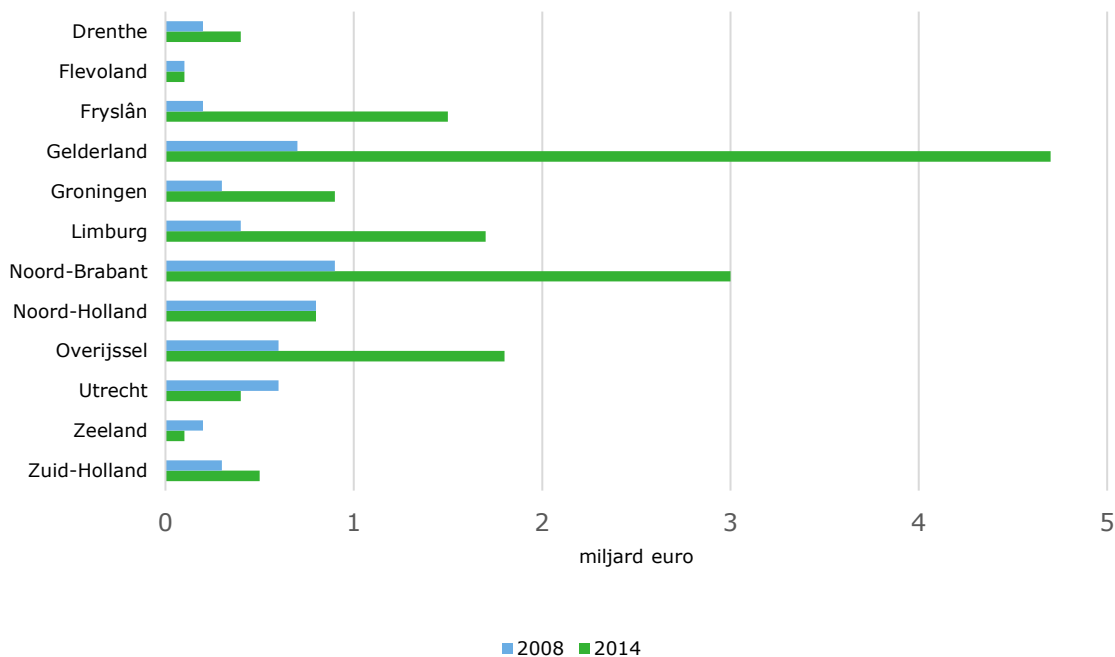
3.4 Hulpbronnen

Naast dat er voor de ambitie 'natuur en economie' geen concrete doelen zijn vastgesteld, zijn er ook geen financiële afspraken vastgelegd in het Natuurpact. Zo zijn er ook vanuit het Rijk geen middelen beschikbaar gesteld aan provincies voor het versterken van de verbinding tussen natuur en economie (PBL en WUR, 2020). Provincies zetten voor de ambitie 'natuur en economie' eigen middelen in. Dit betekent dat de uitgaven aan de ambities rond natuur en economie en aanpalende thema's vooral afkomstig zijn uit het Provinciefonds of worden gefinancierd met eigen inkomsten (zie kader).

Financiële hulpbronnen van provincies

Het Provinciefonds is een begrotingsfonds, waaruit provincies worden gesubsidieerd. Hiermee betalen de provincies een deel van hun uitgaven. Ze bepalen zelf waar ze dit geld aan besteden (hiervoor leggen ze verantwoording af aan de Provinciale Staten). De omvang van het Provinciefonds per provincie wordt onder meer gebaseerd op aantal inwoners, oppervlakte van de provincie, kilometers weglengte en grootte de watergebieden (Rijksoverheid, 2023a). De eigen inkomsten van de provincie zijn afkomstig uit belastingen en bezittingen. Provincies heffen vooral motorrijtuigenbelastingen en enkele heffingen waarmee ze voorzieningen betalen (Rijksoverheid, 2023b). Een ander voorbeeld van inkomsten zijn inkomsten afkomstig uit de verkoop van aandelen. De verkoop van aandelen van de energiebedrijven Essent en Nuon door veel provincies is hier een voorbeeld van.

Figuur 3.3 laat grote verschillen tussen de provincies zien wat betreft eigen vermogen. Vooral ten opzichte van voor 2009 zijn de verschillen groot. Zo had Gelderland in 2015 het grootste eigen vermogen (4,7 miljard euro), gevolgd door Noord-Brabant (3 miljard euro). Dit is nog al een verschil met de provincie Zeeland, die het in 2015 het minst eigen vermogen had (139 miljoen euro) (CBS, 2015). Deze grote verschillen zijn grotendeels ontstaan in 2009 na de verkoop van aandelen van de energiebedrijven Essent en Nuon. Deze aandelen zijn in 2009 verkocht met winst voor een bedrag van ruim 13 miljard euro. Alleen de provincies Zeeland, Zuid-Holland en Utrecht hadden geen aandelen (CBS, 2015).

Figuur 3.3 Eigen vermogen per provincie (bron: CBS, 2015).

Er zijn naast financiële hulpbronnen ook nog andere middelen die provincies in kunnen zetten. Zo geven veel provincies aan in te zetten op het faciliteren van initiatieven door bij te dragen met (vakinhoudelijke) kennis en/of door initiatieven te ondersteunen met het vinden van hun weg in wet- en regelgeving en binnen de provinciale organisatie.

3.5 Regels

Alle provincies zetten verschillende soorten instrumenten in om hun doelen te bereiken. Instrumenten gericht op samenwerking (bijv. convenanten) worden door alle provincies genoemd. Dit kan gaan om samenwerking met bedrijven, maar ook met andere partijen, zoals gemeenten. Ruim driekwart van de provincies noemt daarnaast ook communicatieve instrumenten (zoals workshops en brochures), financieel/economische instrumenten (subsidies), regulatieve instrumenten (met name in relatie tot vergunningverlening in het kader van de Wet natuurbescherming, maar soms ook vanuit ruimtelijke ordening). Daarnaast richt het merendeel van de provincies zich ook op faciliteren (meedenken met bedrijven, barrières verhelpen) en kennisontwikkeling (als aanvulling op kennisdelen).

Van instrumenten gericht op samenwerking en communicatie zijn de meeste voorbeelden te vinden in de uitgewerkte beleidsstrategieën voor natuur en economie van provincies (zie tabel 3.1). Deze instrumenten worden ingezet bij alle vier beleidsstrategieën. Het valt op dat voor strategieën rondom circulair werken alleen communicatieve instrumenten worden ingezet, en voor impactreductie voornamelijk communicatieve instrumenten en in één provincie (Groningen) samenwerkend. Dit zijn ook de categorieën waarvoor de beleidsstrategieën (m.u.v. de casus in Groningen) nog niet ver uitgewerkt zijn.

Tabel 3.1 Aantal provincies dat een bepaald type beleidsinstrument inzet voor een bepaald type beleidsstrategie. Het aantal bolletjes staat voor het aantal provincies waarbij deze combinatie van type instrument en type beleidsstrategie voorkomt, de kleur van de bolletjes staat voor de manier waarop provincies contact hebben met bedrijven (zie legenda onderaan tabel).

Type instrumenten	Natuurinclusieve bebouwde omgeving		Groene verdienmodellen	Circulaire economie	Impactreductie
	Natuurinclusief bouwen	Natuurinclusieve bedrijventerreinen			
Regulatief	••				
Financieel/economisch	••••	••••	•		
Samenwerkend	•	•••••	••••		•
Communicatief/kennisontwikkeling/faciliterend	••••	•••••	•	••••	••

Legenda: Kleur bolletjes staat voor contact met bedrijven (gezien vanuit provinciale afdeling Natuur)

- direct
- via netwerken
- indirect – via andere provinciale afdelingen (bijv. afdeling Economie)
- indirect – via intermediairs (IVN, Steenbreek, etc.)
- indirect – via gemeenten (bijv. Soortenmanagementplannen)

Regulatieve instrumenten worden door provincies vooral ingezet bij beleidsstrategieën in de categorie 'natuurinclusieve bebouwde omgeving', specifiek bij natuurinclusief bouwen. Het gaat dan bijvoorbeeld om een gebiedsbrede ontheffing voor de Wet natuurbescherming in combinatie met een Soortenmanagementplan. Ook in relatie met o.a. aanleg en beheer van natuur en impactreductie worden deze instrumenten genoemd in onder andere omgevingsvisies en natuurvisies, maar hier zijn geen specifieke voorbeelden van beleidsstrategieën voor gevonden.

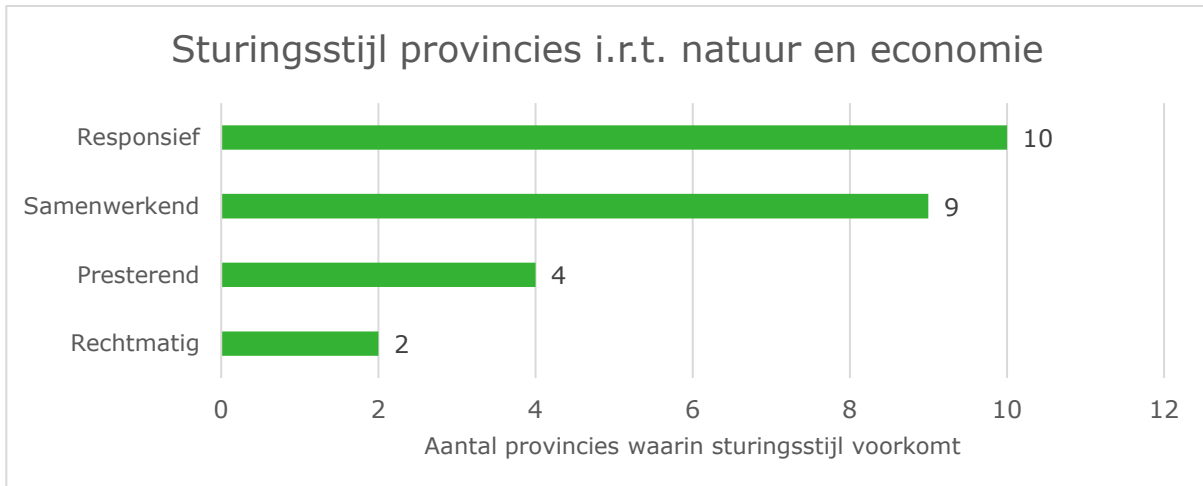
Financieel/economische instrumenten worden ook vooral ingezet bij beleidsstrategieën voor de natuurinclusieve bebouwde omgeving. Het gaat dan om subsidies voor bijvoorbeeld groene bedrijventerreinen of natuurinclusief bouwen. In één provincie (Noord-Brabant) wordt dit instrument ook ingezet voor groene verdienmodellen.

3.6 Sturingsstijl en rol provincie

Provincies nemen in het beleid voor natuur en economie over het algemeen een responsieve en/of samenwerkende rol aan (zie paragraaf 2.1.2 en figuur 3.4). De responsieve rol, waarbij zelfsturing door de

maatschappij centraal staat, wordt soms aangenomen vanuit overtuiging (initiatief en verantwoordelijkheid bij de betrokken partijen leggen en daar acteren waar de energie zit) en soms vanuit noodzaak. Er is vaak weinig budget voor de beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie, provincies hebben dus niet altijd de mogelijkheid om een actieve rol aan te nemen.

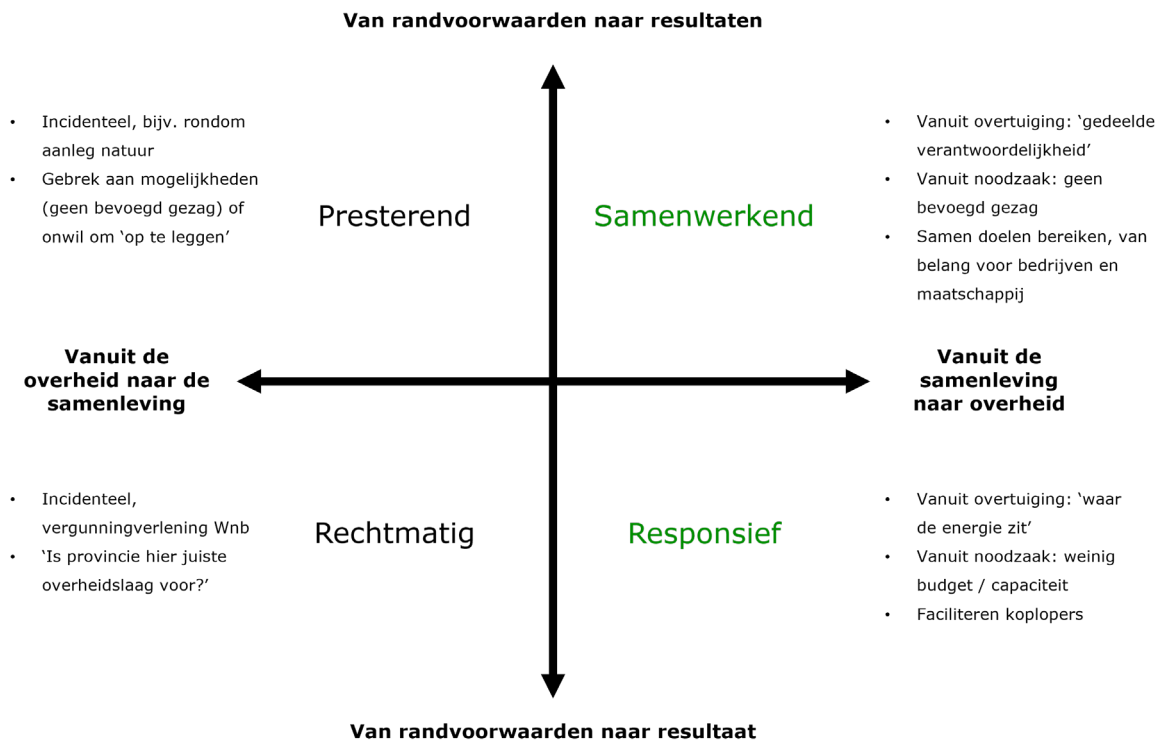
De samenwerkende rol past bij de instrumenten gericht op samenwerking die door alle provincies worden ingezet en wordt dan ook door veel provincies genoemd. Ook hier geldt dat het soms wordt ingezet vanuit overtuiging dat dit de beste manier is om doelen te behalen, en soms uit noodzaak omdat het de enige manier lijkt.

Figuur 3.4 Sturingsstijl van provincies in relatie tot natuur en economie en het aantal provincies waarbij deze sturingsstijl gevonden is (op basis van analyse in Atlas.ti).

Provincies hebben niet altijd de mogelijkheid om een rechtmatige rol aan te nemen op het gebied van natuur en economie, omdat dit vaak domeinen betreft waarvoor de provincie niet het bevoegd gezag is (dit geldt bijvoorbeeld voor regels rondom natuurinclusief bouwen). Een rechtmatige rol wordt slechts door enkele provincies genoemd, in relatie tot wettelijke bevoegdheden rondom de Wet natuurbescherming.

De presterende rol wordt door een paar provincies aangenomen (naast de eerdergenoemde rollen), dit zijn over het algemeen de provincies waarin het beleid verder is uitgewerkt en er duidelijke doelen zijn die de provincies willen behalen. Zie figuur 3.5.

Figuur 3.5 De verschillende rollen die provincies aannemen (gebaseerd op Van der Steen et al., 2014; 2015 en 2016) in het beleid rond natuur en economie. Het beleid is voornamelijk samenwerkend en responsief.

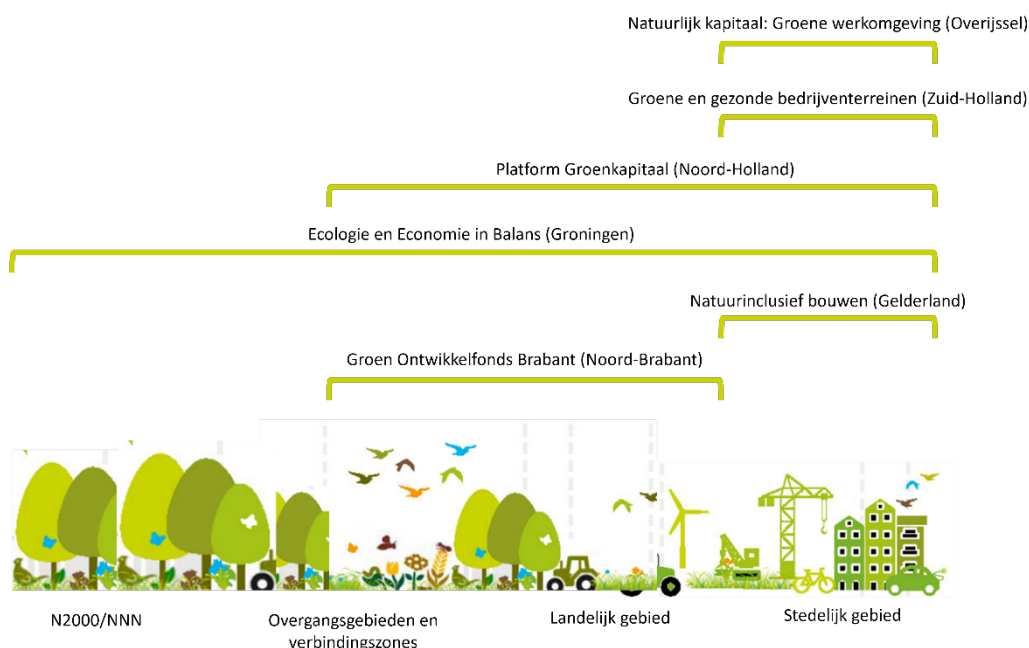
4 Casestudie

4.1 Introductie

Om de beoogde effecten en ervaringen van beleidsstrategieën die provincies hebben op het gebied van natuur en economie in beeld te brengen zijn in dit onderzoek zes casussen geanalyseerd:

- Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving (Overijssel – Natuurinclusieve bebouwde omgeving);
- Groene en gezonde bedrijventerreinen (Zuid-Holland – Natuurinclusieve bebouwde omgeving);
- Natuurinclusief bouwen (Gelderland – Natuurinclusieve bebouwde omgeving);
- Platform Groen Kapitaal (Noord-Holland – Groene verdienmodellen);
- Groen Ontwikkefonds Brabant (Noord-Brabant – Groene verdienmodellen);
- Ecologie en economie in balans (Groningen – Impactreductie).

De activiteiten die worden uitgevoerd in de casussen focussen zich op één of over meerdere locaties, zoals Natura 2000-gebieden, het Natuurnetwerk Nederland, overgangsgebieden en verbindingzones, landelijk gebied en stedelijk gebied. Deze verschillende locaties kunnen worden ingedeeld op een spectrum (zie figuur 4.1) waarop de casussen vervolgens kunnen worden geplaatst. Figuur 4.1 geeft aan op welke locatie de focus van de geanalyseerde casussen ligt.

Figuur 4.1 Focus van casussen in het spectrum N2000/NNN, overgangsgebieden en verbindingzones, landelijke gebied en stedelijk gebied.

In dit hoofdstuk worden de casussen beschreven en geanalyseerd aan de hand van de volgende thema's:

- *Discours*: hoe en waarom is de casus ontstaan en wat is de opgave?
- *Actoren en coalities*: wat zijn de belangrijkste actoren en coalities betrokken bij de casus?
- *Regels en hulpbronnen*: welke beleidsinstrumenten en middelen worden in de casus ingezet? En wat wil de provincie hiermee bereiken?
- *Rol provincie*: welke sturingsstijl zet de provincie in om haar doelen te bereiken?
- *Interbestuurlijke samenwerking*: hoe ziet de interbestuurlijke samenwerking tussen de provincie en andere betrokken actoren eruit en wat zijn daarbij uitdagingen en kansen?
- *Resultaten*: wat zijn de (beoogde en gerealiseerde) resultaten van de casus?
- *Succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten*: wat zijn de succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten van de casus?

In de slotparagraaf van dit hoofdstuk wordt een eerste aanzet gedaan tot een rode draad door alle casussen.

4.2 Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving (Overijssel)

4.2.1 Casusbeschrijving

Discours: ontstaansgeschiedenis en opgave

In Overijssel is de ambitie om economie en natuur te verbinden omgedoopt tot de aanpak 'Natuurlijk Kapitaal'. Deze aanpak is onderdeel van het programma 'Natuur voor Elkaar'. Vanuit de gedachte dat de Overijsselse natuur van en voor iedereen is, zijn in het voortraject van het programma 'Natuur voor Elkaar' Groene Tafels (2016) met 300 deelnemers en werkateliers (2017) met 60 deelnemers georganiseerd. Via deze werkvormen maakten de deelnemers samen voorstellen om het natuurbeleid te vernieuwen. Deze voorstellen, met ook concrete acties, zijn samengevat in het 'Koersdocument Natuur voor Elkaar' (Provincie Overijssel, 2017), dat door Provinciale Staten is overgenomen in de Overijsselse natuurvisie. Met het programma 'Natuur voor Elkaar' gaven Provinciale Staten in 2017 het startschot om in Overijssel te werken aan een natuurinclusieve samenleving, als wenkend perspectief. Het motto van 'Natuur voor Elkaar' is de natuur dichtbij mensen halen. Het programma nodigt iedereen uit om zelf wat bij te dragen, 'iets groots of kleins – liefst vrijwillig, want iets doen vanuit eigen initiatief, enthousiasme en inzet werkt het allerbeste', zo is te lezen op de website van het programma⁴.

'Natuurlijk Kapitaal' (figuur 4.2) is één van de projecten binnen het programma 'Natuur voor Elkaar', het onderdeel 'retail en bedrijventerreinen'⁵ binnen 'Natuurlijk Kapitaal' is onderdeel van de bredere provinciale aanpak voor bedrijventerreinen. Zo is er daarnaast ook het provinciale investeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties, waarin met ondernemers wordt samengewerkt aan het verduurzamen van bedrijventerreinen. Deze aanpak heeft als centraal idee dat ondernemen met natuur loont. De ambitie van 'Natuurlijk Kapitaal' is om alle bedrijventerreinen in Overijssel te vergroenen. Directe aanleiding voor de vergroeningsopgave is de situatie dat in Overijssel ruim 12% van de ondernemers op een bedrijventerrein gevestigd is. Samen zorgen zij voor een derde van de banen in Overijssel. Dit is beduidend meer dan in de

rest van Nederland. De provincie wil deze ondernemers een goed vestigingsklimaat bieden. De provincie heeft verder onderzoek laten verrichten naar toekomstbestendige bedrijventerreinen in haar provincie. Daaruit bleek dat de grootste uitdagingen liggen binnen de pijler 'duurzaam & gezond', onder meer op het gebied van een groene werkomgeving. Potentie is er door als provincie te helpen bij het realiseren van een groenere en klimaatadaptieve inrichting met meer biodiversiteit (Van Raalten et al., 2020).

Figuur 4.2 Website natuur voor elkaar, onderdeel Natuurlijk Kapitaal.
Bron: <https://www.natuurvoorelkaar.nl/project/8/natuurlijk-kapitaal---groen-ondernemen-loont>.

4

https://manifestnatuurvoorelkaar.nl/?utm_source=google&utm_medium=magazine&utm_campaign=biind#:~:text=Met%20het%20programma%20'Natuur%20voor,natuurinclusieve%20samenleving%2C%20als%20wenkend%20perspectief.&text=Een%20grote%20groep%20partijen%20ging,voortvarend%20mee%20aan%20de%20slag

⁵ 'Natuurlijk Kapitaal' kent naast 'retail en bedrijventerreinen' ook andere opgaven/projecten. Wanneer we in dit document spreken van de aanpak 'Natuurlijk Kapitaal' bedoelen we enkel de NK-vergroeningsopgave voor bedrijventerreinen.

De beleidstheorie achter de vergroeningsopgave is dat groene bedrijventerreinen niet alleen goed zijn voor het klimaat, maar ook een positief effect hebben op gezondheid en welzijn van medewerkers en bezoekers. Werknemers ervaren een groene werkomgeving als een prettige werkomgeving. Groen levert een betere concentratie en productiviteit en reduceert stress. Bovendien kan een groene investering ook al direct economisch resultaat opleveren door vermeden ziektekosten en verhoogde arbeidsproductiviteit. Daarnaast heeft het een positief effect op de verhuurbaarheid en de vastgoedwaarde (website 'Natuur voor elkaar' ⁶).

Actoren en coalities

'Natuurlijk Kapitaal' is opgezet als partnerprogramma: VNO-NCW Midden, Natuur en Milieu Overijssel, Landschap Overijssel en diverse andere partijen zijn als partners actief betrokken bij 'Natuurlijk Kapitaal'. De partners denken mee en bieden inspiratie aan parkmanagementorganisaties, werkgevers en werknemers.

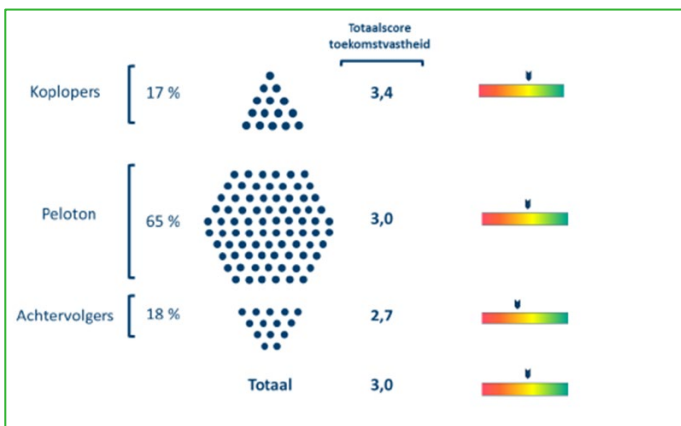
Betrokken partijen zijn:

- Provincie Overijssel (diverse afdelingen);
- VNO NCW Midden;
- Natuur en Milieu Overijssel;
- Landschap Overijssel;
- Stichting Tijdelijke natuur;
- Stichting Straatboer;
- Gemeenten;
- Parkmanagementorganisaties;
- (Bedrijven op) bedrijventerreinen: werkgevers én werknemers.

Regels en hulpbronnen

In Overijssel zijn negen topwerklocaties aangewezen. Dit zijn bedrijventerreinen die zich onderscheiden door bijvoorbeeld een bijzondere groep bedrijven, een uitgesproken profiel of een aantrekkelijke ligging. Op deze topwerklocaties is veel aandacht voor duurzaamheid, nieuwe energie, circulariteit en klimaatadaptatie. Ondernemers en gemeenten werken samen met de provincie aan de doorontwikkeling van deze werklocaties.

Om ook andere bedrijventerreinen mee te krijgen zijn binnen de aanpak 'Natuurlijk Kapitaal' diverse instrumenten ontwikkeld. Eerste stap was in beeld brengen wat de partners kunnen doen op bedrijven-

terreinen. Via interactieve dashboards is in beeld gebracht hoe de toekomstbestendigheid op de 170 grotere bedrijventerreinen eruitziet. Via deze aanpak komen koplopers, peloton en achtervolgers in beeld (figuur 4.3). Zaken waar terreinen in de koplopergroep zich in onderscheiden zijn voor de pijler 'duurzaam en gezond' bijvoorbeeld: infiltratiemaatregelen (bijv. groene parkeervakken), voldoende groen/blauwe buffers tussen de bedrijfspanden en goede fiets- en wandelinfrastructuur (Van Raalten et al., 2020).

Figuur 4.3 Toekomstvastheid bedrijventerreinen naar koplopers, peloton en achtervolgers (van Raalten et al., 2020).

⁶ <https://www.natuurvoorelkaar.nl/pagina/76/natuur-en-werklandschappen>

Eén van de instrumenten is het natuuratelier. Dit organiseert de provincie op locatie voor medewerkers van bedrijven met als doel om een schetsontwerp te maken over hoe het bedrijventerrein er uit zou kunnen zien, waarbij natuurlijke inrichting een van de oplossingen is om het beter en aantrekkelijker te maken.

Wenskaarten bedrijventerreinen zijn op verzoek van de provincie door de Natuurverdubbelers ontwikkeld, ter inspiratie en om het gesprek aan te gaan.

Voor concrete voorbeelden van ondernemers hoe je praktisch aan de slag kunt gaan, zijn voorts twee handreikingen beschikbaar: een handreiking voor bestaande gebouwen en terreinen (figuur 4.4) en een handreiking voor nieuwe gebouwen en terreinen (Provincie Overijssel, 2020a en b).

Financiële middelen binnen 'Natuurlijk Kapitaal' zijn vooral procesgeld, voor het organiseren van werk- of inspiratiesessie en kennisoverdracht. 'Natuurlijk Kapitaal' kan wel verwijzen naar verschillende provinciale regelingen voor ondernemers om samen te investeren. Ondernemers en ondernemersverenigingen kunnen onder andere gebruik maken van regelingen uit het MKB-programma van de provincie. Er zijn ook financiële bijdragen voor ondernemers beschikbaar in het investeringsprogramma Toekomstbestendige bedrijventerreinen. De subsidie 'Natuur en samenleving 2.0' is bedoeld voor initiatieven om de kwaliteit van natuur in de bebouwde omgeving te verhogen. De subsidie biedt tot €35.000 per aanvraag. Daarnaast wijst de provincie op gemeentelijke subsidies voor groene daken en gevels.

Figuur 4.4 Handreiking duurzame bedrijventerreinen (Provincie Overijssel, 2020a).

4.2.2 Bevindingen

Rol provincie

Overheden kunnen diverse sturingsstijlen hanteren en rollen innemen voor het realiseren van doelen. Voor de verbrede natuurdoelen van vergroening van bedrijventerreinen zoekt de provincie Overijssel nadrukkelijk de samenwerking met maatschappelijke actoren en ziet zij haar rol als samenwerkende en meewerkende overheid, ofwel responsief/samenwerkend. Kenmerkend hiervoor is onder meer dat 'Natuurlijk Kapitaal' is opgezet als een partnerprogramma, waarbij de provincie één van de partners is. Ook de verdere aanpak past bij een responsieve/samenwerkende overheid: de provincie is gaan rondreizen om draagvlak te creëren. Ze rammelt pro-actief op deuren, vanuit het perspectief van verleiden. Daar waar bedrijventerreinen enthousiast werden, is de provincie aan de slag gegaan. Ze probeert (samen met ook de andere partners) met de hertoe ontwikkelde verleidingskoffer naast de ondernemer te staan en te luisteren hoe ze kan helpen bij grote opgaven en te kijken welke rol natuur daarbij kan spelen. Natuur voor biodiversiteitsdoelen is vaak niet de eerste wens van bedrijven, dat zijn bijvoorbeeld wel het belang van een aantrekkelijke werkomgeving voor het aantrekken van goed personeel, en voor productiviteit en gezondheid van medewerkers. Op die bedrijventerreinen waar de provincie energie voelt en enthousiasme ziet, gaat ze aan de slag, door te ontzorgen, procesorganisatie op zich te nemen en maatwerk toe te passen in bijvoorbeeld natuurateliers, en door een netwerk te bieden. De provincie springt dus in op de energie in de samenleving en ondersteunt initiatieven die bijdragen aan de doelen van een natuurinclusieve samenleving die het college wil bereiken.

Interbestuurlijke samenwerking en uitdagingen en kansen hierbij

De provincie reageert op en stimuleert maatschappelijke zelforganisatie die aansluit bij haar eigen publieke doelen en/of verantwoordelijkheden. Als verbindende partij wil de provincie bestaande en nieuwe netwerken mobiliseren. Over de interactie binnen de aanpak groene bedrijventerreinen tussen de provincie en het bedrijfsleven worden in de focusgroep veel positieve woorden genoemd: plezierig contact, positief, stimulerend, initiërend. Maar ook wordt aangegeven dat het steviger kan en intensiever mag. Gemeenten zijn bijvoorbeeld te beperkt betrokken. Gemeenten hebben verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte, maar nog vaak onvoldoende kennis, capaciteit en oog voor het belang van vergroening. Capaciteitstekort binnen de provincie is ook een belangrijk knelpunt om hier steviger op in te zetten. Daarnaast is een gebrek aan prioriteit bij de achterban (bedrijven) een knelpunt. En dit ontbreken van urgentie werkt ook door in de taken die de parkmanager van een bedrijventerrein oppakt. De opgave is dus om onder bedrijven dit onderwerp hoger op de agenda te krijgen, bijvoorbeeld via jonge medewerkers die bedrijven oproepen om in te haken op de uitdagingen van deze tijd. Of door de vergroeningsopgave toch meer afdwingbaar te maken en minder vrijwillig.

Met de deelnemers van de focusgroep is nagegaan wat bijbehorende verantwoordelijkheden van de provincie zijn, en welke verantwoordelijkheden bij andere relevante actoren liggen: zowel andere overheidslagen als bedrijven(terreinen): parkmanagers, individuele bedrijven en ook projectontwikkelaars. De provincie blijkt een wezenlijk andere rol te hebben dan Rijk en gemeenten: Rijk en gemeenten scheppen kaders, die kaderstellende rol heeft de provincie veel minder. Het Rijk heeft met name als het gaat om het Bouwbesluit aangrijpingspunten om randvoorwaarden te stellen. Momenteel zijn bijvoorbeeld de wettelijke eisen aan de draagkracht van daken laag: te laag om zonnepanelen of groene daken te realiseren. Die draagkrachteisen zou het Rijk kunnen aanpassen in het bouwbesluit. Gemeenten zijn weer verantwoordelijk voor de aanwijzing van kavels en kunnen daar voorwaarden aan stellen. Denk bijvoorbeeld aan een natuurinclusief puntenstelsel dat in eisen kan worden meegegeven bij de uitgifte van kavels. De rol en verantwoordelijkheden van de provincie zijn meer faciliterend, wat past bij de netwerkrol binnen 'Natuurlijk Kapitaal'. Overigens voert de provincie wel gesprekken met gemeenten over de taakstellingen voor bedrijventerreinen. Waar dit voorheen vooral om aantallen te realiseren hectares ging, wordt nu voor het eerst gekeken of ook kwalitatieve afspraken gemaakt kunnen worden, in relatie tot de grote overheidsopgaven (biodiversiteit, klimaat, energie). Door deze onderwerpen bespreekbaar te maken, hoopt zij wel voor te sorteren op de invulling van de kaderstellende rol door gemeenten. Ook in relatie tot de invulling van de Omgevingswet en omgevingsplannen kan de provincie gemeenten ondersteunen. Bijvoorbeeld door hen bewustzijn bij te brengen van het belang van ecologische principes – de water- en bodemstructuren – als basis voor kansen voor biodiversiteit op bedrijventerreinen.

In relatie tot de opmerking dat de provincie steviger op de ambities van groene bedrijventerreinen mag inzetten is relevant dat het programma 'Natuur voor Elkaar' het laatste uitvoeringsjaar ingaat. Beleidsmatig zijn er diverse ontwikkelingen die aanleiding geven voor de inrichting van een vervolg. De nieuwe coalitie zal sturing geven, maar ook belangrijk is welke ambitie de partners zelf hebben voor natuurinclusiviteit. De landelijke Agenda Natuurinclusief is daarbij onder meer relevant. Voor de Overijsselse uitwerking zou het volgens de provincie helpen als meer harde doelstellingen worden geformuleerd voor groene bedrijventerreinen, volgens een systematiek die past bij de ecologische principes en die mogelijk analoog is aan de doelstellingen voor biodiversiteit in natuurgebieden. Wanneer inrichtings- of beheerdoelen worden geformuleerd, kunnen er ook meer mogelijkheden voor groene subsidies komen. En dat is belangrijk, want ondernemers menen dat de opgave voor biodiversiteit hen alleen maar geld kost.

Beoogde en gerealiseerde resultaten

Ambitie van 'Natuurlijk Kapitaal' is om alle bedrijventerreinen in Overijssel te vergroenen. Zoals hiervoor duidelijk is geworden, zet de aanpak in op het proces: het agenderen van het onderwerp, het organiseren van inspiratiesessie en kennisoverdracht. Aan deelnemers van de focusgroep (figuur 4.5) is gevraagd wat hun verwachtingen zijn over de aanpak. Daarbij valt op dat er veel verwachtingen zijn (waren) over het proces én ook over de realisatie van groen in de praktijk. De procesgerelateerde verwachtingen hebben betrekking op het creëren van bewustzijn, het krijgen van beweging in een domein waar weinig beweging in zit, door het gesprek aan te gaan. Verwachtingen over fysieke resultaten zijn een zichtbare vergroening, via de aanleg van onder meer beplanting en bomen. Ook wordt genoemd dat in vijf jaar tijd tientallen vergroende bedrijventerreinen zijn gerealiseerd.

Figuur 4.5 Deelnemers aan de focusgroep *Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving in gesprek.*

Op de vraag naar resultaten is het beeld ietwat anders: niet alle verwachtingen zijn waargemaakt. Genoemd wordt dat de praktijkresultaten voor wat betreft fysieke vergroening nog beperkt zijn en bescheidener dan verwacht. Geconstateerd wordt dat het een lang proces is: er moeten nog veel meters gemaakt worden om op de terreinen zelf meer vergroening terug te gaan zien. Het meest concreet dat als fysiek resultaat genoemd is, is de aanleg van wandelroutes op een bedrijventerrein. Het zijn met name de 'randvoorwaarden' die zijn gerealiseerd, een team dat elkaar weet te vinden, de community van relevante partijen, werkbezoeken die zijn georganiseerd, en het aanbod van maatwerk via natuurateliers op bedrijventerreinen. Daarmee wordt ook het personeel bereikt. En dat is belangrijk: de ingang nu is vaak de directie van een onderneming. Belangrijk is vooral het personeel mee te nemen, hen positieve voorbeelden te laten zien hoe het ook kan. De natuurateliers worden gezien als een instrument dat het transitieproces kan versnellen. Dat geldt ook voor de link die wordt gezocht met het provinciale programma 'Toekomstbestendige werklocaties'. In de interactie met bedrijventerreinen is de ambitie om waar mogelijk ruimte te geven aan de integrale Opgave om bedrijventerreinen toekomstbestendig te maken. En dat betekent dat gekeken wordt of de vergroening ook oplossingen kan bieden voor -of in ieder geval samen kan gaan- met de realisatie van andere prioritaire thema's, zoals klimaatadaptatie en de energietransitie. Uiteindelijk is elk bedrijventerrein maatwerk: de precieze set aan instrumenten wordt vastgesteld in overleg met de lokale betrokkenen.

Naast versnellers zijn ook enkele vertragers naar voren gekomen. Zo is geconstateerd dat gemeenten de vergroening tegen kunnen houden vanwege het vooruitzicht van extra beheertaken. Of bij nieuwbouwalocaties, dat de gemeente ervoor kiest een ontwikkeld natuurlandschap uiteindelijk niet in de aanbesteding op te nemen, omdat het grote bedrijven wil aantrekken die wellicht afhaken als de vergroeningsopgave als randvoorwaarde voor vestiging wordt opgenomen. In de discussie hierover wordt geconcludeerd dat een natuurlandschap, zeker als het als keuzesysteem wordt opgezet – een minimum aantal natuurlandpunten moet worden gehaald, de ontwikkelaar mag voor de invulling kiezen uit een lijst van groene maatregelen – een goed idee is. Het komt tegemoet aan de maatwerkgedachte en bevordert tevens de creativiteit en keuzevrijheid van ontwikkelaars. De implementatie behoeft echter nog aandacht. Het niet kunnen afdwingen bij gemeenten om een dergelijk systeem bij aanbesteding in te zetten, is een knelpunt in het waarmaken van de groene ambities.

Succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten

Door betrokkenen worden als succesfactoren genoemd:

- creëren van bewustwording: aandacht is er voor een onderbelicht thema, er ontstaat beweging in een domein waar weinig beweging was;
- integrale aanpak, focus op alle waarden van groen en verbinden met andere thema's;
- samenwerking tussen partijen, juiste partijen aan tafel;
- kennisontwikkeling: we schuiven op naar de fase van 'bewust onbekwaam';
- maatwerk via ateliers;
- werken daar waar energie zit;
- waardering groen door werknemers;
- geld als voorwaarde voor succes.

In relatie tot het laatste punt wordt door een deelnemer uit de praktijk opgemerkt dat cofinanciering enorm kan helpen: wanneer duidelijk is dat een bijenhotel voor de helft wordt medegefinancierd door de Bijenstichting, is de bereidheid tot deelname een stuk hoger (los van de kosten die hier dan nog steeds mee gemoeid zijn).

Als knelpunten worden genoemd:

- te weinig aandacht op bestuurlijk niveau provincie, urgentie wordt niet voldoende gevoeld;
- capaciteitstekort bij provincie;
- beperkte betrokkenheid gemeenten;
- onbekendheid van de aanpak voor de vergroeningsopgave bij de praktijk;
- geen topprioriteit bij bedrijven: kostendragers zijn niet de baathouders; de baten worden niet voldoende gezien/gewaardeerd;
- een sterk verhaal richting bedrijven(terreinen) is nodig én de positieve verhalen van huidige vergroende bedrijventerreinen;
- vrijwilligheid (ontbreken van een stok achter de deur);
- versnipperd eigenaarschap van de opgave;
- maatwerk nodig: ieder bedrijventerrein en iedere ondernemer is anders;
- geen inzicht in aanstaande herstructureringsplannen voor bedrijventerreinen.

In relatie tot het vrijblijvende, vrijwillige karakter is de vraag of een verplichtend instrumentarium wenselijk is, ook gezien vanuit ondernemers. Het gevaar van wet- en regelgeving is dat je een negatieve energie triggert: 'er wordt ons weer iets opgelegd'. Een beloningssysteem (denk aan bijvoorbeeld subsidies) bij een goede bijdrage zal dan beter kunnen werken dan verplichtingen opleggen. Eerste stap is blijven inzetten op de intrinsieke motivatie, proberen ondernemers en werknemers 'wakker te maken'. Hierbij helpt ook het nadenken over framing: het is belangrijk om aansluiting te zoeken bij de motivatie van het bedrijfsleven en daarmee om te spreken van werklandschappen in plaats van biodiversiteit. De storytelling moet (meer) ingestoken zijn op de actualiteit bij ondernemers. Dat is meestal niet klimaat of biodiversiteit, maar juist het verbinden van personeel en hun gezondheid. Als je dat vooropzet, krijg je ondernemers mee en kun je vervolgens ook haakjes leggen met de andere opgaven.

In relatie tot versnipperd eigenaarschap is een aandachtspunt of vergroening de individuele verantwoordelijkheid van bedrijven is, of dat het beter is om dit gemeenschappelijk te organiseren. Het lijkt erop dat groen integrerend kan werken, maar niet op basis van individuele verantwoordelijkheid, ook omdat vergroening niet de corebusiness van ondernemers is. Oplossingen zijn dan bijvoorbeeld bij de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen een groter aandeel openbare ruimte realiseren voor groenrealisatie, of de vernieuwende constructie die de Westermaat Campus kenmerkt: alle private buitenruimte is eigendom van de coöperatie Parkmanagement. Er kan wellicht ook geleerd worden van wijkcoöperaties van bewoners die in overleg met en gefaciliteerd door gemeenten groen beheren in woonwijken.

Voorts wordt opgemerkt dat het enorm zou helpen om te weten waar er een grote ontwikkeling op bedrijventerreinen aankomt, zoals een herstructurering of een revitalisering. Dergelijke ontwikkelingen zijn veelal een goed moment om verschillende uitdagingen tegelijk te adresseren en het gesprek over vergroening te starten. Daar zit vaak ook de energie en investeringsbereidheid om op een natuurlijke manier bij aan te

sluiten. Het zou goed zijn als de plannen voor herstructurering van bedrijventerreinen door de provincie gecommuniceerd worden naar ook de praktijkpartners.

4.3 Groene en gezonde bedrijventerreinen (Zuid-Holland)

4.3.1 Casusbeschrijving

Discours: ontstaansgeschiedenis en opgave

Het thema 'natuur en economie' is in de Provincie Zuid-Holland los van het Natuurpact-denken opgepakt. De ambitie komt voort uit een interne motivatie om hier mee aan de slag te gaan, om de provincie Zuid-Holland zo leefbaar, gezond en prettig mogelijk te maken, aldus de geïnterviewde beleidsmedewerker. De aandacht voor de bedrijventerreinen is neergelegd in onder meer de visie 'Rijke Groenblauwe Leefomgeving' (Provincie Zuid-Holland, 2019b), die een belangrijke bouwsteen vormt voor de Omgevingsvisie van de provincie Zuid-Holland. De visie meldt dat de provincie de blik op natuurontwikkeling heeft verruimd, van focus op de internationale verplichtingen naar ook andere groenblauwe ambities en opgaven. Daarmee sluit de visie overigens wel aan op het tweede spoor van het Natuurpact, dat zich richt op natuur buiten de natuurgebieden en de koers uitzet voor een natuurinclusieve samenleving en die uitwerking heeft gekregen in de Agenda Natuurinclusief.

De verruimde opgaven vragen om een bredere visie en meer samenhang met andere maatschappelijke opgaven. In de visie 'Rijke Groenblauwe Leefomgeving' gaat dan ook veel aandacht uit naar de sturingsfilosofie van het omgevingsbeleid. De provincie benut de dynamiek in de samenleving. Het samen optrekken met netwerkpartners en het vinden van koppelkansen zijn belangrijke uitgangspunten. Groenblauwe bedrijfsterreinen is één van de aandachtspunten binnen de ambitie 'Groenblauw in en om de stad', én de opgave 'Nieuwe economie' van het omgevingsbeleid. De kwaliteitsslag op bedrijventerreinen moet bijdragen aan het realiseren van een fijnmazig recreatief netwerk in de stedelijke omgeving.

De aanpak Groene en gezonde bedrijventerreinen is in 2020 gestart, door de provincie en drie samenwerkingspartners. Directe aanleiding voor de aanpak was de situatie dat slechts 1% van alle bedrijventerreinen in Zuid-Holland bestaat uit natuur (figuur 4.6). Het zijn voornamelijk grijze, versteende omgevingen. De provincie constateert dat daar grote winst te halen is, voor mens – zo'n 450.000 mensen in Zuid-Holland werken op een bedrijventerrein – en natuur. Als meerwaarde wordt naar voren gebracht dat mensen zich fijner voelen, productiever werken en minder stress ervaren in een groene omgeving, en in relatie tot natuur, dat dit zorgt voor meer biodiversiteit en dat bedrijventerreinen daarmee een belangrijke schakel kunnen vormen tussen stad en land, zo meldt de brochure over

Figuur 4.6 Infographic groene bedrijventerreinen Zuid-Holland. Bron: <https://www.ivn.nl/provincies/-zuidholland/aanbod/groene-gezonde-bedrijventerreinen/over/>

provinciale subsidieregelingen binnen de aanpak. Ook de toenemende klimaatproblematiek die zorgt voor hittestress en wateroverlast en daarmee voor schade aan gebouwen en wegen, maakt voor de provincie dat verouderde bedrijventerreinen meer toekomstbestendig moeten worden gemaakt via vergroening:

"Planten en bomen verkoelen, vangen water op en zuiveren de lucht. Daarmee is vergroening dé duurzame oplossing voor een breed scala aan problemen op bedrijventerreinen."

Provincie Zuid-Holland, NN.

Actoren en coalities

De aanpak 'Groene, gezonde bedrijventerreinen' is een samenwerking van vier trekkende partijen. Naast de provincie Zuid-Holland zijn dat IVN Natuureducatie, Steenbreek en Groene Cirkels Bijenlandschap. Zij zetten zich in om samen met bedrijven(terreinen), gemeenten en vrijwilligers te werken aan groene, gezonde bedrijventerreinen.

Relevante partijen binnen de aanpak zijn:

- Provincie Zuid-Holland (diverse afdelingen);
- IVN Natuureducatie;
- Stichting Steenbreek;
- Groene Cirkels Bijenlandschap;
- Zuid Hollands Landschap/ De Groene Motor;
- Stichting Kennisalliantie Bedrijventerreinen Nederland (SKBN);
- gemeenten;
- waterschappen;
- parkmanagers;
- (bedrijven op) bedrijventerreinen;
- projectontwikkelaars;
- vrijwilligers.

De provincie geeft aan dat de betrokkenheid van een aantal actoren -zoals projectontwikkelaars en waterschappen- nog pril is en in meer algemene de betrokkenheid van veel partijen intensiever mag.

Regels en hulpbronnen

Diverse instrumenten zijn binnen de aanpak 'Groene en gezonde bedrijventerreinen' ontwikkeld. Zo is een Summerschool georganiseerd, waarin young professionals en studenten zijn uitgedaagd om na te denken over groene bedrijventerreinen. En ook hebben de provincie en Stichting Steenbreek een publicatie uitgebracht over het onderwerp (figuur 4.7). Voorts stelt de provincie met de subsidie *Groen werkt beter* in totaal €250.000 subsidie beschikbaar voor bedrijven die hun omgeving willen vergroenen. Hiermee kunnen bedrijven tot €5.000 subsidie aanvragen, om hun buitenterrein te vergroenen én medewerkers hierin mee te nemen: door bijvoorbeeld uitleg te geven over het groenonderhoud of door te leren hoe je natuur onderdeel kunt maken van je werkdag. Ook kan de subsidie gebruikt worden voor inrichtingselementen die uitnodigen tot ontspanning, bewegen of werken in het groen. De subsidie is per 3 januari 2022 opengesteld, de aanvraagperiode loopt tot 1 februari 2024. Naast de subsidie *Groen werkt beter* kent de provincie nog twee andere subsidieregelingen waar ondernemers gebruik van kunnen maken als zij aan de slag willen met het natuurlijker inrichten van een bedrijventerrein: de subsidie *Verduurzaming bedrijventerreinen* en de *Planvormingssubsidie bedrijventerreinen*. Voor de verduurzamingssubsidie geldt een eigen bijdrage en is gezamenlijke aanvraag van minimaal drie ondernemers een vereiste. De planvormingssubsidie heeft ondernemingsverenigingen en gemeenten als doelgroep.

Figuur 4.7 Publicatie ter inspiratie van gemeenten en beheerders van en ondernemers op bedrijventerreinen (Stichting Steenbreek en Provincie Zuid-Holland, 2021).

4.3.2 Bevindingen

Rol provincie

De provincie baseert zich voor haar sturingsstijl op het kwadrantenmodel van de NSOB (zie paragraaf 2.1.2: Van der Steen et al., 2014, 2015 en 2016) en neemt voor de specifieke natuurdoelen verschillende rollen aan (Provincie Zuid-Holland, 2019b). Daar waar het gaat om de wettelijke verantwoordelijkheid voor biodiversiteit neemt zij de regie als rechtmatige overheid. Voor de verbrede doelen van vergroening van bedrijventerreinen zoekt de provincie nadrukkelijk de samenwerking met maatschappelijke actoren en ziet zij haar rol als samenwerkende en meewerkende overheid, ofwel responsief/samenwerkend. Zij springt in op energie die bij andere partijen zit en ondersteunt initiatieven die bijdragen aan de doelen die het college wil bereiken.

Interbestuurlijke samenwerking en uitdagingen en kansen hierbij

De provincie reageert op en stimuleert maatschappelijke zelforganisatie die aansluit bij haar eigen publieke doelen en/of verantwoordelijkheden. Als verbindende partij wil de provincie bestaande en nieuwe netwerken mobiliseren. Door nieuwe verbindingen te leggen tussen actoren en sectoren ontstaat ruimte voor innovatieve ideeën, nieuwe kansen en samenwerkingsverbanden met meer doelbereik. De deelnemers benoemen tal van kenmerken van de ondersteuning die de provincie Zuid-Holland biedt in deze vorm van samenwerking: inspireren, agenderen, verbinden, kansen scheppen. Eén van de deelnemers omschrijft de rol van de provincie als die van de oom/tante: ervaren, behulpzaam en benaderbaar. Ook wordt aangegeven dat de provincie eindregiehouder is, en deze rol veel nadrukkelijker mag pakken. Ook dit past bij een samenwerkende overheid: het 'in the lead' zijn, de rol van aanjager en visiebrenger pakken en instrumenten bieden 'hoe je het wél voor elkaar krijgt'.

Wat betreft intrabestuurlijke samenwerking - dat wil zeggen samenwerking binnen de provincie - merken provinciale deelnemers op dat dit nog aandacht behoeft. Veel provinciale programma's en projecten worden nog sectoraal aangepakt. Uitwisseling is beperkt, ze vinden elkaar niet. Dat lijkt ook te gelden voor de aanpak van groene en gezonde bedrijventerreinen: verschillende deelnemers zijn hier niet bekend mee. De banden met andere provinciale trajecten, zoals duurzame bedrijventerreinen, kunnen verder versterkt worden. De deelnemers geven aan dat een sectorale aanpak vaak betekent dat steeds opnieuw het wiel wordt uitgevonden. Dit is tot op zekere hoogte zinvol, want het leidt ertoe dat betrokkenen eigenaarschap ontwikkelen. Maar vervolgens moet ook doorgepakt worden, en gezocht worden naar synergie. De meerwaarde van een verdere samenwerking binnen de provincie wordt aangegeven, ook gezien vanuit de vele opgaven (klimaatadaptatie, biodiversiteit, gezondheid, economie, energietransitie) waar de provincie voor staat. Zo noemt een deelnemer dat de belangrijkste opgaven niet gezien worden vanuit biodiversiteit.

De deelnemers constateren dat de interbestuurlijke samenwerking -met andere bestuurslagen- langzaam vorm krijgt. Er zijn prille contacten met een aantal gemeenten en eerste gesprekken met waterschappen zijn geweest. Deelnemers geven verder aan dat het belangrijk is om aan te sluiten bij landelijke opgaven. Er bestaan al haakjes met de Agenda Natuurinclusief en ook de betrokkenheid bij de Groeifondsaanvraag 'Werklandschappen van de Toekomst' is relevant. Het initiatief voor dit programma is genomen door IVN Natuureducatie. De provincie Zuid-Holland maakt deel uit van het consortium dat aan de slag gaat met de vergroening. De betrokken deelnemers geven aan dat de aanpak 'Groene en gezonde bedrijventerreinen' heeft geholpen bij het richting geven aan de Groeifondsaanvraag, waarvan het IVN de trekker was. In Zuid-Holland zijn verschillende oefeningen gedaan - zoals een kostenbatenanalyse - voor het opschalen naar het grotere werk: de groeifondsopdracht.

Ook wordt duidelijk dat de contacten met lagere overheden - met name gemeenten, maar ook waterschappen - als waardevol worden gezien, maar dat deze nog pril zijn. Het is belangrijk deze te verstevigen/bestendigen. Adviseurs en kennisinstellingen hebben een taak in het duiden van de weg van beleid naar uitvoering.

Tot slot wordt benadrukt dat succesvolle praktijkcasussen belangrijk zijn om ondernemers te overtuigen: 'goed voorbeeld doet goed volgen'. Een ondernemer wordt meer gemotiveerd, als hij het enthousiasme hierover van zijn buurman op een bedrijventerrein hoort, dan wanneer de provincie hem probeert te overtuigen.

"Als een ondernemer tegen zijn buurman zegt: 'Ik heb nog geen seconde spijt van de zonnepanelen die ik heb geplaatst', triggert dat meer dan als de gemeente of provincie het belang ervan benadrukt. Evenzo speelt dat voor vergroening: de inspiratie die ondernemers krijgen van hun collega's/de buurman/andere bedrijven is effectiever dan wanneer de overheid ondernemers wijst op de meerwaarde van vergroening."

Met de deelnemers van de focusgroep is nagegaan wat bijbehorende verantwoordelijkheden van de provincie zijn, en welke verantwoordelijkheden bij andere relevante actoren liggen: zowel andere overheidslagen als bedrijven(terreinen): parkmanagers, individuele bedrijven en ook projectontwikkelaars. De volgende verantwoordelijkheden worden genoemd per betrokken actor:

- Rijk:
 - regelruimte via wetgeving en kaders.
- Provincie:
 - inspireren, verbinden, faciliteren, stimuleren;
 - kennisoverdracht;
 - subsidieverlening;
 - kosten en baten van vergroening in kaart brengen;
 - regie pakken: eenduidige visie en deze communiceren.
- Gemeenten:
 - voorwaarden scheppend en uitvoerend;
 - visie en beleid voor bedrijventerreinen;
 - nieuwe beheervisie openbare ruimte, redeneren vanuit ecosysteemdiensten;
 - inrichten openbare ruimte;
 - samenwerking faciliteren tussen bedrijven;
 - bewustwording bij bedrijven creëren: positieve communicatie over meerwaarde voor individueel bedrijf én breder maatschappelijk;
 - bedrijven meenemen bij nemen eerste stappen;
 - opleggen duurzaamheidseisen (denk aan nieuwbouw).
- Parkmanagers:
 - verbinder tussen bedrijven(terreinen) en gemeenten en andere externe partijen;
 - enthousiasmeren eindgebruikers: de sleutel om te activeren/beweging te krijgen;
 - informeren en bewustmaken en collectieve aanpak begeleiden;
 - verbindingen borgen en levend houden: tussen beleid en uitvoering;
 - informeren en ook zelf kennis vergaren over toekomstbestendigheid bedrijventerreinen.
- Individuele bedrijven:
 - investeringsbereidheid/integraal plan;
 - openstaan voor vernieuwing en ontwikkeling: deelbaar zijn, proeftuin bieden, aansluiten bij initiatieven;
 - toekomstgericht denken:
 - maatschappelijk verantwoord ondernemen;
 - goed werkgeverschap;
 - gezondheid en werkplezier ondernemers;
 - werk verbinden met de omgeving.
- Projectontwikkelaars:
 - bewustzijn van de waarde van vergroening;
 - toekomstbestendig ontwikkelen, hierin verantwoordelijkheid nemen.

Beoogde en gerealiseerde resultaten

In de visie 'Rijke groenblauwe leefomgeving' (provincie Zuid-Holland, 2019b) wordt aangegeven dat de provincie met de nieuwe samenwerkingsverbanden met maatschappelijke partners doorbraken wil bereiken die impact hebben op onder meer een klimaatneutrale economie en het natuurlijk kapitaal en die bijdraagt aan gezondere inwoners, die de stadsranden vol biodiversiteit beter beleven. De provincie Zuid-Holland verwacht door deze manier van samenwerking in Europa voorop te lopen met als resultaat een sterker vestigingsklimaat. Deze stip op de horizon moet ook in gang worden gezet met de aanpak 'Groene, gezonde bedrijventerreinen'. De aanpak is echter nog pril - gestart in 2020 - en heeft vanwege covid niet de

gemakkelijkste start gekend, aldus de trekker. Na een eerste fysieke bijeenkomst in het najaar van 2020 heeft de tweede bijeenkomst pas een kleine twee jaar later plaatsgevonden, in juni 2022. Tussendoor is wel online overleg geweest en zijn ook verschillende producten gerealiseerd (zie paragraaf 4.3.1). De trekker geeft aan dat die producten helpen om het gesprek met partijen aan te gaan. Daarmee worden stappen in het transitieproces gezet en groeit het netwerk organisch.

Aan deelnemers van de focusgroep is gevraagd wat hun verwachtingen zijn over de aanpak. Zij noemen de volgende beoogde resultaten:

- meer bewustzijn/meer besef van het belang van vergroening;
- meer concrete samenwerking op bedrijventerreinen en met relevante actoren: provincies, gemeenten, projectontwikkelaars;
- meer integrale benadering van relevante opgaven: vergroening, biodiversiteit, klimaatbestendigheid;
- realisatie van vergroening in de praktijk: meer groene hectares.

In grote lijnen komen de resultaten overeen met de verwachtingen. Als resultaten worden genoemd:

- meer bewustwording bij bedrijven en werknemers over de meerwaarde van groen;
- hogere organisatiegraad qua samenwerking op bedrijventerreinen;
- beschikbaarheid van subsidies voor vergroening;
- kennisdeling, onder meer via inspiratieboekje en de verhalen van goede voorbeelden;
- spin off: betrokkenheid provincie Zuid-Holland bij Groeifondsaanvraag 'Werklandschappen van de toekomst'.

Deelnemers van de focusgroep noemen als belangrijk resultaat dat het gesprek gaande is. Bij enkele bedrijventerreinen is meer wil en wens ontstaan: 'we praten er nu tenminste over'. De ontstane samenwerking tussen partijen wordt door betrokkenen genoemd, en ook worden enkele concreet genomen fysieke maatregelen naar voren gebracht. Verder zijn belangrijke voorwaarden gerealiseerd, zoals de financiële middelen die via subsidies beschikbaar zijn voor bedrijven om te vergroenen.

Over de hogere organisatiegraad geeft een deelnemer van de provincie aan dat deze op bedrijventerreinen in Zuid-Holland in het afgelopen jaar 30% was, wat vrij hoog is. De ambassadeurs hebben daartoe een belangrijke bijdrage geleverd, aldus de beleidsmedewerker. Samenwerking is een belangrijke conditie om te verduurzamen; dat is ook een reden dat de collectieve aanpak een voorwaarde is voor de subsidie *Verduurzaming bedrijventerreinen*. Deze aanvraag moet je als collectief indienen.

In grote lijnen sluiten de gerealiseerde resultaten aan bij de verwachtingen. Betrokkenen geven aan dat zij vooraf dachten dat het een lange adem zou vergen, alvorens resultaten gevierd zouden kunnen worden. Sommigen dachten dat het een kleine groep ondernemers zou aanspreken, anderen waren meer hoopvol en zijn enigszins teleurgesteld over het aantal bedrijven(terreinen) dat dankzij de aanpak aan de slag is met vergroening. Daarbij valt op dat verschillende deelnemers benoemen dat de storytelling beter kan: bedrijven leggen de nadruk bij de kosten die gemoeid zijn om de vergroening te realiseren, zij lijken (nog) niet in te zien dat de herinrichting meer oplevert, en dat met de meervoudige waardecreatie (aantrekkelijke werkomgeving, biodiversiteit, klimaat) de situatie van zogenaamde 'stranded assets' voorkomen wordt, omdat niemand meer op je terrein wil werken. Een goede storytelling is cruciaal, aldus de deelnemers. Ondernemers redeneren vanuit hun eigen belang. In het eindbeeld moet de werkgever en werknemer dus centraal staan. Door de eindgebruiker centraal te stellen, creëer je eigenaarschap. Daarbij moet je ook verschillende talen spreken, want de weg is voor iedereen anders. Met logistieke partijen praat je anders dan met eigenaren van vastgoed, zo laat een deelnemer uit de praktijk weten.

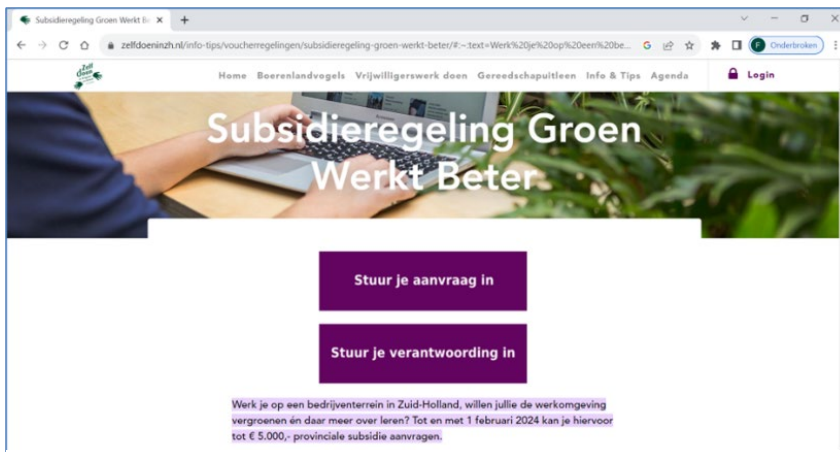
Succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten

Door betrokkenen worden als succesfactoren genoemd:

- momentum: 'we hebben het tij mee', onder meer door de aansluiting bij diverse provinciale opgaven (klimaat, biodiversiteit, gezondheid, economie) én bij de Groeifondsaanvraag 'Werklandschappen van de toekomst', die inzet op het bereiken van landelijk 1.000 bedrijventerreinen die in transitie gaan;
- initieel beginnen, daar waar de energie zit; praktische insteek: 'wij gaan het doen';
- samenwerking beleid en praktijk; enthousiasme bij betrokken partijen bij aanpak, laagdrempelige afstemming tussen hen;

- hoge organisatiegraad bedrijventerreinen/parkmanagers als verbindende factor;
- inzet op ambassadeurs: goede voorbeelden door bedrijven laten vertellen;
- boodschap naar ondernemers: meer ecologisch beheer=minder onderhoud, dus goedkoper;
- subsidieregelingen die als katalysator kunnen dienen en daarmee zorgen voor versnelling.

Wat betreft de katalysatorfunctie van de subsidieregelingen wordt aangegeven dat subsidies een aanjaag-functie kunnen hebben om gesprekken met (beginnende) ondernemerscollectieven concreet te maken. Veel ondernemers zijn geïnteresseerd in het verhaal over groene bedrijventerreinen, maar vragen zich ook af wat zij daarin kunnen doen. Het is voor hen onduidelijk waar je kunt beginnen en wat de kosten zijn ('weet je wel wat dat kost?'). De subsidie van de provincie kan dan een aanjager zijn. In Nissewaard heeft Helga van Leur een aantal ondernemers gecoacht; de 'Groen werkt beter-subsidie' (figuur 4.8) van 5000 euro was een

steuntje in de rug. Het is een drempelverlagend instrument om concreet te worden voor ondernemers. Uiteindelijk kan het zelfs zo uitpakken dat de subsidie niet wordt aangevraagd, omdat ondernemers de kosten op een andere manier financieren, zo is de ervaring van een deelnemer uit de praktijk. De subsidie-mogelijkheid kan dus een andere output hebben dan beoogd, niet een subsidieaanvraag, maar de start van een gesprek.

Figuur 4.8 Website subsidieregeling Groen Werkt Beter. Bron: <https://www.zelfdoeninz.nl/info-tips/voucherregelingen/-subsidieregeling-groen-werkt-beter/>

Als knelpunten worden genoemd:

- Provinciale ambitie is te beperkt en te weinig integraal.
- Provincie moet de rol van eindregiehouder nadrukkelijker pakken.
- Er is nog onvoldoende samenwerking tussen partijen, zeker op het vlak van kruisbestuiving.
- Er is nog te weinig betrokkenheid van bedrijventerreinen.
- Storytelling naar bedrijven toe is nog onvoldoende. Bedrijven moeten beseffen dat wanneer zij niet meegaan in de verduurzaming/vergroeningsslag zij zichzelf uiteindelijk uit de markt prijzen. Naast het informeren van stakeholders op de bedrijventerreinen met het echte verhaal, betekent het ook het activeren van degenen die voor de energie moeten zorgen op locaties: de eindgebruikers. Dat betekent dat je moet focussen op de behoefte van de eindgebruikers. Dit is dus niet bijvoorbeeld duurzame energie, maar een goede en attractieve werkomgeving.
- Bedrijventerrein en beleid zijn verschillende werelden. Het is lastig om die te verbinden. Bovendien zul je ook als het enkel om bedrijventerreinen gaat, verschillende talen moeten spreken, want de weg is voor iedereen anders.
- Er zijn fysieke beperkingen op bedrijventerreinen: onvoldoende ruimte, aanwezigheid kabels en leidingen.
- Effecten zijn niet voldoende zichtbaar: er is behoefte aan een beperkt aantal 'nemens', inspirerende voorbeelden die laten zien dat rendementsbeleving op meerdere manieren waardevol is. Die kunnen andere bedrijventerreinen inspireren om ook te transformeren.

In relatie tot de ambities van de provincie wordt aangegeven dat provinciale programma's en projecten nog te sectoraal zijn ingestoken: ze komen niet bij elkaar. De belangrijkste opgaven worden amper gezien vanuit biodiversiteit. Ecologen zitten niet in de goede positie en pakken hun rol niet (voldoende). Ook is er sprake van onvoldoende commitment vanuit afdelingen met andere belangen, niet voldoende kennis omtrent de urgentie en dus beperkte inzet en visie, niet voldoende expertise over inhoud (integraal) om passende oplossingen op maat aan te dragen, niet weten waar te beginnen én ontbreken van doelen én de overgang van de organische start naar een meer programmatische aanpak is lastig.

In relatie tot het nadrukkelijker oppakken van de regierol wordt aangegeven dat een structurele drempel is dat de kapstok boven alle individuele bedrijven en initiatieven niet is ingericht. Elk bedrijventerrein en elke betrokken actor is het wiel opnieuw aan het uitvinden: met ook steeds nieuwe onderzoeken, eigen programma's en projecten. Tot op zekere hoogte is het belangrijk dat mensen het wiel uitvinden, want dat is nodig om eigenaarschap te creëren. Maar er zou vanuit de provincie en ook landelijk veel meer samenwerking gezocht moeten worden vanuit de opgave die er ligt, waarbij er toegewerkt wordt naar kruisbestuiving. Ook de hoveniersector, het onderwijs met toekomstige groenprofessionals moeten betrokken worden, dat is ook een sector die nu niet aan tafel zit. Werklandschappen van de toekomst kunnen daar een oplossing voor zijn.

Ook in relatie tot de regierol van de provincie en de overgang naar een meer programmatische aanpak wordt gediscussieerd over het belang van kwantificeerbare doelen. De opvattingen binnen de provincie zijn hierover verdeeld. Enerzijds wordt aangegeven dat het vooraf stellen van doelen je kan beperken. Anderen zien SMART-geformuleerde doelen wel als manier om ambities voor ogen te houden. Een deelnemer uit de praktijk geeft aan dat bij het bedrijventerrein Nissewaard de ambities wel smart zijn gemaakt, omdat ondernemers daar behoefte aan hadden op het niveau van het bedrijventerrein. De deelnemers zijn wel eensgezind over het belang van zowel een klein aantal ambassadeursterreinen (inspirerende voorbeelden), als ook het ruimte bieden en waardering hebben voor de transitie in kleine stapjes van de bedrijventerreinen die volgen (respectievelijk behoefte aan zowel negens en als zesjes). Terugkomend op de smarte doel-formulering kan - zo menen de deelnemers - dan bijvoorbeeld een ambitie zijn om jaarlijks de ambitie te hebben van concreet de realisatie van drie icoonprojecten, waar je echt laat zien wat het effect is, en tegelijkertijd een bredere kring hier omheen faciliteren via subsidieregelingen.

Deelnemers van de focusgroep geven aan dat het volgende nodig is om versnelling te realiseren:

- kennis bij uitvoerende partijen (inclusief hoveniers);
- ondersteuning bieden aan bedrijven: op het vlak van procesondersteuning, regelgeving, financiën;
- luisteren naar ondernemers, inclusief het wegnemen van drempels;
- uitlichten van een beperkt aantal succesverhalen;
- goede storytelling, gericht op boodschap die ondernemers triggert, die de harten van ondernemers weet te raken ('met de huidige bedrijventerreinen prijs je jezelf uit de markt'); urgentie moet gevoeld worden;
- ambassadeurs; kennis en inspiratie bieden door aandacht voor koplopers; ook subsidie-ontvangers inzetten als ambassadeur;
- minder vrijblijvendheid; het belang van stellen van doelen, op zowel korte (2025), middellange (2030) als lange termijn (2050); korte termijn: inzetten op terreinen die het meest kansrijk zijn qua kwaliteitssprong;
- groene bedrijvenestafette;
- het momentum aangrijpen: de aanpak verbinden met de Groiefondsaanvraag 'Werklandschappen van de toekomst'.

4.4 Natuurinclusief bouwen (Gelderland)

4.4.1 Casusbeschrijving

Discours: ontstaansgeschiedenis en opgave

De provincie Gelderland werkt aan het herstel en behoud van biodiversiteit in natuurgebieden, landelijk gebied en stedelijk gebied. Natuurinclusief bouwen is een belangrijk onderdeel om deze doelstelling te kunnen realiseren. In het Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit (Provincie Gelderland, 2020a) wordt natuurinclusief bouwen gezien als een manier om de biodiversiteit te vergroten.

Om natuurinclusief bouwen te stimuleren maakt de provincie Gelderland gebruik van de volgende instrumenten:

- kennisverspreiding door middel van brochures (figuur 4.9) en kennissessies (er komt een leidraad voor natuurinclusief bouwen en er is al een leidraad voor klimaatadaptief bouwen);
- opzetten van voorbeeldprojecten en pilots omtrent natuurinclusief bouwen;
- verschillende subsidieregelingen waar in meer of mindere mate biodiversiteit en klimaatadaptatie in terug komen; voorbeelden van subsidieregelingen zijn 'Toekomstbestendige Bedrijventerreinen', 'Collectieve

wooninitiatieven', 'Realiseren sociale huurwoningen' en 'Aanpassing gemeenschapsvoorziening' (dit zijn subsidieregelingen die primair gericht zijn op herinrichting/herstructurering van gebieden, verbouwing en/of nieuwbouw, maar waarin ook subsidie voor natuurinclusieve en klimaatadaptieve maatregelen aangevraagd kan worden);

verschillende subsidieregelingen die primair gericht zijn op biodiversiteit en ook ingezet kunnen worden in de bebouwde kom: 'Biodiversiteit en landschap', 'Inwonersinitiatieven voor biodiversiteit' en 'Soortenmanagementplan';

- ondersteuning van gemeenten wat betreft vergroening, zo heeft de provincie in 2021 een twintigtal gemeenten ondersteund bij deelname aan De Groene Stad Challenge waarbij gemeenten inzicht kunnen krijgen in hoe groen ze zijn.

Figuur 4.9 Voorkant van twee brochures voor het vergroenen van bedrijventerreinen (links) en woonwijken (rechts) uitgegeven door de provincie Gelderland (bron: provincie Gelderland).

Coalities en actoren

De volgende partijen zijn betrokken:

- provincie Gelderland;
- Gelderse gemeenten;
- Rijksoverheid;
- bedrijven (projectontwikkelaars, aannemers);
- burgers.

Regels en hulpbronnen

De provincie Gelderland past de volgende beleidsinstrumenten toe in de aanpak natuurinclusief bouwen:

- Communicatief
 - Brochures en kennissessies
Hiermee wil de provincie kennis rond natuurinclusief bouwen vergroten en gelijktijdig gemeenten, bedrijven (waaronder projectontwikkelaars en aannemers) en burgers stimuleren om natuurinclusief te bouwen (interview, 2021).
 - Informatie op de website, uitingen via (sociale) media en media als Nature Today.
Dit doet de provincie met name om de aanpak onder de aandacht te brengen en voorbeeldprojecten uit te lichten. Soms combineert de provincie subsidieregelingen ook met een communicatiestrategie, zoals gedaan is bij bijvoorbeeld de (challenge) Groene icoonprojecten.
 - Nieuwsbrieven en mails
Deze zijn met name gericht op gemeenten.

- Uitwisseling van kennis en kunde op het gebied van natuurinclusief (en klimaatadaptief) bouwen stimuleren.
Onder meer via masterclasses voor woningbouwcorporaties en gemeenten en het Leernetwerk Klimaatadaptief en Natuurinclusief Bouwen (provincie Gelderland, 2020b).
- Financieel/economisch
De provincie Gelderland verstrekt verschillende subsidies direct en indirect gerelateerd aan natuurinclusief bouwen:
 - Toekomstbestendige bedrijventerreinen, totaalbedrag van € 2 miljoen (Provincie Gelderland, 2022a)
 - Inwonersinitiatieven voor biodiversiteit, totaalbedrag van € 300.000 voor 2022 en € 490.000 voor 2023 (Provincie Gelderland, 2022b)
 - Soortenmanagementplan, totaalbedrag van € 100.000 (Provincie Gelderland, 2022c)
 - Collectieve wooninitiatieven, totaalbedrag van € 250.000 voor 2023 (Provincie Gelderland, 2022d)
 - Leefbaarheid, aanpassing gemeenschapsvoorziening, € 4.900.000 voor 2023 (Provincie Gelderland, 2022e)
- Bieden van ondersteuning en netwerk
Provincie Gelderland faciliteert gemeenten wat betreft vergroening. Zo heeft de provincie in 2021 een twintigtal gemeenten ondersteund bij deelname aan De Groene Stad Challenge waarbij gemeenten inzicht kunnen krijgen in hoe groen ze zijn.

4.4.2 Bevindingen

Rol provincie

De sturingsstijl kan primair als responsief worden beschreven: de provincie faciliteert gemeenten en initiatieven uit de maatschappij. De provincie reageert op en stimuleert maatschappelijke zelforganisatie. De provincie stimuleert de beweging rond natuurinclusief bouwen, omdat het aansluit bij haar eigen publieke natuurdoelen. De provincie, gemeenten en maatschappelijke en marktinitiatieven werken vrijwillig samen en verkennen hoe zij samen kunnen werken. De provincie stimuleert vanuit haar eigen rol, positie en mogelijkheden de beweging, o.a. door het bieden van financiële middelen, kennis en netwerk. Daarnaast hanteert de provincie ook een samenwerkende sturingsstijl door het opzetten van en deelnemen aan netwerken. Op landelijk niveau heeft de provincie de Agenda Natuurinclusief ondertekend. Dit is een intentiedocument van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de provincies waarin onder meer wordt benoemd dat er wordt toegewerkt naar een landelijke visie op natuurinclusief bouwen, zodat natuurinclusief bouwen op termijn wordt opgenomen in het bouwbesluit.

Interbestuurlijke samenwerking en uitdagingen en kansen hierbij

Er ontbreekt landelijke sturing rondom dit thema. Op lokaal niveau wordt er in bereidwillige gemeenten geëxperimenteerd. Er is behoefte kennis en ervaringen tussen gemeenten te delen en een gezamenlijk systeem voor natuurinclusief bouwen te ontwikkelen.

Doordat er geen wettelijk kader is rond natuurinclusief bouwen is de provincie zodoende afhankelijk van de bereidheid van andere partijen (zoals gemeenten) om actie te ondernemen. Een aantal respondenten vindt dat het beleid te vrijblijvend is. Omdat het vrijwillig is, wordt met name actie wordt ondernomen 'daar waar er al energie zit'.

Gerelateerd aan het bovenstaande: overheden staan aan de lat voor andere opgaven. Waar de provincie aan de lat staat voor biodiversiteit, is de woningbouwopgave voor gemeenten weer erg belangrijk.

Natuurinclusief bouwen raakt aan veel thema's en synergie is mogelijk (kans), maar in de praktijk kunnen belangen ook botsen of op korte termijn niet samengaan (bijvoorbeeld door hoge stijging bouwkosten).

Beoogde en gerealiseerde resultaten

Op basis van de focusgroep kan worden geconstateerd dat vooral provinciale activiteiten wat betreft bewustwording en informatievoorziening (communicatie) rond het thema 'natuurinclusief bouwen' worden gewaardeerd. De interactie tussen de provincie Gelderland en gemeenten wordt door de gemeenten als laagdrempelig en professioneel beschreven.

Uit de focusgroepbijeenkomst blijkt dat het niet altijd duidelijk is waar de aanpak 'natuurinclusief bouwen' voor staat. Er is (op het moment van schrijven) bijvoorbeeld ook geen speciale provinciale website voor het thema 'natuurinclusief bouwen'. Wel is er een provinciale website voor het thema 'biodiversiteit in stad en dorp'.

Knelpunten

- Uit de focusgroepbijeenkomst (2022) blijkt dat er onder gemeenten behoefte is aan continuïteit rondom natuurinclusief bouwen. Doordat natuurinclusief bouwen echter niet geborgd is in beleid en/of wet- en regelgeving (bijv. in het Bouwbesluit) is er weinig sprake van continuïteit. Dit maakt dat de aanpak 'natuurinclusief bouwen' verschilt per gemeente en daarnaast zeer persoonsafhankelijk is (afhankelijk waar de energie zit wat betreft natuurinclusief bouwen).
- Het borgen van natuurinclusief bouwen is van groot belang, aldus de deelnemers van de focusgroepbijeenkomst. Vooral het borgen (integrale aanpak) van natuurinclusief bouwen in opgaven als verstedelijking en woningbouw en het verbinden met klimaatadaptatie wordt als belangrijk gezien. Volgens de deelnemers van de focusgroepbijeenkomst gebeurt dit momenteel te weinig waardoor verschillende ambities, zoals natuurinclusief bouwen, woningbouw, omgeving, etc. momenteel botsen (in sommige gemeenten worden wel verschillende thema's geïntegreerd, bijvoorbeeld Arnhem en Nijmegen waar natuurinclusief bouwen wordt geïntegreerd met klimaatadaptief bouwen).
 - Tijdens de focusgroepbijeenkomst gaf de provincie Gelderland aan dat de provincie graag verschillende opgaven wil integreren. In de uitwerking daarvan zijn verbeterlagen te maken.
 - De organisatiestructuur is echter nog sectoraal ingericht (afdelingen richten op één specifiek dossier). Dit zorgt voor spanning wat betreft het integraal aanpakken van verschillende opgaven. Dit maakt het lastig om integraal te werken.
- Een algemener knelpunt (geldt voor meer actoren) betreft de definitie van 'natuurinclusief bouwen'. In veel gevallen is onduidelijk wat er precies met deze term wordt bedoeld en wat het omvat (alleen woningen en gebouwen of ook de omgeving).

Verbeterpunten

- Tijdens de focusgroepbijeenkomst bleek dat de aanpak 'natuurinclusief bouwen' van de provincie Gelderland te vrijblijvend is. Dit kan deels worden verklaard door het feit dat de provincie niks wil afdwingen bij gemeenten ten aanzien van natuurinclusief bouwen. Hier is ook een belangrijke rol voor de Rijksoverheid weggelegd, wordt benadrukt in de focusgroepbijeenkomst. De Rijksoverheid kan natuurinclusief bouwen stimuleren en/of reguleren door middel van bijvoorbeeld wet- en regelgeving, visies, (minimale) landelijke standaarden en het opnemen van natuurinclusief bouwen in het bouwbesluit. Deze maatregelen kunnen de afdwingbaarheid van natuurinclusief bouwen vergroten.
- Door een gebrek aan sturing vanuit de Rijksoverheid gaan gemeenten zelf aan de slag met natuurinclusief bouwen. Hierdoor is er vaak geen regie en zicht op wat er gebeurt in de verschillende gemeenten. Als gevolg daarvan ontstaat het risico dat gemeenten tegen dezelfde uitdagingen/problemen aanlopen of beleid ontwikkelen zonder dit van elkaar te weten.
 - Wanneer gemeenten, door een gebrek aan sturing, zelf kaders of richtlijnen voor natuurinclusief bouwen ontwikkelen, levert dit uitdagingen op voor projectontwikkelaars en andere partijen, omdat ze overall aan andere standaarden moeten voldoen. Dat helpt niet voor de transitie of werkt vertragend.
 - Om deze reden (geen goed zicht op ontwikkelingen van de andere gemeenten) is daarom ook behoefte aan meer netwerkbijeenkomsten omtrent natuurinclusief bouwen, bleek tijdens de focusgroepbijeenkomst, tussen de verschillende betrokken partijen (provincie, gemeenten, projectontwikkelaars, etc.) om ideeën en ervaringen omtrent natuurinclusief bouwen uit te wisselen.
 - Op het moment zijn een aantal gemeenten in Gelderland zelf aan het experimenteren met natuurinclusief bouwen. Zo hebben gemeenten zoals Arnhem en Barneveld een puntensysteem voor natuurinclusief bouwen ontwikkeld. Opgedane kennis en ervaringen rond deze puntensystemen kan in een netwerk uitgedragen worden en voorkomen dat gemeenten het wiel opnieuw uitvinden (tijdens de bijeenkomst is de suggestie gedaan om een landelijk puntensysteem te ontwikkelen. Niet alle deelnemers waren het eens met deze strategie, omdat er regionaal verschillende behoeftes en omstandigheden zijn waar bij natuurinclusief bouwen rekening mee moet worden gehouden).
 - Tevens kan dit er voor zorgen dat kleinere gemeenten ook aanhaken bij het thema 'natuurinclusief bouwen'. Grotere gemeenten, zoals Arnhem en Ede, hebben al veel ervaring kunnen opdoen met natuurinclusief bouwen, onder meer vanwege voldoende (financiële) capaciteit. Voor kleinere gemeenten is dit minder vanzelfsprekend, blijkt uit de focusgroepbijeenkomst. Kleinere gemeenten besteden in veel gevallen minder aandacht aan natuurinclusief bouwen, vanwege onder andere een gebrek aan (financiële) capaciteit (dit geldt overigens niet voor alle 'kleine' gemeenten. Een relatief kleine gemeente als Wageningen heeft bijvoorbeeld een eigen duurzaamheidsprofiel waar natuurinclusief bouwen, evenals klimaatadaptatie, deel van uitmaakt).

- De provincie kan een belangrijke rol spelen in het opzetten van dit soort netwerken. De provincie wordt namelijk vooral gezien door de gemeenten als een partij die natuurinclusief bouwen kan faciliteren en agenderen. De provincie kan het overzicht houden over wat voor activiteiten er rondom natuurinclusief bouwen plaatsvinden in de verschillende gemeenten.
- De gemeenten zien graag dat de provincie duidelijker uitdraagt wat haar rol is met betrekking tot natuurinclusief bouwen. Voor een aantal gemeenten is onduidelijk welke rol de provincie hierin heeft en wat de aanpak natuurinclusief precies inhoudt.

4.5 Platform 'Groen Kapitaal' (Noord-Holland)

4.5.1 Casusbeschrijving

Discours: ontstaansgeschiedenis en opgave

'Groen Kapitaal' is een aanpak voor meer biodiversiteit in Noord-Holland. Verschillende partijen ondertekenden op 11 februari 2016 de 'Verklaring Groen Kapitaal'. Deze verklaring is opgenomen in het Coalitieakkoord 2015-2019 'Ruimte voor groei' (Provincie Noord-Holland, 2015). In de verklaring roepen partijen de provincie op het Natuurnetwerk af te maken en te komen met een stimuleringsprogramma om samen de natuur te versterken. Dat is de aanpak 'Groen Kapitaal' geworden.

Groen Kapitaal is opgezet als een netwerkplatform rond initiatieven uit de samenleving. Noord-Holland stimuleert eigenaren of beheerders hun gebieden zo in te richten dat dit de biodiversiteit ten goede komt, in de stad en op het platteland. Dit betekent een nieuwe manier van denken en werken waarbij aandacht voor natuurwaarden bij de aanleg van wegen, water, dijken en wijken vanzelfsprekend is. Op het digitale platform 'Groen Kapitaal' (figuur 4.10; <https://platform.groenkapitaal.nl/>) biedt de provincie een podium aan plannen en initiatieven die natuur combineren met economie, landbouw, infrastructuur en leefomgeving. Hét netwerkplatform dat groene projecten en initiatieven aanjaagt en verbindt door de hele provincie heen.

En waar de verschillende partijen elkaar stimuleren. De provincie faciliteert, het platform inspireert. Inmiddels staan tientallen initiatieven op het digitale platform. De provincie heeft het platform 'Groen Kapitaal' ontwikkeld als verbindende factor voor ideeën, investeerders, vrijwilligers en als bron van kennis en inspiratie. Daarnaast worden er vanuit de aanpak 'Groen Kapitaal' kenniscafé's en labs georganiseerd om nieuwe onderwerpen te agenderen en projecten verder te helpen.

Figuur 4.10 Verwijzing naar de het platform Groen Kapitaal op de website van de Provincie Noord-Holland.

Actoren en coalities

Betrokken partijen zijn:

- Provincie Noord-Holland: team Groen Kapitaal én overige afdelingen;
- ondernemers/bedrijven.

En waar nodig andere contacten in het netwerk van de provincie, zoals:

- gemeenten;
- recreatieschappen;
- waterschappen;
- maatschappelijke organisaties;
- kennisinstellingen.

Regels en hulpbronnen

De ondersteuning van de provincie aan initiatieven is gericht op communicatie en hands-on meedenken en sparren. Bovendien probeert de provincie met de aanpak om obstakels waar initiatiefnemers tegenaan lopen weg te halen. Daarbij kiest de provincie voor de 'small wins' benadering, waarbij de focus ligt op: verdiepen, verbreden, verspreiden. 'Small wins' gaan over betekenisvolle veranderingen op kleine schaal; die kleine stapjes kunnen leiden tot bijvoorbeeld nieuwe wetgeving. Met name koplopers lopen relatief vaak tegen belemmeringen aan, op het vlak van onder meer wet- en regelgeving of bepaalde voorwaarden wat betreft subsidies. Dat vraagt om verdere afstemming binnen de provincie. Subsidies maken geen deel uit van het instrumentarium van de aanpak 'Groen Kapitaal'. Wel denkt de provincie mee over bestaande subsidie-loketten die toepasbaar kunnen zijn. Inmiddels hebben vele tientallen initiatieven een plek gekregen op het platform. Op het moment dat initiatieven zichzelf kunnen bedruipen en geen urgente hulpvraag meer hebben, worden zij weer van het platform verwijderd.

4.5.2 Bevindingen

Rol provincie

De provincie ziet haar rol met name in het vierde kwadrant van het NSOB-model: als responsief/samenwerkend. Zij geeft via het platform 'Groen Kapitaal' initiatieven een podium en netwerk. De provincie neemt daarbij een ondersteunende rol aan, zowel voor koplopers aan het begin van de transitiecurve, als innovaties die al verder zijn. Indien sprake is van hobbels wegnemen door beleidsregels aan te passen, wordt naar het eerste en tweede kwadrant van het NSOB-model doorgeschakeld.

Interbestuurlijke samenwerking en uitdagingen en kansen hierbij

De volgende rollen en verantwoordelijkheden worden genoemd per betrokken actor:

- Rol provincie:
 - Inventarisatie hulpvragen/behoefte in samenleving
 - Verbinder: ondersteunend, initiatieven helpen realiseren
 - Goed beleid maken en ook kritische houding op bestaand overheidsbeleid: meedenken/vertalen wat nodig is voor einddoel, beleid aanpassen, slimmer budget inzetten
- Rol initiatiefnemers:
 - hulpvragen kenbaar maken;
 - initiatief etaleren: laten zien wat je doet en waarom; creativiteit, visie en innovatie laten zien;
 - biodiversiteit stimuleren
 - noodzaak van beleidsaanpassingen zichtbaar maken (burgerleiderschap).
- Rol anderen:
 - Gemeenten zijn voor veel aan zet, maar niet altijd klaar voor die rol
 - Fondsen zijn vaak beperkt of heel specifiek en vragen veel administratie.

De betrokken initiatiefnemers maken onderscheid naar het team van 'Groen Kapitaal' binnen de provincie en de overige provinciale organisatie, omdat hun ervaringen hiermee verschillen. Zij maken de volgende typering:

- Team 'Groen Kapitaal':
 - goed zichtbaar, goed te bereiken;
 - inspirerend, geeft vertrouwen en motiveert;
 - luistert;
 - pro-actief, doet wat het belooft.
- Overig provinciale organisatie:
 - niet integraal denkend;
 - blijft hangen op huidige regelgeving (i.p.v. mee te denken in de geest van de wet);
 - angst voor precedentwerking;

- onduidelijk wie deze mensen zijn en hoe te bereiken;
- weinig (financiële) steun voor sociaal en duurzaam ondernemen;
- veel inzet op pilots, maar weinig oog voor continuïteit.

De interactie met de mensen achter 'Groen Kapitaal' wordt als overwegend positief ervaren door initiatiefnemers: ze luisteren goed, inspireren, denken proactief mee, geven vertrouwen en motiveren. Rode lijn is dat het succes valt of staat met twee of drie mensen achter de loketfunctie van 'Groen Kapitaal' die binnen de provincie de boel masseren, netwerken hebben en als ambassadeurs optreden, waardoor dingen kunnen gaan rollen. De ervaringen met de provincie als geheel zijn minder positief: ze ervaren angst, de medewerkers willen niet meebewegen en hebben weinig visie. Ook is er onduidelijkheid over hoe de beleidspersonen te bereiken zijn. Daarbij wordt ook geconstateerd dat de provincie weliswaar graag inzet op pilots, maar dat de doorvertaling van pilots naar algemeen beleid slechts beperkt plaatsvindt.

De initiatiefnemers hebben vrijwel uitsluitend contact met twee mensen van 'Groen Kapitaal' en beseffen hoe uniek zo'n platform is dat zo benaderbaar is. Zij hebben geen goed beeld van de grootte van hun bereik binnen de provincie, ofwel: in hoeverre lukt het 'Groen Kapitaal' om de hulpvragen verder in de organisatie te brengen, bij andere collega's. De beperkte bezetting van 'Groen Kapitaal' maakt dat je keuzes moet maken. Wat betreft intrabestuurlijke samenwerking - dat wil zeggen samenwerking binnen de provincie - merken provinciale deelnemers op dat dit nog aandacht behoeft. 'Groen Kapitaal' legt de prioriteit bij contacten in de samenleving, vanwege de beperkte bezetting. Daarbij is er het besef dat interne zichtbaarheid en draagvlak ook belangrijk zijn. 'Groen Kapitaal' zoekt met haar beperkte bezetting wel ondersteuning in de bredere provincie door bijvoorbeeld beleidsmedewerkers te koppelen aan specifieke thema's binnen 'Groen Kapitaal'. Aanvankelijk was er aarzeling bij beleidsmedewerkers hierover - want bang overspoeld te worden door allerlei vragen -, maar nu ze ervaren dat dat meevalt, durven ze die rol ook meer te pakken. En ze merken ook dat 'Groen Kapitaal' resultaat oplevert, dat daar een andere energie zit. Toch blijft die interne doorwerking lastig, is de ervaring. Dit hangt samen met het gebrek aan uren van medewerkers 'Groen Kapitaal', interne schotten en versplintering binnen de provincie. De interne schotten binnen de provincie - hoewel geen opzet - maken dat mensen in hun eigen systeem blijven hangen en daarmee wordt het provinciale apparaat toch vrij log. Zeker als alle schotten groen licht geven en eentje niet, dan is dat logge systeem frustrerend. 'Groen Kapitaal' probeert immers juist die brug te bouwen. Idealiter zou 'Groen Kapitaal' dan willen zeggen: een schotje zegt 'nee', maar het is overall wel een heel goed initiatief, dus we geven toch groen licht.

Tot slot wordt genoemd dat 'Groen Kapitaal' zeker erkend wordt binnen de brede provincie, door zowel de gedeputeerde als hun teammanager, maar tegelijkertijd wordt 'Groen Kapitaal' niet als kerntaak gezien. Drukte in de waan van de dag maakt toch dat kerntaken voorgaan en dan wordt 'Groen Kapitaal' niet als kerntaak gezien. Ook al draagt het uiteindelijk wel bij aan het realiseren van provinciale opgaven.

Beoogde en gerealiseerde resultaten

De verwachting van deelnemers van de focusgroep over 'Groen Kapitaal' was:

- meer (hulp bij) financiering: provinciaal geld, maar ook contact met investeerders;
- hulp bij het vinden van een bedrijfslocatie;
- goede voorbeelden;
- meer beweging en bewustwording in samenleving;
- meer beweging binnen de provincie intern;
- meer resultaten.

Opvallend is dat de initiatiefnemers de praktische hulp - met name financiering, maar ook locatie - meer benadrukken, terwijl de provincie uitkomsten van het proces benadrukt: inspiratie, meer bewustzijn, etc.

Voor wat betreft gerealiseerde resultaten gaven betrokkenen aan:

- hulp gekregen bij vinden van locatie;
- 'Groen Kapitaal' heeft initiatiefnemers in de startfase geholpen bij het vinden van (betaalde) projecten, onder meer door hen een podium te geven;
- veel mooie verhalen en enthousiasme;
- nog niet de grote beweging/te weinig resultaat.

De laatste twee punten zijn genoemd door de provincie.

De opmerking van 'te weinig resultaat' komt voort uit de behoefte om nog concreter hulpvragen te kunnen bedienen. Binnen de provincie missen de middelen hiervoor, voor bijvoorbeeld advertising, en ook de bundeling van krachten mist binnen de grotere provincie. Het team Groen Kapitaal wil ook graag helpen om 'toeval' te organiseren. Maar dat ligt voor ruimtelijke hulpvragen (locatie) net iets meer op het bordje van gemeenten: zij hebben gebiedsmakelaars, wijkmanagers als één loket voor vragen, dat intern kan schakelen. 'Groen Kapitaal' heeft ook zo'n loketfunctie voor dit thema van maatschappelijke initiatieven voor biodiversiteit, maar in de breedte heeft de provincie zo'n loket niet.

Succesfactoren

Als succesfactoren van de aanpak 'Groen Kapitaal' komen naar voren:

- Open werkhouding, toegankelijk en coöperatief
De open werkhouding, ook door de aanstelling van een communitymanager, die de voelspriet is van wat leeft in de samenleving. One stop-shop willen zijn: toegankelijkheid, coöperatief zijn, persoonlijke contact.
- Groot netwerk, bereik, platform om projecten te verbinden
Verbindingen van partijen in netwerken, delen van expertise met betrekking tot wet- en regelgeving, strategische aanpak en pragmatisme.
- Coöperatief zijn, meedenken, zoeken naar oplossingen (nee is geen antwoord). Integrale visie op beleid, probleemoplossend naar de uitdagingen waar de aanpak voor staat
- Bereik en zichtbaarheid.

Knelpunten/verbeterpunten

Als knelpunten zijn in de focusgroep en in de eerder toegestuurde vragenlijst genoemd:

- Beperkt politiek draagvlak en daarmee onvoldoende draagkracht voor de aanpak 'Groen Kapitaal'
'Groen Kapitaal' wordt weliswaar erkend binnen de provincie, maar tegelijkertijd wordt de aanpak intern niet gezien als een kerntaak. Dat betekent ook dat de beschikbare tijd en capaciteit voor 'Groen Kapitaal' beperkt is en de werkdruk te hoog is voor medewerkers, waardoor gewenste ontwikkelingen trager verlopen dan gewenst.
- Interne schotten binnen de provincie
Geconstateerd wordt dat er nog onvoldoende inzet is van andere afdelingen binnen de provincie om de integrale aanpak mogelijk te maken. Betrokkenen ervaren schotten tussen sectoren, wat het besef van gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor een brede aanpak belemmert. De politieke wil en mogelijkheden om capaciteit vrij te maken voor integrale gebiedsontwikkeling mist. Samenwerking en een gemeenschappelijk doel zijn nodig om dit op te lossen.
- Ontbreken van financieel instrumentarium binnen 'Groen Kapitaal'
De groene ondernemers zien het ontbreken van financiële steun vanuit de aanpak 'Groen Kapitaal' als knelpunt, ook vanwege de beperkte bestaanszekerheid van deze vaak kleine bedrijven. De provincie geeft aan dat het niet inzetten van financiële instrumenten een bewuste keuze is: 'Groen Kapitaal' is opgezet vanuit een kennis- en netwerkrol. Dat is de focus. Wel probeert 'Groen Kapitaal' te verbinden: door bijvoorbeeld initiatieven te wijzen op fondsen, en soms lukt het ondernemers om rijks- of EU-financiering binnen te halen, is de ervaring van de provincie. Tegelijkertijd is er het besef dat dergelijke gelden administratief veel van aanvragers vragen, voor kleine ondernemers loont die inspanning veelal niet. Een ander belemmering bij subsidieaanvragen die ondernemers noemen is dat het stapelen van budgetten vaak niet toegestaan is. Initiatieven die integrale opgaven ambiëren, lijken daarmee tussen wal en schip te vallen, want ook de sectorale subsidiemogelijkheden sluiten onvoldoende aan of hebben te beperkt budget. Makkelijk geld is er niet, ervaren de betrokkenen. In relatie tot het verdienmodel is het tot slot belangrijk dat vernieuwende groene ondernemers ook het lef moeten durven hebben om hun diensten te verwaarden: rondleidingen op het bedrijf zijn in feite adviesdiensten aan derden, waar je geld voor mag vragen, zo blijkt uit de focusgroep.
- Beperkte capaciteit bij gemeenten
Voor hulpvragen van vernieuwende groene initiatieven zijn gemeenten een belangrijke partij. De indruk is dat welwillende ambtenaren bij gemeenten worden geleefd, waardoor kleine ondernemers/initiatieven onderaan de 'to do'-lijst belanden. En dat geldt ook voor integrale initiatieven: gemeenten kunnen daar niet voldoende mee uit de voeten. De verwachting is dat dit probleem met de nieuwe Omgevingswet alleen maar verder zal toenemen. Soms helpt een telefoontje van de provincie, om ervoor te zorgen dat de

gemeente enige urgentie achter de hulpvraag zet. Maar dat zou niet de rol moeten zijn, die de provincie moet oppakken.

4.6 Groen ontwikkelfonds Brabant (Noord-Brabant)

4.6.1 Casusbeschrijving

Discours: ontstaansgeschiedenis en opgave

Het Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB) is in 2014 opgericht door de provincie Noord-Brabant, met de opdracht om voor eind 2027 het Natuurnetwerk Brabant (NNB) te realiseren. Bij aanvang was het doel om ongeveer 10.000 hectare nieuwe natuur aan te leggen (GOB, 2023).

Aanleiding voor de oprichting waren bezuinigingen van de Rijksoverheid. Naar aanleiding hiervan werd in 2011, door de Brabantse Manifestpartijen, een oproep gedaan aan de provincie Noord-Brabant om in Brabant het hele natuurnetwerk te realiseren en hiervoor provinciale middelen te reserveren (een deel van de Essent-middelen). Deze provinciale middelen samen met de middelen vanuit het Natuurpact vormen de financieringsbasis voor Groen Ontwikkelfonds Brabant. De realisatie van natuur wordt in Nederland meestal uitgevoerd door natuurorganisaties zoals Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. In Noord-Brabant ontstond het plan om natuur en verbindingen tussen natuurgebieden ook in samenwerking met andere partijen te realiseren, zoals burgers, bedrijven en gemeenten, en daarin een koppeling te maken met economie. Om dit doel te bereiken en deze partijen te faciliteren in het realiseren van natuur is het GOB opgericht. Het GOB is een uitvoeringsorganisatie van de provincie Noord-Brabant.

Een van de belangrijkste rollen van het GOB is om ondernemers, (natuur)organisaties, overheden en particulieren die natuur willen realiseren daarbij te ondersteunen. Dit doet het GOB door:

- Financiële middelen beschikbaar te stellen voor de ontwikkeling van (ondernemende) nieuwe natuur. Zo kunnen er subsidies worden aangevraagd voor de kosten die gemoeid zijn met de verwerving van grond en in de inrichting van deze grond (GOB, 2022a).
- Grond te kopen om deze vervolgens weer te verkopen (vaak via een ruiling) of te verpachten (erfpacht kan ook) op voorwaarde dat er (ondernemende) natuur wordt gerealiseerd op deze gronden (dit geldt voor de gronden binnen NNB), dan wel de verkoop bijdraagt aan de realisatie van de nieuwe (ondernemende) natuur. (Dit geldt voor de gronden buiten het NNB. Gronden worden in principe doormiddel van een openbare procedure verkocht of langdurig verpacht met als doel om er (ondernemende) natuur van te maken) (GOB, 2022a).

Sinds de oprichting heeft het GOB vele initiatieven ondersteund met subsidies of de aankoop/pacht van gronden. Voorbeelden hiervan zijn:

- Productie Voedselbos Schijndel (gemeente Meierijstad). Dit voedselbos (20 hectare verdeeld over twee locaties) is gerealiseerd op gronden van het GOB (GOB, 2022b).
- Aanleg bos (5 hectare) naast recreatiebedrijf in Alle St(r)aten (GOB, 2022c). Het GOB heeft dit initiatief financieel ondersteund (subsidie).
- Herinrichting landbouwperceel langs de rivier Sterksels Aa als natuurgrasland door Stichting Nieuwe Natuur. Het GOB is cofinancier van het project (GOB, 2022d).
- Aanleg bos voor vrijwillige CO₂-compensatie bedrijven. In de gemeente Best is gestart met het planten van 5500 nieuwe bomen. De realisatie van dit bos is medemogelijk gemaakt door het GOB (GOB, 2022e).

Actoren en coalities

De Werkeenheid Natuurnetwerk adviseert initiatiefnemers over de opzet van kansrijke projecten en ondersteunt de initiatiefnemers bij het opstellen van subsidieaanvragen voor het GOB. De Werkeenheid is een samenwerking van de provincie Noord-Brabant en manifestpartners op het gebied van natuur, water, milieu, landbouw, recreatie en landschap (zoals ZLTO, Brabantse Milieufederatie, Brabants Particulier Grondbezit, Waterschap de Dommel, Waterschap de Brabantse Delta, Waterschap Aa en Maas, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het Brabants Landschap).

Het GOB werkt daarnaast met veel partijen samen zoals gemeenten, agrarische ondernemers, particuliere grondeigenaren, stichtingen enzovoort (GOB, 2022a).

De volgende partijen zijn betrokken:

- Groen Ontwikkefonds Brabant (GOB), uitvoeringsorganisatie van provincie Noord-Brabant;
- Provincie Noord-Brabant;
- Werkeenheid Natuurnetwerk;
- bedrijven;
- waterschappen;
- gemeenten;
- (natuur)organisaties;
- burgers.

Figuur 4.11 Inspiratiegids met informatie over het Groen Ontwikkefonds Brabant en voorbeelden van projecten die met hulp van het fonds zijn gerealiseerd (bron: Groen Ontwikkefonds Brabant).

Regels en hulpbronnen

De activiteiten van het GOB worden gefinancierd door de provincie Noord-Brabant. De opbrengsten uit de verkoop van Essent-aandelen worden hiervoor ingezet. Na de verkoop van deze aandelen heeft de provincie vastgesteld dat een gedeelte van deze opbrengsten wordt geïnvesteerd in het behoud en de realisatie van natuur. In totaal beschikt het GOB over 240 miljoen euro.

Het GOB past de volgende beleidsinstrumenten toe:

- Financieel/economisch
 - Het GOB stelt subsidies beschikbaar voor de ontwikkeling van (ondernemende) natuur (GOB, 2022a) en ontpachting.
 - Het GOB koopt gronden in het NNB om deze vervolgens weer te verkopen of verpachten op voorwaarde dat er natuur op deze gronden wordt gerealiseerd (GOB, 2022a).
 - Het GOB koopt gronden buiten het NNB (landbouwkundige ruilgronden) om deze vervolgens weer te verkopen middels ruilingen met als voorwaarde dat er natuur door middel van de inzet van deze gronden wordt gerealiseerd (GOB, 2022a).
 - Indien nodig koopt het GOB volledige bedrijven (met grond).

- Communicatief
 - Het GOB verspreidt informatie (onder andere door middel van brochures en een website) over de aanleg van natuur. Zo zijn in de Inspiratie- en informatiegids Natuur & Ondernemen (figuur 4.11; GOB, 2022a) voorbeelden opgenomen van initiatieven die door het GOB zijn ondersteund.
- Bieden van ondersteuning en (kennis)netwerk
 - De Werkeenheid biedt ondernemers die natuur willen aanleggen ondersteuning, bijvoorbeeld in het proces rondom het maken van plannen voor de aanleg van natuur en het vinden van subsidies.

4.6.2 Bevindingen

Rol provincie

De sturingsstijl kan primair als responsief worden beschreven: het biedt actieve ondersteuning aan maatschappelijke initiatieven. Daarnaast kent de sturingsstijl ook kenmerken van een presterende overheid door specifieke voorwaarden te stellen aan de gronden die worden verpacht. In zekere zin kan de sturingsstijl echter ook als actief worden beschreven in de zin dat het GOB zelf ook op grondeigenaren afstapt.

Interbestuurlijke samenwerking: uitdagingen en kansen

De deelnemers van de focusgroepbijeenkomst (initiatiefnemers/bedrijven) geven aan tevreden te zijn over de interactie met het GOB.

Uitdagingen en kansen:

- Een van de deelnemers geeft aan dat de criteria rondom de subsidies verstrekt door het GOB in eerste instantie niet duidelijk waren, vooral rond natuur en recreatie. Hierdoor is een eerste aanvraag voor subsidie van deze deelnemer afgewezen door het GOB. Het is belangrijk om zicht te hebben op de criteria, zodat in één keer een goed plan kan worden ingediend. Inmiddels is er wel meer duidelijkheid rondom de criteria, aldus de deelnemer in kwestie, om tot een plan te komen.
 - Het is voor het GOB een uitdaging om duidelijkheid te creëren rond criteria vanwege de vele verschillende soorten initiatieven die aankloppen bij het GOB. Ook kan een organisatie als het GOB niet alles in criteria gieten. Er is ook ondernemerschap vanuit de initiatiefnemers nodig.
 - Het GOB kan de verschillende ervaringen van de initiatieven terugkoppelen naar de provincie. Doordat er veel initiatieven lopen, heeft het GOB goed zicht op de ervaringen en wat er misgaat, zoals het realiseren van ecologische verbindingzones dat niet goed van de grond komt evenals kavelruil. Op basis van deze ervaringen moet het GOB een methodiek ontwikkelen die lerend is waardoor ze snel kunnen schakelen.
- Een aantal deelnemers van de focusgroepbijeenkomst geven aan dat goede communicatie tussen gemeenten en het GOB ontbreekt. Hierdoor is onder meer een succesvolle samenwerking met het GOB geen garantie dat gemeenten ook meewerken. Dit zorgt voor frustratie onder partijen die natuur willen realiseren.

Beoogde en gerealiseerde resultaten

Sinds 2014 heeft het GOB in samenwerking met partners bijgedragen aan de realisatie van natuur in Noord-Brabant. Hierdoor is er ook veel kennis gecreëerd wat goed van pas komt in de beoordeling van de kwaliteit van nieuwe aanvragen en over wat er wel niet goed werkt.

De initiatiefnemers die hebben deelgenomen aan de focusgroepbijeenkomst benadrukken dat het GOB hun initiatieven om natuur te realiseren een eind op weg hebben geholpen. Een van de deelnemers geeft zelfs aan dat de subsidie vanuit het GOB hun initiatief over de streep heeft getrokken. Zonder subsidie was het waarschijnlijk veel lastiger geworden om het plan te realiseren. Er zijn ook deelnemers die aangegeven dat ze ook zonder hulp van het GOB hun plannen voor de aanleg van natuur hadden doorgezet.

Naast het kopen en verkopen van gronden, verpacht het GOB ook aangekochte gronden. In eerste instantie zou het GOB alleen kopen en weer doorverkopen. Mensen hebben echter vaak niet de financiële middelen om grond direct te kopen. Daarom is besloten om grond ook verpachten (toestemming is inmiddels verleend). Hierdoor worden veel meer mensen in staat gesteld om natuur te realiseren. Het GOB verpacht de gronden voor een langere tijd (maximaal 30 jaar) in erfpacht (GOB, 2022a).

Succesfactoren

De goede en persoonlijke communicatie vanuit het GOB wordt zeer gewaardeerd door de initiatiefnemers. Ook de uitgegeven gidsen ter inspiratie worden gewaardeerd door de deelnemers van de focusgroepbijeenkomst.

Het leveren van maatwerk is een van de succesfactoren van het GOB. Ook het maatwerk dat geleverd wordt vanuit de Werkeenheden Natuurnetwerk wordt gewaardeerd. Wat betreft de realisatie van natuur is maatwerk essentieel. Er zijn namelijk veel verschillende uiteenlopende partijen met veel verschillende initiatieven. Vanuit de Werkeenheden Natuurnetwerk wordt dit goed gewaarborgd constateert een van de focusgroepdeelnemers.

Knelpunten

Wet- en regelgeving

- Tijdens de focusgroepbijeenkomst (2022) gaven de deelnemers aan dat het GOB over het algemeen goed werkt levert. De organisaties rondom het GOB, zoals de provincie en gemeenten, creëren echter veel belemmeringen, onder andere door een grote hoeveelheid wet- en regelgeving en gebrek aan capaciteit. Daarnaast stellen een aantal deelnemers dat er ook gebrek aan interesse, belang en noodzaak is bij gemeenten. Dit zou opgelost kunnen worden door gemeenten, naast provincies, verantwoordelijke te maken voor beleidsopgaven rond natuur.
- Het gebrek aan capaciteit is goed zichtbaar bij gemeenten. Gemeenten staan over het algemeen welwillend tegenover de realisatie van natuur. Maar door een gebrek aan capaciteit (maar ook de complexe regelgeving) duren goedkeuringsprocessen voor aanvragen vaak onnodig lang.
- Wat deze goedkeuringsprocessen ook vaak vertraagt, is dat veel aanvragen voor de aanleg van natuur in veel gevallen niet in de standaardkaders vallen wat betreft wet- en regelgeving. Dit toont aan dat, zoals benadrukt tijdens de focusgroepbijeenkomst, er weinig ruimte is voor maatwerk binnen gemeenten.

Processen

- Wanneer er een aanvraag wordt gedaan voor de aanleg van natuur moet de aanvrager vaak meerdere partijen (provincie, gemeente, waterschappen) langs voor goedkeuring. Dikwijls gaat het dan om bepaalde onderdelen van een plan die één specifieke partij moet goedkeuren (dus niet het plan als geheel). Wanneer een onderdeel niet wordt goedgekeurd, kan dit er in resulteren dat het hele plan uit elkaar valt. Dit proces vormt een belemmering voor veel initiatiefnemers, werd tijdens de focusgroepbijeenkomst geconcludeerd. (Deze belemmering heeft betrekking op zowel het verstrekken van subsidies als wet- en regelgeving op het gebied van vergunningverlening.) Hierdoor ontstaat ook het risico dat ondernemers al afhaken voordat ze überhaupt zijn begonnen met het opstellen van een plan (deze procedures schrikken af).

Overig

- De mogelijkheden rondom het realiseren van natuur in de huidige context (wet- en regelgeving, hoeveelheid subsidie) kan beperkingen opleggen voor veel ondernemers. Veel ondernemers die willen verdienen zien hier geen kansen voor, omdat de mogelijkheden om te komen tot een goed verdienmodel niet meer toereikend zijn (bijvoorbeeld omdat de subsidies op zijn of vanwege concurrentie, denk aan te veel boerderijwinkels of campings in een gebied).

Verbeterpunten

In veel gevallen stellen ondernemers zelf een plan op zonder goed zicht te hebben op alle criteria, waardoor het risico op een afwijzing van een plan groter is dan wanneer een overheid actief meedenkt. Daarom is er behoefte aan samenwerkende overheden (dit verbeterpunt heeft dus niet alleen betrekking op het GOB), die meedenken en duidelijk aangeven wat wel en niet mogelijk is wat betreft de aanleg van natuur en initiatiefnemers actief ondersteunen (en niet alleen doorverwijzen naar een ander loket) bij het realiseren van dit maatschappelijk doel.

De deelnemers van de focusgroep bijeenkomst benadrukken dat overheden (vooral gericht op de provincie en gemeenten) sneller antwoord moeten geven op aanvragen, ook als is het antwoord 'nee', want dan kan de ondernemer weer door.

Wellicht kunnen gemeenten eerder mee worden genomen in trajecten rond de realisatie van natuur. Zo kunnen ze meedenken en komen niet voor verrassingen te staan wanneer er een vergunningsaanvraag binnenkomt, werd geconcludeerd tijdens de focusgroepbijeenkomst.

Tijdens de focusgroepbijeenkomst werd geconcludeerd dat weinig mensen weten dat je nieuwe natuur zelf kunt realiseren (veel mensen denken dat natuur zelf ontstaat). Het GOB moet daarom meer naar buiten-treden om mensen hiervan op de hoogte te brengen en aangeven welke rol het GOB hierin kan vervullen.

4.7 Ecologie en economie in balans Eemsdelta (Groningen)

4.7.1 Casusbeschrijving

Discours: ontstaansgeschiedenis en opgave

In 2009 is het programma 'Ecologie en Economie in balans' (E&E) gestart. Het programma is destijds opgezet door de gedeputeerde van de provincie Groningen, Groningen Seaports en Natuur- en Milieufederatie Groningen (interview, 2022). Het programma is gestart vanuit de wens om met partijen actief rond de haven- en industrieterreinen in de Eemsdelta (bedrijfsleven, natuur- en milieuorganisaties, landbouw, waterschappen, Rijksoverheid, provincie Groningen en drie gemeenten) te komen tot een nieuwe manier van samenwerken rond het thema natuur en economie.

In de regio Eemsdelta liggen twee havens, de Eemshaven en de haven van Delfzijl. Na de financiële crisis zijn deze twee havens steeds meer in trek geraakt bij bedrijven. De haven- en industrieterreinen grenzen echter ook aan het Werelderfgoed Waddenzee en het Eems-Dollard-estuarium. Dit zijn kwetsbare natuur-gebieden, die in slechte staat verkeren. Dit komt onder meer door de economische activiteiten van bedrijven in het gebied. Om deze reden kwamen milieu- en natuurorganisaties in actie (interview, 2022) en hielden bedrijven en natuurorganisaties elkaar jarenlang in de houdgreep met juridische procedures (milieu- en natuurorganisaties waren bang dat de uitbreiding van economische activiteiten in het gebied ten nadelen zou zijn van het milieu en de natuur in het gebied). Aan deze strijd kwam een einde toen op initiatief van de provincie Groningen in 2009 het programma 'Ecologie en Economie in balans in de Eemsdelta' is geïntroduceerd. De ondertitel van het programma luidde: 'Afspraken over economische ontwikkelingen in de Eemsdelta in relatie tot de natuur'.

Met het programma wil de provincie Groningen partijen rond de haven- en industrieterreinen in de Eemsdelta stimuleren om samen te werken in plaats van geschillen uit te vechten in de rechtszaal. Het idee is dat partijen elkaar vroegtijdig op de hoogte brengen van ontwikkelingen in het gebied en op die manier bestuurlijk goed samenwerken (interview, 2022). Doordat bedrijven en milieu- en natuurorganisaties in het kader van dit programma al vroeg met elkaar aan tafel gaan zitten, worden kostbare juridische procedures voorkomen en wordt de vergunningsprocedure versneld, zodat economische ontwikkeling met weinig wrijving doorgang krijgt. Op deze manier en door middel van communicatie wil de provincie richting bedrijven het besef kweken dat de ecologische kwaliteit van het gebied omhoog moet als deze bedrijven verder willen groeien. Hiervoor zijn procesafspraken gemaakt tussen de milieu- en natuurorganisaties en bedrijven. Samen maken zij afspraken over de voorwaarden waaronder nieuwe activiteiten kunnen worden ontwikkeld.

In 2014 hebben de partijen rond de haven- en industrieterreinen uit de regio Eems-Dollard een samenwerkingsovereenkomst (Samenwerkingspartners Ecologie & Economie in Balans, 2014) ondertekend om aan de slag te gaan met het programma 'Ecologie & Economie in balans'. In de overeenkomst is opgenomen dat betrokken partijen zich gezamenlijk inzetten voor:

- een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bedrijven;
- meer groei van de economische activiteiten, waarbij duurzaamheid voorop staat;
- een verbetering van het Eems-Dollard-estuarium;
- een hogere kwaliteit van het milieu en de leefomgeving.

In kader van het programma E&E heeft de provincie Groningen twee rollen:

- levering van een onafhankelijk programmamanagementteam (programmamanager + ondersteuning);
- deelname aan het E&E-netwerk als partij met eigen belangen (interview, 2022).

In eerste instantie was de provincie trekker van het programma en mediator tussen de verschillende partijen. Momenteel is vooral sprake van zelfsturing: bedrijven en milieu- en natuurorganisaties maken afspraken.

Actoren en coalities

De volgende partijen zijn betrokken:

- Provincie Groningen;
- milieu- en natuurorganisaties;
- bedrijven;
- landbouworganisatie (LTO Noord);
- waterschappen;
- gemeenten;
- Rijksoverheid.

Regels en hulpbronnen

De provincie Groningen is verantwoordelijk voor het dagelijks bestuur van E&E. De provincie levert het programmamanagementteam (programmamanager + ondersteuning). Het programmamanagementteam is echter wel onafhankelijk (ondanks dat het programmamanagementteam in dienst is van de provincie Groningen). Dit moet er voor zorgen dat de provincie zelf ook kan deelnemen aan het E&E-netwerk als een partij met eigen belangen (interview, 2022).

De financiering van E&E wordt grotendeels gedragen door de provincie Groningen. De overige aangesloten partijen dragen ook bij (interview, 2021).

E&E past de volgende beleidsinstrumenten toe:

- Bieden van ondersteuning en netwerk
E&E (programmamanagementteam) heeft vooral een ondersteunende rol in die zin dat het dialoog moet faciliteren tussen de betrokken partijen. Vanuit het programmamanagementteam moet overigens niet te veel worden gestuurd. E&E moet echt een netwerk van partijen zijn (interview, 2022). Naast het faciliteren van dialoog houdt E&E zich ook bezig met het signaleren van vraagstukken en ontwikkeling in het gebied (met wat voor thema's zijn partijen bezig) (interview, 2021). Het programmamanagementteam moet er wel voor zorgen dat binnen E&E alle betrokken partijen goed aan bod komen in discussies en besluiten (interview, 2022).
- Communicatie
Binnen het provinciale apparaat wordt geprobeerd om het programma E&E te gebruiken rond onderwerpen zoals gebiedsgerichte aanpak. E&E kan worden ingezet om informatie te delen en feedback te ontvangen op provinciaal beleid (interview, 2022).
- Kennisontwikkeling
In het netwerk wordt veel gedaan aan kennisontwikkeling. Zo worden onder de vlag van E&E verschillende pilots en praktische projecten uitgevoerd. Binnen E&E worden een aantal keer per jaar dialoogdagen georganiseerd, evenals dagen waar experts worden uitgenodigd om te spreken over een bepaald thema relevant voor het gebied (interview, 2022).

E&E verstrekt geen subsidies. Subsidies komen vanuit de provincie (interview, 2022).

4.7.2 Bevindingen

Rol provincie

De sturingsstijl kan worden gekenmerkt als samenwerkend en responsief. Zoals boven beschreven was de provincie in het begin trekker van het programma. Met de samenwerkingsovereenkomst (Samenwerkingspartners Ecologie & Economie in Balans, 2014) hebben partijen gezamenlijk doelen opgesteld, o.a met betrekking tot het verbeteren van het Eems-Dollard-estuarium en een duurzame groei van de economische activiteiten. De actoren werken vrijwillig mee – ze kunnen zich aan de samenwerking onttrekken. De gedeelde agenda vormt de basis voor de samenwerking. Momenteel is er vooral sprake van zelfsturing door de bedrijven en milieuorganisaties; de rol van de provincie is daarbij responsief, het biedt ondersteuning.

Interbestuurlijke samenwerking en uitdagingen en kansen hierbij

Met de samenwerkingsovereenkomst (Samenwerkingspartners Ecologie & Economie in Balans, 2014) hebben partijen gezamenlijk doelen opgesteld, o.a met betrekking tot het verbeteren van het Eems-Dollard-estuarium en een duurzame groei van de economische activiteiten.

Een kans voor de samenwerking is de juridische druk. "Samenwerking komt binnen juridische druk in beweging. Als het vrijwillig is, is het snel vrijblijvend. [...] Er moet een juridisch of maatschappelijk probleem liggen om te gaan investeren (interview, 2021).

Een uitdaging is het zoeken naar de juiste schaal en bestuurslaag om een probleem op te lossen en dat je als provincie soms beperkt bent in de ruimte om te sturen (interview, 2021).

Beoogde en gerealiseerde resultaten

Sinds de oprichting van E&E worden veel minder juridische stappen gezet door partijen rond de haven- en industrieterreinen in de Eemsdelta. Geschillen worden door de partijen samen opgelost door vroegtijdig met elkaar in gesprek te gaan. De partijen zijn uiteraard nog altijd vrij om elkaar voor de rechter te dagen. Zo hebben milieu- en natuurorganisaties recent nog een zienswijze ingediend over de komst van een autobandenfabriek in het gebied (de milieu- en natuurorganisaties voelden zich niet voldoende betrokken bij dit besluit). Deze situatie is meer uitzoeking dan regel en komt sinds de start van E&E amper meer voor (interview, 2022).

Knelpunten

De uitbraak van COVID-19 heeft ook effect gehad op E&E. Tijdens de periode moesten bijeenkomsten online worden georganiseerd wat niet optimaal bleek. Dit is mogelijk ook een van de redenen waarom de milieu- en natuurorganisaties een zienswijze hebben ingediend over de komst van een nieuwe autobandenfabriek. Door COVID-19 zijn de betrokken partijen elkaar uit het oog verloren en ontstaan er zulke situaties (uiteraard kunnen ook andere omstandigheden ten grondslag hebben gelegen aan de indiening van de zienswijze). Over het algemeen is het belangrijk om programma's als E&E goed te onderhouden en voor balans te zorgen. Tijdens COVID-19 leken de natuur- en milieuorganisaties te veel de overhand te krijgen waardoor bedrijven het gevoel kregen dat de focus steeds meer kwam te liggen op de ecologie. Dit is historisch zo gegroeid: men wil economische ontwikkelingen, maar wat moet daar dan tegenover staan voor de ecologie? Dit is altijd de basis geweest van E&E, waardoor bij natuur- en milieuorganisaties het beeld is ontstaan dat wanneer er economische activiteiten plaatsvinden er iets tegenover moet staan voor de ecologie (meer dan wat wettelijk verplicht is). Bedrijven vinden echter dat ze al veel doen voor verbeteringen van de ecologie. Tijdens COVID-19, toen de partijen elkaar niet fysiek konden ontmoeten, werden deze tegenstellingen versterkt. Inmiddels (sinds de COVID-19 maatregelen zijn afgeschaald) gaat het weer de goede kant op doordat bedrijven weer vaker bij elkaar zijn.

Veel bedrijven hebben het verschil tussen natuurbelangen en milieubelangen goed in de gaten. Maar ze raken wel gefrustreerd, omdat de milieunormen waaraan in de Eemsdelta moet worden voldaan, al aan de strenge kant zitten van de range van de BBT (best beschikbare techniek). De bedrijven moeten en willen al aan allerlei milieueisen voldoen (ze willen zich ook profileren als groen), maar voor de natuur- en milieuorganisaties is dit vaak niet voldoende, omdat de kwaliteit van het estuarium in de Eemsdelta nog niet op niveau is.

Daarnaast speelt ook nog dat belangrijke veroorzakers van de vertroebeling in de Eemsdelta, bedrijven in Duitsland, niet direct betrokken zijn in E&E. De vraag is dan of het wel terecht is, dat er dan veel eisen worden gesteld aan alleen de Nederlandse bedrijven in het gebied.

De doelen die binnen E&E oorspronkelijk zijn opgesteld, zijn dusdanig vaag dat de betrokken partijen ze op verschillende manieren kunnen interpreteren. Dit kan leiden tot uiteenlopende interpretaties van de doelen (bedrijven willen de industrie verduurzamen, terwijl milieu- en natuurorganisaties de bescherming van trekvogels prioriteren door bijvoorbeeld stilstand van windmolens).

De betrokken partijen staan ietwat verschillend tegenover de rol van E&E. Sommige partijen zeggen dat E&E een coördinerende rol op zich kan nemen voor alle gebiedsprocessen in de Eemsdelta, terwijl andere partijen zeggen dat dit moet liggen bij de verschillende programma's die lopen. Ook zijn er meningsverschillen tussen de betrokken partijen over of E&E de huidige omvang wat betreft gebied moet aanhouden of groter of kleiner gemaakt moet worden.

Succesfactoren en verbeterpunten

De betrokken actoren bij het programma 'Ecologie & Economie in balans' ervaren de volgende succesfactoren en verbeterpunten⁷

⁷ Deze data zijn afkomstig uit interviews met de betrokken partijen die uit zijn gevoerd door het programmamanagentteam van E&E ten behoeve van de herijking van het programma in 2021.

-
- Bedrijven
 - Bedrijven geven aan dat het belangrijk is dat het bedrijfsleven door middel van E&E in gesprek is met natuur- en milieuorganisaties. Het programma biedt de mogelijkheid elkaar beter te leren kennen, je te verplaatsen in elkaars belangen, elkaar te bevragen, plannen te delen en kennis en informatie uit te wisselen. (Dit laatste wordt door alle betrokken partijen gezien als de meerwaarde van E&E.) (interview, 2022).
 - Vooral het tijd nemen voor elkaar en samen met andere partijen op zoek gaan naar een win-winsituatie wordt door de bedrijven gezien als een meerwaarde van E&E. Door vroegtijdig met elkaar in gesprek te gaan over toekomstplannen kan er vroegtijdig feedback worden ontvangen en draagvlak worden gecreëerd voor de plannen onder de partijen actief in de regio. Dit voorkomt polarisatie (interview, 2022).
 - Natuur- en milieuorganisaties
 - De natuur- en milieuorganisaties vinden de samenwerking met andere partijen en het verplaatsen in andermans belangen belangrijk. Ze zien E&E echt als iets unieks, iets wat je niet ziet in andere regio's (interview, 2021).
 - De natuur- en milieuorganisaties staan ook positief tegenover de pilots die onder de vlag van E&E worden uitgevoerd. Ze vinden het echter lastig dat er weinig vooruitgang is geboekt wat betreft de kwaliteitsverbetering van het estuarium. Er zijn veel initiatieven geweest om de kwaliteit te verbeteren, maar dit zijn vooral pilots geweest. De vraag is of je dan al verbetering mag verwachten of dat deze verbetering pas plaatsvindt op het moment dat er wordt opgeschaald (interview, 2021).
 - Overheden (gemeenten, waterschappen, ministeries, provincie)
 - Gemeenten
 - Gemeenten vinden dat E&E een goede en unieke samenwerking tussen de betrokken partijen faciliteert. Dit helpt om op bestuurlijk niveau knopen door te hakken. Daarnaast zijn de dialogodagen met experts zeer waardevol benadrukken de gemeenten.
 - Er moet meer aandacht komen voor de zichtbaarheid van E&E en ook zou E&E meer betrokken moeten worden bij gebiedsontwikkelingen.
 - Waterschappen
 - Betrokken waterschappen zien E&E als een waardevolle samenwerking en een voorbeeld voor Nederland.
 - Er is wel opschaling nodig van de pilots om tot resultaat te komen. De beperkte financiële middelen vormen een bedreiging voor opschaling.
 - Ministeries (LNV, EZK, I&W)
 - De betrokkenheid van de ministeries is van een andere aard dan de lokale partijen. De betrokkenheid van de ministeries is vooral beleidsmatig (aandragen van landelijke ontwikkelingen).
 - De ministeries vinden het belangrijk dat E&E is opgezet. Lokale samenwerking is belangrijk. Er zouden meer van dit soort programma's moeten worden gecreëerd in Nederland.
 - De ministeries vinden wel dat de betrokken partijen meer initiatief mogen tonen. Het programmamanagement ligt nu bij de provincie Groningen wat ertoe kan leiden dat andere partijen achterover gaan hangen.
 - Provincie (vorige gedeputeerde)
 - Er zijn veel verschillende partijen betrokken bij E&E. Dit maakt het lastig om altijd namens alle partijen met één stem te spreken.
 - Overige partijen
 - LTO Noord
 - LTO Noord vertegenwoordigt de agrariërs in het netwerk, maar staan iets meer op afstand dan andere partijen. LTO Noord heeft een duidelijk ander belang dan de natuur- en milieuorganisaties (landbouw in plaats van natuur).
 - LTO Noord vindt het goed om betrokken te zijn bij E&E en als zodanig betrokken te worden bij gebiedsontwikkelingen (bijvoorbeeld als er land wordt opgekocht).
 - LTO Noord is enigszins kritisch over de ecologische projecten die binnen E&E worden georganiseerd, vooral wanneer er landbouwgrond voor deze projecten nodig is.

4.8 Reflectie casestudie

De zes casussen laten zien dat de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact door provincies heel verschillend wordt ingevuld qua onderwerpen en beleidsstrategieën. Toch zijn er – met name in de succesfactoren, knelpunten en verbeterpunten – ook veel overeenkomsten.

- Het is voor iedereen een nieuw onderwerp. Provincies, maar ook andere betrokken actoren, zijn zoekende naar de invulling, rollen en doelen.
- Andere actoren kijken vaak naar de provincie voor sturing en het vaststellen van doelen, terwijl de provincie dit doorgaans niet als haar rol ziet in dit dossier.
- Provincies richten zich op 'waar de energie zit' en zien voor zichzelf vooral een rol in het faciliteren van initiatieven en netwerken.
- Maatwerk van provincies, waarbij ze zich actief inzetten voor het ondersteunen van initiatieven/ondernemers, werkt en wordt gewaardeerd.
- De stap naar opschaling van pilots en het meekrijgen van ondernemers (meer dan alleen de welwillende koplopers) blijft een zoektocht.
- In het proces en in de kennisontwikkeling worden stappen gezet, maar de fysieke resultaten (de daadwerkelijke vergroening of verbetering van de natuurkwaliteit) blijven achter.
- Doorwerking/samenwerking breder in de provincie is vaak een uitdaging en blijft achter. De beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie zijn vaak sterk afhankelijk van één of enkele gemotiveerde ambtenaren. Successen zijn vaak te danken aan (persoonlijk) leiderschap/lokale politiek die verbinding zoeken met andere domeinen. Het is niet institutioneel geborgd. Er is sprake van interne schotten, andere afdelingen binnen provincies zien dit niet als onderdeel van hun kerntaak.
- Er is vaak weinig budget en wel behoefte daaraan (bij zowel provincie als bedrijven). Capaciteit en tijdgebrek is ook een uitdaging bij alle partijen (provincie, gemeenten, bedrijven).
- Gemeenten hebben een belangrijke rol, maar deze wordt niet altijd gepakt.
- Er is behoefte aan passender wet- en regelgeving en kaders. Bedrijven zijn met name gebaat bij (natuur-inclusieve) richtlijnen en randvoorwaarden op nationaal niveau ten behoeve van een *level playing field*: veel actoren zien hierin een rol voor het Rijk.

Tijdens de focusgroepen zien we veel nieuwe ideeën en verbindingen ontstaan tussen de deelnemers (o.a. provincies, gemeenten, bedrijven, kennispartners). Dit hoort ook bij het lerende aspecten van de Lerende Evaluatie van het Natuurpact en zorgt ervoor dat het onderzoek meteen een bijdrage levert aan de praktijk.

5 Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie

In dit hoofdstuk worden de inzichten uit de inventarisatie (hoofdstuk 3) en de casestudie (hoofdstuk 4) gecombineerd. Per dimensie worden de belangrijkste ervaringen, kansen en uitdagingen besproken.

5.1 Discoursen

Nauwelijks beleidstheorie op hoog niveau natuur en economie, wel op onderliggende thema's

Discoursen kunnen worden omschreven als clusters van opvattingen, waarmee betekenis wordt gegeven aan het denken en praten én het handelen in de praktijk over -in dit geval- de Natuurpact-ambitie 'natuur en economie'. We richten ons met name op provinciale discoursen, en daarmee de provinciale beleidsdoelen en het beleidsdenken hierover. In het Natuurpact is niet gedefinieerd wat wordt verstaan onder deze ambitie. Wel wordt benoemd dat het gaat om de relatie tussen de twee onderwerpen en voorts worden enkele voorbeelden genoemd van een mogelijke focus. De constatering dat de ambitie niet is uitgewerkt in concrete doelen of gezamenlijke definities en taalgebruik, kan makkelijk leiden tot verschillende interpretaties. We zien dat provincies nauwelijks een beleidstheorie op het hoge niveau van natuur en economie hebben. Binnen onderliggende thema's (zoals groene bedrijventerreinen, natuurinclusief bouwen, circulaire economie) zien we wel beleidstheorieën en beleidsdoelen. Provincies maken de link zelf niet altijd van deze onderliggende beleidsthema's met (hun bijdrage aan) de Natuurpact-ambitie 'natuur en economie'.

Afstemming Natuurpact-ambities

Door het ontbreken van harde, afrekenbare doelen en het ontbreken van juridische afdwingbaarheid wordt - in tegenstelling tot de biodiversiteitsambitie - aan de ambitie 'natuur en economie' minder bestuurlijke prioriteit gegeven. Budgetten zijn beperkt, de provinciale capaciteit is beperkt en daarmee samenhangend wordt de ambitie niet als kerntaak gezien zoals dat wel het geval is met de biodiversiteitsambitie.

Het openlaten van de definiëring maakt dat provincies in feite alles er onder zouden kunnen scharen. Vraag is dan: wat wil je er onder scharen. Welke lijnen wil je als provincie uitzetten, welk beleid wil je maken? In het verlengde daarvan is de afbakening met ook de ambitie 'versterken maatschappelijke betrokkenheid bij natuur' aan de orde. Is deze tweedeling nodig en zinvol? Beide ambities streven ernaar om met maatschappelijke actoren (burgers, bedrijven, ngo's) provinciale ambities waar te maken. In de Agenda Natuurinclusief worden ze samengenomen. Is het nodig dat het binnen het Natuurpact verschillende ambities blijven?

Ruimtelijke scope

Provincies streven op verschillende manieren naar het invullen van de ambities op het vlak van natuur en economie. We onderscheiden grofweg vier strategieën die provincies inzetten. Daarbij valt op dat drie van de vier strategieën insteken op fysieke vergroening. Strategieën rondom een natuurinclusieve bebouwde omgeving, zoals natuurinclusief bouwen of natuurinclusieve bedrijventerreinen, richten zich op het bevorderen van vergroening van de woon- en werkomgeving. Strategieën rond groene verdienmodellen hebben de focus op het combineren van verdienmodellen in combinatie met aanleg en beheer van natuur. Impactreductie is ook een strategie met een belangrijke ruimtelijke component: deze strategie gaat ook over het reduceren van impact op beschermde natuur. De fysieke insteek is begrijpelijk, omdat het landschapsbeleid ook een taak en bevoegdheid van provincies is. Het is hun taak om te zorgen voor voldoende groene ruimte rondom stedelijk gebied. Provincies zouden echter naast het directe (locatiegebonden) ruimtelijk sturen - bijvoorbeeld aan de hand van omgevingsplannen voor specifieke locaties - ook meer kaderstellend kunnen sturen. Zij zouden meer kunnen inzetten op algemene richtlijnen (zoals puntensystemen). Weliswaar hebben die ook een ruimtelijke uitwerking, maar zij zijn niet specifiek locatiegeboden.

Integrale aanpak

De Natuurpact-ambitie 'natuur en economie' kent geen duidelijk afgebakende definitie. Duidelijk is wel dat het meer is dan de optelsom van de twee afzonderlijke sectoren. Natuur en economie zijn niet twee gescheiden entiteiten, waartussen relaties moeten worden gevonden. Het denken is inmiddels een stuk verder. De verbrede natuuropgaven binnen de ambitie 'natuur en economie' staan ook niet los van andere opgaven. Provincies verbinden natuuropgaven nadrukkelijk met de andere opgaven, zoals water, klimaat, milieu en gezondheid. Maatwerk is daarbij relevant. Provincies hebben goed zicht op de regionale opgaven en in de belangen van verschillende spelers in het gebied en zijn daarmee in staat om deze belangen met elkaar te verbinden en zo win-winsituaties te creëren. Natuurinclusief denken moet aan de voorkant van integrale gebiedsontwikkeling worden meegenomen. Daarbij is het belangrijk om het momentum aan te grijpen, bijvoorbeeld door aan te haken bij lopende bewegingen, denk bijvoorbeeld aan de Agenda Natuurinclusief, het Nationaal Groeifondsprogramma 'Werklandschappen van de Toekomst' en het programma 'DuurzaamDoor' voor een groene en duurzame economie. In relatie tot het momentum is het belangrijk dat breed in de organisatie en bij partners bekend is welke herstructureringen aanstaande zijn.

Doorpakken

Inmiddels is tien jaar ervaring opgedaan sinds de decentralisatie van het natuurbeleid naar provincies en de verbrede aanpak waarin de maatschappelijke betekenis van natuur een plek in het natuurbeleid en de uitvoering heeft gekregen. Daarbij valt op dat er voor wat betreft de ambitie 'natuur en economie' veel bereikt is qua procesvorming, kennisoverdracht en netwerken, maar dat de fysieke realisatie van de ambitie nog achterblijft. Deze komt in nieuwe gebiedsontwikkeling sneller van de grond dan in bestaand woon- en werkgebied. Meest uitdagend is het inzetten op natuurinclusieve ontwikkeling in de bestaande omgeving. Met name in oudere (arbeiders)wijken is veel (gezondheids)winst te halen, maar tegelijkertijd is het ook het lastigst om dit te realiseren. Dit vraagt om technische, innovatieve oplossingen en ook is het belangrijk om bewoners mee te nemen in het sociale traject.

5.2 Actoren en coalities

Veel provincies geven aan dat het versterken van de relatie tussen natuur en economie de betrokkenheid van alle overheidslagen vergt, en dat het niet alleen de verantwoordelijkheid van de provincies kan zijn. Dat heeft deels te maken met de beperkte bevoegdheid van provincies, maar de complexiteit van opgaven vraagt hier ook om.

Die beperkte bevoegdheid geldt bijvoorbeeld voor strategieën op het vlak van de natuurinclusieve bebouwde omgeving, waarbij de gemeente het eerste aanspreekpunt is voor projectontwikkelaars en andere initiatiefnemers, en het Rijk het bevoegd gezag is als het gaat over regelgeving (zoals het opnemen van richtlijnen voor natuurinclusief bouwen in het Bouwbesluit). Provincies hebben – op de afspraken in het Natuurpact na – geen geformaliseerde rol wat betreft het thema 'natuur en economie' en vaak geen direct contact met de betrokken sectoren. Het is niet altijd duidelijk wat de beleidsvelden zijn die binnen de invloedssfeer van provincies vallen. Dit wordt door provincies ook verschillend geïnterpreteerd. Dit maakt dat provincies beperkt zijn in waar zij harde doelen kunnen stellen. Bovendien is de uitvoering doorgaans afhankelijk van andere overheidslagen en van andere provinciale afdelingen dan de afdeling die provinciale betrokkenheid heeft bij initiatieven. Er is bij de meeste provincies ook weinig budget voor het beleid op het gebied van 'natuur en economie'. Provincies hebben nauwelijks tot geen eigen inkomsten voor dit beleidsdomein, wat financiering van strategieën lastig maakt (zie ook paragrafen 3.4 en 5.3).

Samenwerken met het Rijk

Ongeveer de helft van de provincies geeft aan dat er op het gebied van natuur en economie samengewerkt wordt met het Rijk. Daarnaast geeft een meerderheid van de provincies aan behoefte te hebben aan kaderstelling van het Rijk op specifieke punten, zoals het opnemen van natuurinclusief bouwen in het Bouwbesluit. Veel provincies geven aan hier als lokale overheid een agenderende rol in te hebben, maar vervolgens moet dit dan wel op rijksniveau geregeld worden. Provincies kunnen niet zelfstandig lacunes in het rijksbeleid oplossen. Er is behoefte aan duidelijkheid over kaders, regie en commitment op rijksniveau. De Agenda Natuurinclusief, waarvan het ministerie van LNV en het IPO twee van de initiatiefnemers zijn en

die zich richt op een natuurinclusieve samenleving, wordt in dit kader door veel provincies gezien als een goede ontwikkeling.

Samenwerking met gemeenten

Naast de samenwerking met het Rijk is ook de samenwerking met gemeenten essentieel voor de uitvoering van het beleid op het gebied van natuur en economie. Vanuit het Natuurpact is daar tot nu toe weinig aandacht voor geweest. Gemeenten en provincies zijn afhankelijk van elkaar, bijvoorbeeld als soortenmanagementplannen aan de orde zijn en bij de vergroening van bedrijventerreinen. Uitdagingen zijn onder andere de verschillende bestuursculturen tussen gemeenten en cultuurverschil tussen provincie en gemeenten (onvoldoende begrip waar de ander voor staat). Ook worden beleidsvoornemens niet altijd doorgevoerd in juridische regels op andere overheidsniveaus (haperende beleidscyclus).

Gemeenten hebben een essentiële rol, maar pakken deze niet altijd. Een voorbeeld hiervan is bij de aanleg van natuur door ondernemers. In het goedkeuringsproces voor de aanleg van natuur zijn meerdere overheden betrokken, waaronder gemeenten, wat in veel gevallen goedkeuringsprocessen frustreert. Dat het proces wordt gefrustreerd heeft onder andere te maken met:

- gebrek aan capaciteit bij gemeenten;
- gebrek aan ruimte voor maatwerk: aanvragen worden vaak vertraagd omdat ze in veel gevallen niet in het standaardkader vallen wat betreft wet- en regelgeving;
- gebrek aan politieke/bestuurlijke urgentie bij gemeenten: er wordt prioriteit gegeven aan andere opgaven, zoals woningbouw.

Deze punten zijn uiteraard niet van toepassing op alle gemeenten. Wel kan worden geconcludeerd dat kleinere gemeenten vaker worstelen met deze problemen dan grotere gemeenten. Een voorbeeld hiervan betreft beleid rond natuurinclusief bouwen in Gelderland. Grotere gemeenten, zoals Arnhem en Ede, hebben al veel ervaring kunnen opdoen met natuurinclusief bouwen, onder meer vanwege voldoende (financiële) capaciteit. Voor kleinere gemeenten is dit minder vanzelfsprekend.

Samenwerking met andere overheidsorganen

Naast gemeenten en rijksoverheid zijn ook waterschappen en - voor de bebouwde omgeving - ook GGD (i.v.m. de link tussen natuur en gezondheid) en belangrijke overheidsorganen om te betrekken.

Samenwerking binnen de provinciale organisatie

Ook binnen de provincies zijn er uitdagingen op het gebied van samenwerking. Opgaven combineren, vaak ingestoken vanuit de omgevingsvisie, is vaak nog zoeken. Hoe doe je dat concreet, hoe werk je dan echt samen? Opgaven worden regelmatig puntsgewijs opgepakt in plaats van echt centraal. Dit is ook afhankelijk van de organisatiestructuur die provincies daarvoor kiezen. Er wordt regelmatig gewerkt met een ambassadeur, waarbij bijvoorbeeld iemand vanuit de afdeling Natuur het belang van natuurinclusief werken inbrengt in andere beleidsdomeinen. Hierdoor is de uitvoering van het beleid afhankelijk van andere afdelingen.

5.3 Hulpbronnen

Gebrek aan concrete doelen en geen financiële afspraken (in combinatie met een gebrek aan een definitie van wat er in het Natuurpact wordt verstaan onder het versterken van de relatie tussen natuur en economie) maakt dat provincies relatief flexibel zijn wat betreft de invulling van de ambitie 'natuur en economie'. Dit wordt ook bevestigd in dit onderzoek. Op basis van de bevinding kan moeilijk worden vastgesteld hoeveel provincies exact uitgeven aan de ambitie 'natuur en economie' (ook hier is het door het gebrek aan een definitie niet altijd duidelijk of financiële middelen worden ingezet voor ambities rond natuur en economie of zijn gericht op andere ambities of beleid). Wel kan worden gesteld dat er aanzienlijke verschillen zijn per provincie. Deze verschillen per provincie komen voort uit hoofdzakelijk twee aspecten: de beschikbaarheid van financiële middelen en hoeveel prioriteit een bepaalde ambitie heeft.

Financiële hulpbronnen

De financiële positie verschilt aanzienlijk per provincie. Dit maakt dat sommige provincies meer ruimte hebben om middelen te alloceren aan ambities zoals die rond natuur en economie dan andere provincies. Dit

kan goed worden geïllustreerd door middel van opbrengsten die provincies hebben ontvangen uit de verkoop van aandelen van de energiebedrijven Eneco en Nuon (zie paragraaf 3.4).

De provincie Noord-Brabant financiert de activiteiten van het Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB) met opbrengsten uit de verkoop van aandelen van energiebedrijven Eneco en Nuon (na de verkoop van deze aandelen heeft de provincie vastgesteld dat een gedeelte van opbrengsten wordt geïnvesteerd in het behoud en de realisatie van natuur). In totaal beschikt het GOB over 240 miljoen euro die wordt ingezet om subsidies te verstrekken aan ondernemers die grond willen verwerven en daarop natuur willen realiseren. In tegenstelling hiermee stelt de provincie Drenthe (een provincie met een relatief klein eigen vermogen) dat de hoeveelheid financiële middelen die wordt ingezet rond het thema natuur en economie (of aanpalende thema's) relatief klein is (een exact cijfer is niet genoemd). Wel zijn er een paar miljoen beschikbaar gesteld voor het programma 'Boer Burger Natuur Drenthe' (interview, 2021).

Grond

Naast financiële hulpbronnen blijkt ook grond een belangrijke hulpbron. Neem bijvoorbeeld het GOB. Het GOB koopt gronden om deze vervolgens weer te verkopen of te verpachten aan ondernemers die natuur willen realiseren en dit koppelen aan economische activiteiten (recreatie, voedselbos, etc.). Een voorwaarde is wel dat er voldoende financiële middelen beschikbaar zijn voor de aankoop van grond, evenals grond zelf. In veel gevallen is dit problematisch. Zo gaf de provincie Flevoland in een interview aan dat initiatieven vaak bij de provincie aankloppen voor grond, bijvoorbeeld om bomen te planten. Vaak heeft de provincie echter geen grond ter beschikking om dit soort initiatieven te faciliteren.

Prioriteren

Hoeveel financiële middelen provincies alloceren aan de ambitie 'natuur en economie' ligt in zeker zin ook in het verlengde van hoeveel prioriteit provincies kunnen geven aan deze ambitie. Ten eerste moet het initiatief om actie te ondernemen vanuit de provincies zelf komen om de simpele reden dat er geen concrete doelen zijn vastgesteld en financiële afspraken zijn gemaakt rond de ambitie 'natuur en economie'. De meeste provincies ondernemen overigens wel acties rond de ambitie 'natuur en economie' (vaak liggen deze acties ook in het verlengde van andere provinciale opgaven zoals rond natuur). De reikwijdte van deze acties wordt echter mede bepaald door andere beleidsopgaven. Provincies hebben momenteel te maken met veel beleidsopgaven rond onder meer natuur, landbouw en woningbouw. Deze opgaven zijn urgent van aard, waardoor de kans groot is dat andere beleidsopgaven minder aandacht krijgen, bijvoorbeeld natuur en economie. Zo kunnen provincies ervoor kiezen meer capaciteit te zetten op urgente beleidsdossiers dan op andere 'minder' belangrijke dossiers. Dit is verleidelijk voor provincies die beperkte financiële middelen ter beschikking hebben. In de interviews uitgevoerd in dit onderzoek gaven meerdere provincies aan dit te ervaren. Een aantal van de geïnterviewde ambtenaren benadrukten dat capaciteit rond ambities gerelateerd aan natuur en economie wordt weggehaald om vervolgens ingezet te worden op een of meerdere urgentere beleidsdossiers.

Overigens hoeven gelimiteerde financiële middelen en capaciteit evenals urgentie van andere beleidsdossiers niet altijd een beperking te zijn voor provincies om beleid te vormen rond het thema natuur en economie. Zo zijn er ondanks deze beperkingen een aantal provincies die actief inzetten op beleid rond natuur en economie. Dit hoeven niet altijd kapitaalintensieve vormen van beleid te zijn. In een aantal gevallen zetten provincies ook instrumenten gericht op communicatie of samenwerking in om doelen voor natuur en economie te realiseren.

5.4 Regels

Richtlijnen

Een aantal provincies geeft aan behoefte te hebben aan heldere richtlijnen, bijvoorbeeld rondom natuur-inclusief bouwen. Momenteel is natuurinclusief bouwen niet geborgd in beleid en wet- en regelgeving. Dit maakt dat per provincie en gemeente de aanpak voor natuurinclusief bouwen verschilt. Deze fragmentatie heeft een aantal nadelen. Wanneer gemeenten (gemeenten zijn het eerste aanspreekpunt voor projectontwikkelaars en andere initiatiefnemers wat betreft natuurinclusief bouwen) bijvoorbeeld zelf kaders en richtlijnen (zoals een puntensysteem) opstellen rond natuurinclusief bouwen, levert dit uitdagingen op voor

projectontwikkelaars en andere betrokkenen, omdat zij per provincie en/of gemeente aan verschillende richtlijnen moeten voldoen. Daarnaast kan dit er in resulteren dat er niet voldoende zicht is op de ontwikkelingen in verschillende gemeenten rond het thema 'natuurinclusief bouwen'. Als gevolg hiervan ontstaat het risico dat gemeenten tegen dezelfde uitdagingen aanlopen of vergelijkbaar beleid ontwikkelen zonder dit van elkaar te weten.

Deze fragmentatie kan op verschillende manieren worden beperkt. Zo kunnen normen worden opgenomen over natuurinclusief bouwen in het Bouwbesluit. Hier zijn al voorbeelden van. Zo is het mogelijk om een eventuele opening voor bijvoorbeeld een vogelnest of nestkast te maken in een bouwwerk (op voorwaarde dat bij het realiseren van nestgelegenheid wordt opgelet, dat er geen ongedierte langs de nestgelegenheid de spouw of de rest van het bouwwerk kan binnendringen) (BZK, 2012). Op andere fronten loopt het Bouwbesluit achter. De dakconstructie van bouwwerken zou bijvoorbeeld altijd zo gemaakt moeten worden dat de realisatie van groene daken en de aanleg van zonnepanelen mogelijk is. De minimale eisen aan de dakconstructie in het Bouwbesluit zijn hiervoor momenteel te laag. Hiervoor is de Rijksoverheid aan zet.

Een ander handelingsperspectief is om meer inzicht en bewustwording te creëren rond natuurinclusief bouwen. Zo kunnen communicatiemiddelen zoals het organiseren van bijeenkomsten worden ingezet. Tijdens deze bijeenkomsten kunnen gemeenten elkaar op de hoogte brengen van opgedane kennis en ervaringen rond natuurinclusief bouwen. Daarnaast kunnen provincies gemeenten ook op een laagdrempeligere manier bedienen, bijvoorbeeld door het aanbieden van informatiemateriaal (brochures, nieuwsbrieven, etc.) over natuurinclusief bouwen. Deze behoefte wordt gedeeld door de gemeenten. In de focusgroepbijeenkomst voor de aanpak 'natuurinclusief bouwen' benadrukken gemeenten dat de provincie een belangrijke rol kan spelen in het opzetten van netwerken. De provincie wordt namelijk gezien door gemeenten als een partij die natuurinclusief bouwen kan faciliteren en agenderen. De provincie kan het overzicht houden over welke activiteiten er rondom natuurinclusief bouwen plaatsvinden in de verschillende gemeenten.

Daarnaast kan er voor gekozen worden om een puntensysteem voor natuurinclusief bouwen op Rijksniveau of provinciaal niveau te ontwikkelen. Dit heeft als voordeel dat gemeenten allemaal dezelfde richtlijnen hanteren en dat projectontwikkelaars en andere actoren niet per gemeente worden geconfronteerd met andere richtlijnen. Convenanten kunnen hierbij helpen. Een goed voorbeeld hiervan is het convenant 'Toekomstbestendig bouwen' dat is ondertekend door de provincie Flevoland, Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland. Het convenant streeft naar eenduidige uitgangspunten om bijvoorbeeld te voorkomen dat iedere gemeente een ander puntensysteem hanteert.

Uiteraard kunnen deze handelingsopties voor provincies ook op andere thema's worden toegepast. Te denken valt aan groene bedrijven-, recreatie-, school- en sportterreinen, klimaatadaptief bouwen en ondernemen met natuur.

6 Conclusies en reflectie

In dit hoofdstuk beantwoorden we de centrale onderzoeksvragen uit hoofdstuk 1 en reflecteren we op het onderzoek.

6.1 Welke beleidsstrategieën ontwikkelen provincies voor natuur en economie? Wat beogen ze hiermee?

Beperkte formulering Natuurpact-ambitie 'natuur en economie' biedt provincies weinig houvast

In het Natuurpact is de ambitie voor natuur en economie vrij summier gedefinieerd. Zo wordt niet aangegeven wat onder natuur en economie wordt verstaan en in het verlengde daarvan ook niet wat beoogd wordt. De ambitie is niet uitgewerkt in concrete doelen of gezamenlijke definities en taalgebruik en daarmee biedt ze ook maar weinig houvast en kan dit makkelijk leiden tot verschillende interpretaties. Dat resulteert erin dat provincies verschillend naar de ambitie kijken. De vraag is dan ook wanneer iets onder 'natuur en economie' zou vallen. Er zijn geen algemene uitgangspunten en we zien een variatie aan doelen binnen provincies. Doelen die provincies nastreven met hun beleid voor Natuur en Economie zijn onder andere het verbeteren van de biodiversiteit en de natuurkwaliteit, een goed vestigingsklimaat voor bedrijven, het creëren van ontwikkelingsruimte voor economische sectoren, gedeelde verantwoordelijkheid, de integratie van natuur en economie en de integratie van opgaven in het algemeen. De beperkte Natuurpact-formulering kan provincies ook een kans bieden om het beleid op dit gebied een eigen invulling te geven.

Beperkte beleidstheorie, beleid is nog in ontwikkeling met ook experimenteeruimte

Het provinciale beleid op gebied van natuur en economie is nog sterk in ontwikkeling en soms nog experimenteel. De beleidstheorie rondom natuur en economie is weinig tot niet uitgewerkt op provinciaal niveau. Wel wordt er beleid ontwikkeld dat raakt aan het thema 'natuur en economie'. Grofweg vier provinciale strategieën voor het verbinden van natuur en economie zijn onderscheiden:

1. Natuurinclusieve bebouwde omgeving
2. Groene verdienmodellen
3. Impactreductie
4. Circulaire economie

Niet alle provincies scharen hun beleid op dit gebied onder het thema 'natuur en economie'. Veel provincies zijn wel met de thematiek bezig, maar verwoorden dat anders. Provincies lijken daarbij meer aandacht te hebben voor aansluiting bij de Agenda Natuurinclusief dan voor de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact.

6.2 Welke ervaringen doen zij op met de uitvoering van deze beleidsstrategieën?

Provincies hebben geen prioriteit gegeven aan de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact

Inmiddels is tien jaar ervaring opgedaan sinds de decentralisatie van het natuurbeleid naar provincies en de verbrede aanpak waarin de maatschappelijke betekenis van natuur een plek in het natuurbeleid en de uitvoering heeft gekregen. Uit dit onderzoek blijkt dat provincies geen prioriteit hebben gegeven aan de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact en dat zij zich beperkt aanpassen in de organisatie om natuur en economie te verbinden. Er zijn ambities en verwachtingen, maar geen concrete doelen en beperkte middelen. Bestuurlijk commitment en duidelijke budgettering blijven uit, en het aanwezige beleid is sterk afhankelijk van enkele gemotiveerde ambtenaren.

Ervaring opgedaan met processen en netwerkopbouw, fysieke realisatie blijft achter

Provincies hebben resultaten bereikt op het gebied van procesvorming, kennisoverdracht en netwerkopbouw, maar de fysieke realisatie van de ambitie blijft nog achter. Het beleid blijft vaak hangen in pilots en bereikt vooral de koplopers. Het opschalen van koplopers naar mainstream en van pilots naar regulier beleid lukt nog niet.

In veel provincies vraagt de procesaanpak tijd en zijn er 'buiten' nog slechts beperkte resultaten geboekt. Dit heeft onder andere te maken met beperkte capaciteit en prioriteit (zowel bij provincies als andere betrokken partijen zoals gemeenten, parkmanagers en bedrijven op bedrijventerreinen), beperkte budgetten en gebrek aan (landelijke) kaders. Wel zijn in een aantal provincies waardevolle netwerken opgebouwd voor specifieke gebieden (Eemsdelta – Groningen) of rondom onderwerpen (groene bedrijventerreinen – Overijssel en Zuid-Holland, 'Groen Kapitaal' – Noord-Holland) die kansen bieden voor toekomstige opschaling van het beleid. Maar die door het ontbreken van stevige doelen ook kwetsbaar zijn voor politieke verschuivingen.

Behoeftte aan kaders

Natuurinclusief bouwen en natuurinclusieve ruimtelijke ontwikkeling zijn erg lastig af te dwingen. Dit maakt het onduidelijk wat er van bedrijven en ontwikkelaars wordt verwacht, en dat is voor alle partijen lastig. Sommige gemeenten en provincies proberen dit zelf te regelen met bijvoorbeeld puntensystemen en via het bestemmingsplan, maar twifelen in hoeverre zij hier de juiste partij voor zijn. Een richtlijn op nationaal niveau (natuurinclusief bouwen opnemen in het Bouwbesluit en/of een nationaal puntensysteem voor natuurinclusief bouwen) zou het makkelijker maken om het onderwerp mee te nemen en gelijkwaardig af te wegen met andere belangen (betaalbaarheid, duurzaamheid, etc.). Provincies en gemeenten geven aan hier behoefte aan te hebben, en ook van ontwikkelaars is te horen dat zij hier behoefte aan hebben (nu kunnen ontwikkelaars in elke gemeente te maken krijgen met een net iets ander systeem, dat werkt niet).

Maatwerk werkt

Een aantal provincies (o.a. Overijssel, Zuid-Holland en Noord-Holland) heeft ervaring opgedaan met het proactief meedenken met initiatiefnemers en ondernemers. De ervaring is dat actieve ondersteuning, met maatwerk per ondernemer/situatie, werkt en wordt gewaardeerd. Dit heeft meer effect dan passieve ondersteuning, bijvoorbeeld het verspreiden van handreikingen.

6.3 Hoe en met welke overheidslagen en beleidsdomeinen wordt door provinciale natuurafdelingen samengewerkt en wat zijn daarbij uitdagingen en kansen?

Provincies kiezen voor responsieve en samenwerkende rol

Provincies nemen in het beleid voor natuur en economie over het algemeen een responsieve en/of samenwerkende rol aan, waarbij zij inspringen daar waar energie in de samenleving zit. Zij reageren daarmee op maatschappelijke zelforganisatie en faciliteren waar mogelijk om deze beweging verder te brengen. Deze benadering van provincies heeft voordelen. Zo zijn partijen over het algemeen positief over de samenwerking en is er veel ervaring opgedaan met procesvorming, kennisoverdracht en netwerken. Maar er zijn ook nadelen, zo blijft de fysieke realisatie achter en is er bij deze benadering geen mogelijkheid om partijen iets op te leggen wanneer de resultaten op basis van vrijwilligheid achterblijven.

De responsieve rol, waarbij zelfsturing door de maatschappij centraal staat, wordt door provincies soms aangenomen vanuit overtuiging (initiatief en verantwoordelijkheid bij de betrokken partijen leggen en daar acteren waar de energie zit) en soms vanuit 'noodzaak', bijvoorbeeld omdat er weinig budget voor dit onderwerp is. Dit laatste is echter ook een (politieke) keuze van provincies om geen hogere prioriteit te geven aan dit onderwerp, en daar bijbehorende middelen aan te koppelen.

Ook voor de samenwerkende rol, waarbij een overheid op gelijkwaardige voet met andere partijen aan het realiseren van publieke doelen werkt, geldt dat het soms wordt ingezet vanuit overtuiging dat dit de beste manier is om doelen te behalen. Soms lijkt het de enige manier, bijvoorbeeld omdat provincies aangeven geen wettelijke bevoegdheden te hebben op het onderwerp, waardoor alleen vrijwillige samenwerking mogelijk is. Zo zijn provincies bijvoorbeeld niet het bevoegd gezag in relatie tot vergroening van de stedelijke omgeving, hun verantwoordelijkheid betreft onder andere de inrichting van de omgeving van de steden. Het Rijk en gemeenten hebben wel een formele verantwoordelijkheid in de vergroening van de

stedelijke omgeving. Gemeenten zijn sleutelspelers bij het realiseren van groen in de stad vanwege hun verantwoordelijkheid voor ruimtelijke ordening, groenbeheer en een gezonde leefomgeving. Op rijksniveau raakt het vergroenen van steden opgaven van verschillende ministeries. Het ontbreken van een rechtmatige rol maakt dat provincies vooral een faciliterende rol aannemen waar het gaat om strategieën die focussen op deze stedelijke context (de natuurinclusieve bebouwde omgeving, denk aan natuurinclusief bouwen en vergroenen bedrijventerreinen).

Contact met bedrijven via intermediairs, andere provinciale afdelingen en/of gemeenten

Provincies werken voor hun beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie vooral veel samen met intermediairs en gemeenten; partijen die meer contact hebben met de doelgroepen. Vanuit de provinciale afdelingen Natuur is er vaak geen direct contact met bedrijven of organisaties. Dit loopt meestal via intermediairs en/of gemeenten waarmee wordt samengewerkt of via provinciale collega's bij andere afdelingen, zoals Economie. Zo werken veel provincies samen met intermediair IVN voor de vergroening van bedrijventerreinen. Ook wordt er vaak gebruik gemaakt van (bestaande of nieuwe) netwerken, zoals bedrijvennetwerken of netwerken met gemeenten. Deze netwerken worden onder andere gebruikt om kennis uit te wisselen, bijvoorbeeld op het gebied van natuurinclusief bouwen. De doelgroep van de provinciale beleidsstrategieën op het gebied van natuur en economie zijn vaak wel specifieke bedrijfssectoren (bijvoorbeeld projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties, horeca- en recreatiebedrijven en bedrijven op bedrijventerreinen). Een aantal provincies heeft in hun beleidsdocumenten en/of op de website een expliciete uitnodiging staan richting initiatiefnemers in het algemeen of specifiek bedrijven om contact op te nemen.

Ambitie 'natuur en economie' sluit aan bij meerdere prioritaire beleidsopgaven: dit vraagt om integrale benadering en afstemming

Het versterken van natuur en economie leent zich voor een integrale benadering. Vergroten van biodiversiteit, natuurinclusief denken, ecosysteembenadering en (stedelijke) vergroening sluiten aan bij andere prioritaire beleidsopgaven waar provincies voor staan: biodiversiteit, gezondheid, klimaatadaptatie, milieu (CO₂, stikstofreductie) en duurzaamheid. Klimaat en gezondheid zijn onderwerpen, waarmee het groenbeleid een integraler karakter heeft gekregen en die als kans moeten worden gepakt. En daarmee heeft ook het thema 'vergroening' de wind mee. Het momentum is er en moet gepakt worden. Bij de beleidsstrategie 'natuurinclusieve bebouwde omgeving' - en dan met name bedrijventerreinen - valt op dat binnen de provincies het onderwerp 'vergroening' al vanuit meerdere programma's/aanpakken wordt aangevlogen. Naast de (sectorale) aanpak 'programma vergroening bedrijventerreinen', kennen (beide casus) provincies ook een integraal programma 'toekomstbestendige bedrijventerreinen', waarin vergroening één van de pijlers is. Uit deze casussen blijkt dat de combinatie van een sectorale en integrale benadering de praktijk verder helpt, maar ook vraagt om interne afstemming.

Een integrale benadering vraagt dus meer afstemming: een integrale aanpak kan het bijvoorbeeld lastiger maken om concrete doelen te benoemen, omdat het (hoofd)doel van de aanpak voor elke sector weer anders is.

Gemeenten hebben een essentiële rol, maar pakken deze niet altijd

Bij de uitvoering van de beleidsstrategieën zijn vaak niet alleen de provincies betrokken. Ook andere overheden (Rijksoverheid, waterschappen en gemeenten) hebben een rol. Betrokkenheid van het Rijk en met name gemeenten is van belang, gezien hun kaderscheppende en wettelijke rol. In de uitvoering van de provinciale aanpak zijn gemeenten niet altijd aan boord. Deze contacten moeten in de toekomst meer intensief aangehaald worden, ervaren zij zelf.

6.4 Welke handelingsperspectieven leveren deze lessen op voor de beoogde doelen en ambities?

Stel duidelijke ambities en doelen vast

Een duidelijke doelstelling en governance structuur op het gebied van natuur en economie (of natuur-inclusiviteit) ontbreekt nu. Het aanscherpen en expliciet maken van de feitelijke beleidsdoelstelling met concretere, kwantificeerbare doelen is essentieel om richting te geven en de benodigde versnelling te realiseren.

Binnen de onderscheiden strategieën voor natuur en economie zien we dat provincies ontwikkelingen vooral volgen en hier betekenis aan proberen te geven. Interventies die zij toepassen - onderzoeksprogramma's, experimenteeruimte/pilots, verleidingskoffers, feedbacksessies op provinciaal beleid - passen binnen de transitiefase van voorontwikkeling en take-off en kenmerken zich veelal door een responsieve sturingsvorm. Hierin beogen provincies koplopers te faciliteren en in het verlengde daarvan initiatieven rond natuur en economie in beweging te houden, hierbij aan te haken en op in te spelen. Daarbij is het van belang niet te snel te selecteren en diversiteit en overtolligheid van ideeën, aanpakken en praktijken de ruimte te geven. Diversiteit in aanpakken maakt het bijvoorbeeld mogelijk dat er op verschillende manieren gereageerd kan worden op ontwikkelingen. Overtolligheid – ofwel vaker het wiel uitvinden – is van belang om bij betrokkenen eigenaarschap te doen ontwikkelen én nog vooruitgang te kunnen maken als een spoor doodloopt. Om nu door te pakken naar de transitiefase van opschalen is het belangrijk dat andere manieren van sturen en interveniëren worden ingezet. Dat heeft zowel betrekking op inhoud als proces. Een responsieve houding is hier ook nog steeds van belang, maar interventies als het creëren van een *level playing field* (gelijk speelveld) komen nu ook in beeld.

Maatwerk en loketfunctie

Een aantal provincies heeft rechtstreekse contacten met de praktijk, dus met ondernemers en maatschappelijke initiatieven. Het instellen van een community manager binnen de provincie lijkt een waardevolle aanvulling binnen het provinciaal apparaat om deze contacten goed te stroomlijnen. De functie van community manager moet gezien worden als de voelsprietten voor wat er leeft binnen de samenleving. Hij communiceert zo weinig mogelijk op papier, en zoveel mogelijk in het echt: door op locatie het gesprek aan te gaan en waar nodig vragen vanuit de praktijk verder te brengen binnen de provinciale afdelingen. Op die manier kan de provincie ook intern doorschakelen van de responsieve en samenwerkende overheidsrol die zij nu inneemt naar -waar nodig- een rechtmatige en presterende overheidsrol. Het hebben van voelsprietten in de praktijk helpt provincies bij het toepassen van maatwerk. Binnen alle drie de strategieën rond natuur en economie die via focusgroepen nader zijn bekeken (natuurinclusieve bebouwde omgeving, groene verdienmodellen, impactreductie) komt naar voren dat maatwerk noodzakelijk én een belangrijke succesfactor is. Maatwerk is nodig en wordt gewaardeerd vanwege fysieke regionale verschillen (zoals bodem), historische gebiedskenmerken, de sociale samenstelling (type bedrijven, bewonerssamenstelling) én de verschillende betrokken partijen en de variatie aan initiatieven die tot stand komen.

Ambassadeurs, icoonprojecten en storytelling

Voor de ambitie 'natuur en economie' sluiten provincies zich aan op de energie die in de samenleving zit. Zij ondersteunen groene initiatieven van ondernemers die bijdragen aan provinciale doelen en kiezen daarmee voor vrijwilligheid (in plaats van een verplichtend instrumentarium). Voor het succes van strategieën die inzetten op het vrijwillige karakter is het belangrijk dat ondernemers de meerwaarde van hun inspanningen inzien: de vraag 'Wat kost het mij en wat levert het mij op?', is voor het bedrijfsleven reëel. Dat geldt speciaal wanneer natuurinclusief ondernemen niet direct bijdraagt aan het verdienmodel, zoals veelal het geval is bij de strategieën van een natuurinclusieve bebouwde omgeving en impactreductie. Daarbij blijkt dat een boodschap vanuit de provincie of gemeente om in te zetten op bijvoorbeeld biodiversiteitsdoelen veel minder triggert dan positieve en enthousiaste verhalen van collega-ondernemers die al stappen hebben gezet en positieve ervaringen op hebben gedaan. Ook is het belangrijk dat gerealiseerde praktijken als icoonproject worden uitgelicht en dat betrokkenen de rol van ambassadeur op zich nemen: hun verhaal moet uitgedragen worden. Icoonprojecten zijn nodig om te laten zien, dat het kan en hoe het kan. Daarmee samenhangend is het belangrijk dat de storytelling aansluit bij de belevingswereld van het bedrijfsleven en oog heeft voor het 'welbegrepen' eigenbelang. Uit die storytelling moet duidelijk worden dat de samenleving vraagt om een duurzame bedrijfsvoering die toekomstbestendig is, die de natuur niet schaadt of waar bijvoorbeeld circulair denken onderdeel van is. Voor specifieke bedrijventerreinen geven betrokkenen aan dat bedrijven op verouderde bedrijventerreinen zich uit de markt prijzen, wanneer zij de vergroeningsslag niet maken. Zowel werknemers als de consument vragen hierom.

Subsidies – om het gesprek op gang te krijgen en samenwerking te bevorderen

Overheidssubsidie kan een belangrijke trigger om het gesprek aan te gaan en gaande te houden. Ondernemers die welwillend tegenover vergroening staan, zijn zoekende en de vraag 'over kosten' kan het proces al snel doodslaan. In relatie tot subsidieaanvraag voor vergroening van bedrijventerreinen lijkt een belangrijke voorwaarde dat deze aangevraagd moet worden door meerdere ondernemers gezamenlijk.

Daarmee wordt een hogere organisatiegraad omtrent het onderwerp verduurzaming/vergroening gestimuleerd.

Neem onderwijs en hoveniers mee in kennisontwikkeling

Een belangrijk resultaat dat in de afgelopen jaren bereikt is, is dat veel partijen aan tafel zitten en de gesprekken gaande zijn. Daarbij wordt er ook op gewezen dat - meer dan nu - onderwijs en hoveniers meegenomen moeten worden, met name waar het gaat om bebouwd gebied met een grotere betekenis voor de (lokale) samenleving. De kennisontwikkeling rond natuurinclusief ondernemen neemt toe bij alle partijen, maar vraagt ook om een nieuwe manier van denken vanuit de groensector, zeker waar het gaat om het ontwikkelen van veelzijdig groen dat bijdraagt aan de uitdagingen van nu: groen dat biodiversiteit in de meer stedelijke omgeving bevordert, een functie heeft als het gaat om klimaatadaptatie (waterinfiltratie, -berging, koeling, verdamping, etc.) én bijdraagt aan welzijn en gezondheid van mensen (bewoners, werknemers). Het gaat niet enkel om groenkennis, evenzeer is het belangrijk dat groenvoorzieners kunnen inspelen op de veranderende relatie tussen ondernemers en overheid. En daarmee kennis hebben van governance: het meedenken met ondernemers, het betrekken van werknemers rond initiatieven voor groenontwikkeling en -beheer. Bestaande hoveniers moeten hierover bijgeschoold worden en leerlingen binnen het bouw- én groenonderwijs moeten bewustwording ontwikkelen van de impact en meerwaarde van natuurinclusief bouwen en beheren, basiskennis hebben van soorten, en heel praktisch leren wat voor materialen ingezet kunnen worden en hoe zij in het groenbeheer een vooraanstaande kennispartner zijn voor ondernemers en in dialoog met bewoners en werknemers betrokkenheid bij en gebruik van groen kunnen bevorderen. Het is met name het groenonderwijs (onderwijs gericht op de groene sector) dat aan zet is, maar ook de overheid kan dit sturen. Bijvoorbeeld door het aanbieden van maatschappelijke stages op dit vlak en in structurele zin door natuurinclusief denken een plek te geven binnen de leerdoelen van groen onderwijs. Het betrekken van groen onderwijs heeft ook aandacht in de Agenda Natuurinclusief.

Bouwbesluit, puntensysteem en groennorm

Uit het onderzoek blijkt dat er behoefte is aan duidelijke kaders op het gebied van de natuurinclusieve bebouwde omgeving. Provincies hebben – op de afspraken in het Natuurpact en de Wet natuurbescherming na – geen geformaliseerde rol waar het gaat om de ambitie 'natuur en economie'. Het Rijk en gemeenten zijn kaderstellend, zeker in relatie tot strategieën voor de natuurinclusieve bebouwde omgeving. Er zijn een aantal verschillende handelingsperspectieven, die mogelijk ook gecombineerd kunnen worden:

- **Aanpassing van het bouwbesluit door het Rijk om Natuurinclusief bouwen te faciliteren.**
In het Bouwbesluit, waarvoor het Rijk aan de lat staat, worden minimale eisen gesteld waaraan alle bouwwerken moeten voldoen. Het Bouwbesluit is op een aantal zaken reeds aangepast om natuurinclusief bouwen mogelijk te maken - denk bijvoorbeeld aan het toestaan om gaten in muren te maken voor nestgelegenheid – (Farjon et al. 2018), maar nog steeds zijn normen in het Bouwbesluit niet hoog genoeg om vergroeningsopgaven de standaard te maken. De minimale eisen aan de dakconstructie zijn bijvoorbeeld te laag voor de realisatie van groene daken en zonnepanelen op daken.
- **Nationaal puntensysteem of toetsingskader.**
Waar het gaat om puntensystemen in de aanbesteding van natuurinclusief bouwen is een belangrijke ontwikkeling voor landelijke eenduidigheid dat het convenant 'Toekomstbestendige woningbouw Metropoolregio Amsterdam' is opgesteld en ondertekend door de betrokken provincies (Flevoland, Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht), en ook het ministerie van BZK is aangesloten via een adhesiebrief. Hiermee streven zij naar eenduidige uitgangspunten in een toetsingskader, waarmee bijvoorbeeld wordt voorkomen dat iedere gemeente een ander puntensysteem hanteert. Dit convenant kan verder uitgebouwd worden, uitgetoetst en opgeschaald naar heel Nederland.
- **Nationale groennorm met lokale invulling**
- **Veerkamp et al. (2023) adviseren een nationale groennorm die stuurt op de opgaven, maar tegelijkertijd ruimte creëert voor lokaal maatwerk.** De invulling is van een dergelijk norm zou vooral bij gemeenten liggen, samen met initiatiefnemers en andere betrokkenen.

6.5 Reflectie

Omdat 'natuur en economie' niet gedefinieerd is in het Natuurpact (of in latere uitwerkingen daarvan), is het een uitdaging om dit beleidsveld te onderzoeken, laat staan te evalueren. Vanwege het gebrek aan definitie hebben we gekozen voor een exploratieve aanpak en zijn we uitgegaan van wat provincies zelf schaalden onder deze aanpak. Ook dit bleek vaak lastig, omdat provincies zelf ook geen duidelijk beeld hadden van 'natuur en economie'. Na de eerste paar interviews zijn we daarom voorbeelden gaan noemen van onderwerpen die andere provincies hieronder schaalden, en hebben we gevraagd of de provincie waar we op dat moment mee spraken ook iets deed op dit gebied. Het is dus moeilijk om vast te stellen of we een compleet beeld hebben geschetst van de activiteiten van provincies op dit gebied en of de casussen representatief zijn. De geselecteerde casussen betreffen wel onderwerpen die in meerdere provincies langskomen, en soms gaven provincies zelfs aan dat ze graag meer wilden weten over de aanpak in een bepaalde andere provincie. We hebben hier zoveel mogelijk rekening mee gehouden in de selectie van de casussen. Het aantal casussen is echter beperkt, voor een strategie (circulaire economie) was geen casus te vinden, en voor de andere strategieën gaat het om een tot drie casussen per strategie. Dit maakt het lastig om uitspraken te doen op het niveau van de onderscheiden categorieën van beleidsstrategieën. Dit hebben we voor de strategie met drie casussen (natuurinclusieve bebouwde omgeving) wel gedaan, voor de andere strategieën niet.

Wel zijn er veel overeenkomsten te vinden tussen de bevindingen in de casussen (ook over de verschillende strategieën heen), wat suggereert dat de lessen uit de casestudie wellicht ook relevant zullen zijn voor beleidsstrategieën van provincies die hier niet onderzocht zijn.

Het onderzoek is met name uitgevoerd op basis van de input van provincies. Dit past bij het format van een lerende evaluatie en was ook nodig gezien de onduidelijkheid over dit beleidsveld. Dit roept echter wel de vraag op in hoeverre de bevindingen ook stroken met de ervaring van andere actoren (denk aan gemeenten, woningbouwcorporaties, bedrijven op bedrijventerreinen, betrokken NGO's, etc.). Bij de focusgroepen waren ook enkele andere actoren aanwezig, we hebben geprobeerd de bevindingen zoveel mogelijk te toetsen bij deze betrokken actoren.

De focus op de specifieke ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact en de vorm van een lerende evaluatie leidt tot beperkingen aan het onderzoek en de reikwijdte van het onderzoek. Dit heeft er aan bijgedragen dat de focus in dit onderzoek lag op eerste-orde-lessen: wat zijn de ervaringen met de huidige strategieën en hoe kunnen deze verbeterd worden? Tweede-orde-leren – in hoeverre provincies inzetten op de juiste strategieën om hun doelen te bereiken – is lastig als niet helder is wat de doelen exact zijn en hoe provincies deze beogen te bereiken. Zo is bijvoorbeeld niet duidelijk wat de achterliggende redenen voor het vaststellen van de ambitie voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie in het Natuurpact waren. Gaat het bijvoorbeeld om het creëren van nieuwe (groene) verdienmodellen omdat de overheid de kosten van publieke diensten als biodiversiteitsbescherming deels uit private middelen wil financieren? Of gaat het om het zichtbaar maken van de manier waarop de natuur bijdraagt aan onze welvaart (ecosysteemdiensten), om zo de (economisch) maatschappelijke waardering voor natuur en natuurkwaliteit te vergroten? Uiteraard kunnen beide doelstellingen naast elkaar bestaan, maar ze vergen (mogelijk) een heel verschillende aanpak. Daarom is het ook zo essentieel om eerst duidelijke doelen en ambities vast te stellen. Vervolgens kan bepaald worden welke strategieën passen bij het bereiken van deze doelen (waarna geëvalueerd kan worden of met deze strategieën de beoogde doelen bereikt worden).

De in dit onderzoek geïdentificeerde strategieën voor natuur en economie komen in grote lijnen overeen met de door Bredenoord et al. (2020) gevonden activiteiten van bedrijven. Vanuit het perspectief van het rijksbeleid hebben zij de betrokkenheid van bedrijven bij natuur onderzocht. Zij concludeerden onder andere dat de (rijks)overheid bedrijven bij natuur betreft "*door het versterken van kennisontwikkeling, netwerk- en coalitievorming, en het ondersteunen van innovatie*", en dat "*steeds meer ondernemers beseffen dat natuur van belang is voor hun bedrijfsvoering, maar er [...] nog geen tekenen van opschaling*" zijn. Ook de handelingsopties sluiten aan bij de bevindingen in dit onderzoek.

De bevindingen en handelingsopties in dit onderzoek hebben ook veel overeenkomsten met de conclusies van het onderzoek naar maatschappelijke betrokkenheid bij natuur in de Tweede Lerende Evaluatie van het Natuurpact (Bouwma et al., 2020). Dit laatste roept de vraag op of het zinvol is om onderscheid te maken tussen de beleidsvelden 'natuur en economie' en 'natuur en maatschappij'. Provincies lijken dit onderscheid zelf vaak niet te maken, en ook in de Agenda Natuurinclusief gebeurt dit niet.

Literatuur

- Arts, B., P. Leroy & J. van Tatenhove (2006). Political modernisation and policy arrangements: a framework for understanding environmental policy change. *Public organization review*, 6, 93-106
- Berg, A. van den, D. van Doren & P. Nabielek (2023), *Interbestuurlijke samenwerking binnen het Natuurbeleid. Achtergrondrapport voor de Lerende Evaluatie van het Natuurpact*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving
- Bouwma, I.M., D.A. Kamphorst, D. van Doren, T.A. de Boer, A.E. Buijs, C.M. Goossen, J.L.M. Donders, J.Y. Frissel, S. van Broekhoven (2020). *Provinciaal beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur – het beleid nader bekeken in 8 casussen. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact. WOt-technical report 175*
- Bredenoord et al. (2020), *Maatschappelijke betrokkenheid bij natuur in beleid en praktijk - Verkennende studie onder burgers en bedrijven*, Den Haag: PBL
- BZK, 2012. *Bouwbesluit Online 2012*. Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. https://rijksoverheid.bouwbesluit.com/Inhoud/docs/wet/bb2012_nvt/artikelsgewijs/hfd3/afd3-10
- CBS, 2015. *Gelderland rijkste provincie*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/45/gelderland-rijkste-provincie>
- Farjon, J.M.J., A.L. Gerritsen, J.L.M. Donders, F. Langers & W. Nieuwenhuizen (2018). *Conditie voor natuurinclusief handelen. Analyse van vier praktijken van natuurinclusief ondernemen. WOt-technical report 121*
- Gerritsen, A.L., H. Agricola, C. Aalbers, J. van Os (2020). *Natuur en landbouw verbinden. Achtergrondstudie bij de Tweede Lerende Evaluatie Natuurpact. WOt-technical report 176*
- Gerritsen, A.L., R.A.M. Schrijver & C.M. Walther (in prep.). *Landbouw en natuur. Inzicht in relatiegerichte interventielogica's in gebiedsgerichte aanpakken. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu*.
- Jordan, A., Wurzel, R. K., & Zito, A. R. (2003). 'New' instruments of environmental governance: Patterns and pathways of change.
- Ministerie van Economische Zaken & IPO (2013). *Natuurpact ontwikkeling en beheer van natuur in Nederland*. Den Haag. <https://www.bij12.nl/assets/natuurpact-1.pdf>
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit & IPO (2020). *Hoofdlijnen Programma Natuur*. Den Haag. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/07/10/hoofdlijnen-programma-natuur>
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Interprovinciaal Overleg, Staatsbosbeheer, *Natuurmonumenten en Landschappen NL* (2022). *De eerste agenda Natuurinclusief; Versie 1.0*. Den Haag. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-2df6c6e65871a235088ff1e519b3faf2e399448a/pdf>
- PBL en WUR (2017). *Lerende evaluatie van het Natuurpact; Naar nieuwe verbindingen tussen natuur, beleid en samenleving*. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.
- PBL en WUR (2020). *Lerende evaluatie van het Natuurpact 2020; Gezamenlijk de puzzel leggen voor natuur, economie en maatschappij*. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.
- PBL en WUR (2023). *Lessen uit 10 jaar Natuurpact; Lerende evaluatie van het Natuurpact 2023*. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.
- Rijksoverheid, 2023a. *Provinciefonds*. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/financien-gemeenten-en-provincies/provinciefonds>
- Rijksoverheid, 2023b. *Inkomsten gemeenten en provincies*. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/financien-gemeenten-en-provincies/inkomsten-gemeenten-en-provincies>
- Steen, M. van der, M. Haijer, J. Scherpenisse, O.J. van Gerwen & S. Kruitwagen (2014). *Leren door doen – Overheidsparticipatie in een energieke samenleving*. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur; Planbureau voor de Leefomgeving.
- Steen, M. van der, J. Scherpenisse & M. van Twist (2015). *Sedimentatie in sturing. Systeem brengen in netwerkend werken door meervoudig organiseren*. Den Haag: nsob
- Steen, M. van der, F. Boonstra, J. Scherpenisse, R. Arnouts, R. & I. De Jong (2016). *De volgende stap: sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein*. Den Haag: nsob

-
- Tatenhove, J. van, B. Arts & P. Leroy (eds.) (2000). *Political Modernisation and the Environment. The Renewal of Environmental Policy Arrangements*. Dordrecht: Kluwer.
- Vedung, E., R.C. Rist & M.L. Bemelmans-Vidéc (Eds.). (1998). *Carrots, sticks & sermons: policy instruments and their evaluation*. Transaction publishers.
- Veerkamp C, Schoolenberg M, van Rijn F en Dassen T. (2023), *Natuur in en om de stad – van een groene ambitie naar het realiseren van een gezonde, klimaatadaptieve, biodiverse en economisch aantrekkelijke leefomgeving*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Wiering, M.A., & B.J.M. Arts (2006). Discursive shifts in Dutch river management: 'deep' institutional change or adaptation strategy?. *Living rivers: trends and challenges in science and management*, 327-338

Geraadpleegde documenten en websites casestudie (Hoofdstuk 4)

Natuurlijk kapitaal: groene werkomgeving (Overijssel)

- Provincie Overijssel, 2017. Koersdocument natuur voor elkaar; De opbrengst van de Groene Tafels en Werkateliers, juni 2016-mei 2017.
https://www.natuurvoorelkaar.nl/media/uploads/Prov_Overijssel_Koersdocument_Natuur_voor_Elkaar.PDF
- Provincie Overijssel, 2018. Overijssel: werkproces Natuur voor elkaar. Video.
<https://www.youtube.com/watch?v=3J11nmmDaLM>
- Provincie Overijssel, 2020a. Handreiking voor bestaande gebouwen en terreinen.
- Provincie Overijssel, 2020b. Handreiking voor nieuwe gebouwen en terreinen.
<https://www.natuurvoorelkaar.nl/>
https://manifestnatuurvoorelkaar.nl/?utm_source=google&utm_medium=magazine&utm_campaign=biind#:~:text=Met%20het%20programma%20'Natuur%20voor,natuurinclusieve%20samenleving%2C%20als%20wenkend%20perspectief.&text=Een%20grote%20groep%20partijen%20ging,voortvarend%20mee%20aan%20de%20slag
- Raalten, R. van, J. van Heest, M. Copping en W. Maat, 2020. *Toekomstvastе bedrijventerreinen Overijssel; Rapportage*. Utrecht: Bureau Buiten.

Groene en gezonde bedrijventerreinen (Zuid-Holland)

- Provincie Zuid-Holland, 2019a. *Programma Zuid-Holland Groen 2020-2034*. Vastgesteld door Provinciale Staten, 19 november 2019. Den Haag: Provincie Zuid-Holland.
- Provincie Zuid-Holland, 2019b. *Rijke groenblauwe leefomgeving; Zuid-Holland investeert in een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving*. Vastgesteld door Provinciale Staten, 20 februari 2019. Den Haag: Provincie Zuid-Holland. <https://www.zuid-holland.nl/publish/pages/22909/visiergbl.pdf>
- Provincie Zuid-Holland, 2021. *Natuurbeheerplan Zuid-Holland 2022*. Vastgesteld door Gedeputeerde Staten, 29 juni 2021. Den Haag: Provincie Zuid-Holland. <https://www.zuid-holland.nl/@29044/natuurbeheerplan-zuid-holland-2022/>
- Provincie Zuid-Holland, 2021. *Structuurvisie Omgevingsvisie Zuid-Holland; Herziening 2021*. Den Haag: Provincie Zuid-Holland. https://www.ruimtelijkeplannen.nl/web-roo/transform/NL.IMRO.9928.OVisie-GC07/pt_NL.IMRO.9928.OVisie-GC07.xml
- Provincie Zuid-Holland, NN. *Geld voor groen; Subsidieregelingen vergroenen bedrijventerreinen van provincie Zuid-Holland*. Brochure.
- Stichting Steenbreek en Provincie Zuid-Holland, 2021. *Wat je wilt weten over... Groene gezonde bedrijventerreinen*. Brochure. <https://steenbreek.nl/wp-content/uploads/2021/05/Groene-gezonde-bedrijventerreinen.pdf>
<https://www.ivn.nl/provincies/zuid-holland/groene-gezonde-bedrijventerreinen/over>
<https://www.zuid-holland.nl/actueel/nieuws/februari-2022/zuid-holland-investeert-groenere/>
<https://www.zelfdoeninz.nl/info-tips/voucherregelingen/subsidieregeling-groen-werkt-beter/>
<https://www.zuid-holland.nl/online-regelen/subsidies/subsidies/groen-subsidieregeling-zuid-holland-2016-srg-0/#h71420dff-28cc-4413-ae41-770308382fa8>

Natuurinclusief bouwen (Gelderland)

Provincie Gelderland, 2020a. Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit – Strategie voor een groener Gelderland. Provincie Gelderland.

https://media.gelderland.nl/Uitvoeringsprogramma_biodiversiteit_2021_d6d13859b8.pdf

Provincie Gelderland, 2020b. Actieplan Klimaatadaptatie – Samen op weg naar een klimaatbestendig Gelderland.

https://media.gelderland.nl/DOC_Actieplan_klimaatadaptatie_provincie_Gelderland_ce5a891c86.pdf

Provincie Gelderland, 2022a. Toekomstbestendige bedrijventerreinen – Procesondersteuning.

<https://www.gelderland.nl/subsidies/toekomstbestendige-bedrijventerreinen-procesondersteuning> (geraadpleegd: 2022-12-19)

Provincie Gelderland, 2022b. Inwonersinitiatieven voor biodiversiteit.

<https://www.gelderland.nl/subsidies/inwonersinitiatieven-voor-biodiversiteit> (geraadpleegd: 2022-12-19)

Provincie Gelderland, 2022c. Soortenmanagementplan.

<https://www.gelderland.nl/subsidies/soortenmanagementplan> (geraadpleegd: 2022-12-19)

Provincie Gelderland, 2022d. Collectieve wooninitiatieven. <https://www.gelderland.nl/subsidies/collectieve-wooninitiatieven> (geraadpleegd: 2022-12-21)

Provincie Gelderland, 2022e. Leefbaarheid, aanpassingen gemeenschapsvoorzieningen.

<https://www.gelderland.nl/subsidies/leefbaarheid-aanpassingen-gemeenschapsvoorziening> (geraadpleegd: 2022-12-21)

Platform groen kapitaal (Noord-Holland)

Provincie Noord-Holland, 2015. *Ruimte voor groei; Coalitieakkoord 2015-2019*. Haarlem: Provincie Noord-Holland. Website Platform Groen Kapitaal

https://www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Natuur/Natuurbeleid/Beleidsprogrammas/Groen_Kapitaal

Groen ontwikkelfonds (Noord-Brabant)

GOB, 2022a. Inspiratie- en informatiegids Natuur & Ondernemen. Groen Ontwikkelfonds Brabant.

<https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/inspiratie/inspiratiegids-natuur-en-ondernemen>

GOB, 2022b. Natuur & Economie: Productievoedselbos Schijndel. Groen Ontwikkelfonds Brabant.

<https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/inspiratie/natuur-economie-productievoedselbos-schijndel>

GOB, 2022c. Natuur en recreatie: "Mooie natuur trekt meer gasten dan een maisveld". Groen Ontwikkelfonds Brabant <https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/inspiratie/natuur-en-recreatie-mooie-natuur-trekt-meer-gasten-dan-een-maisveld>

GOB, 2022d. Natuur & Economie: Nieuwe natuur dankzij nieuwe natuur. Groen Ontwikkelfonds Brabant.

<https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/inspiratie/natuur-economie-nieuwe-natuur-dankzij-nieuwe-natuur>

GOB, 2022e. Nieuw bos door vrijwillige CO2-compensatie bedrijven. Groen Ontwikkelfonds Brabant.

<https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/nieuw-bos-door-vrijwillige-co2-compensatie-bedrijven>

GOB, 2022f. Inspiratie- en informatiegids Puur Natuur. Groen Ontwikkelfonds Brabant.

<https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/inspiratie/inspiratiegids-puur-natuur>

GOB, 2023. Publieksverslag 2022. Groen Ontwikkelfonds Brabant.

<https://www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/wp-content/uploads/2023/04/publieksverslag-2022-eindversie-gecomprimeerd.pdf>

Ecologie en economie in balans Eemsdelta (Groningen)

E&E, 2022. Ecologie en Economie in balans in de Eemsdelta. Ecologie en Economie in balans.

<https://eeneinbalans.nl/>

Samenwerkingspartners Ecologie & Economie in Balans, 2014. Samenwerkingsovereenkomst natuurverbetering en bereikbaarheid Eems-estuarium.

https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Beleid_en_documenten/Documentzoeker/Natuur_en_landschap/Ecologie_en_economie/Samenwerkingsovereenkomst_natuurverbetering_en_verbetering_bereikbaarheid_Eems-estuarium.pdf

Verantwoording

WOT-rapport: 154

BAPS-projectnummer: WOT-04-010-034.79

WOT Natuur & Milieu hecht grote waarde aan de kwaliteit van eindproducten. Een review van de rapporten op wetenschappelijke kwaliteit door een referent maakt standaard deel uit van het kwaliteitsbeleid.

Dit project werd begeleid door Irene Bouwma (WENR) en Petra van Egmond (PBL). De werkwijze werd afgestemd met het projectteam van de Derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact. De werkwijze en resultaten zijn in een aantal reflectiebijeenkomsten besproken met Bas Breman en Alwin Gerritsen (WENR) en Nico Polman (WEER). De resultaten zijn in een workshop gedeeld met en getoetst door de deelnemers aan dit onderzoek.

De auteurs bedanken allen voor hun bijdrage aan het tot stand komen van deze rapportage.

Gereviewd door

functie: Plaatsvervangend hoofd WOT Natuur & Milieu

naam: Joep Dirkx

datum: 6 juni 2023

Akkoord Extern contactpersoon

functie: Sectorhoofd Natuur en Landelijk Gebied

naam: Bram Bregman

datum: 22 augustus 2023

Akkoord Intern contactpersoon

naam: Irene Bouwma

datum: 15 augustus 2023

Bijlage 1 Vragenlijst interviews provincies

Interviewvragen LEN (Lerende Evaluatie van het Natuurpact) Natuur en Economie 2021

Fijn dat u wilt meewerken aan het interview voor de evaluatie van het Natuurpact. Evt. uitleg over evaluatie. Met dit interview willen we meer zicht krijgen in provinciaal beleid voor de relatie tussen natuur en economie.

Het interview zal, met uw goedkeuring, worden opgenomen. Er zal een verslag worden gemaakt dat naar u zal worden verstuurd voor goedkeuring en mogelijke aanvullingen.

Introductie

1. Hoe bent u betrokken bij het beleid op het gebied van natuur en economie?
2. Was u betrokken bij de vorige LEN? Wat ziet u als belangrijke inzichten of lessen uit de vorige LEN?

Definitie natuur en economie

3. Wat verstaat Provincie X onder de relatie tussen natuur en economie?
4. In het Natuurpact is het verbinden van natuur en economie benoemd als doel. Hebben jullie stappen gezet om het doel verder te definiëren en uit te werken? Zo ja, hoe? Zo nee, waarom niet?

Beleidsstrategie (evt. gebruik van Miro om onderdelen beleidsstrategie te visualiseren)

5. Wat zijn jullie doelen/visie m.b.t. de relatie tussen natuur en economie in de provincie?
Beleidsstrategieën voor natuur en economie kunnen bijv. tot doel hebben om de natuurinclusieve activiteiten van bedrijven op een van de volgende vlakken te stimuleren: het reduceren van negatieve impacts; circulair en efficiënt werken; experimenteren met natuurinclusieve bedrijfsmodellen; en de (vrijwillige) aanleg en beheer van natuur.
6. Hoe zien jullie de rol van de provincie in het realiseren van deze doelen/visie?
7. Hoe wil de provincie deze doelen bereiken?
 - a. Richten jullie je op specifieke bedrijfstakken? Zijn er verschillende strategieën voor verschillende economische sectoren/bedrijfstakken?
8. *Als er geen concrete beleidsstrategieën worden genoemd:* Een aantal concrete voorbeelden van het versterken van de relatie tussen natuur en economie zijn:
 - a. *Natuurinclusief bouwen*
 - b. *Vergroenen bedrijventerreinen*
 - c. *Aanleg en/of beheer natuur door recreatiesector*

Doet Provincie X iets op een of meer van deze gebieden?

9. *Als er concrete beleidsstrategieën zijn, per strategie:* Kunt u de provinciale strategie [*naam strategie*] beschrijven?
 - a. Wat verwachten jullie ervan? Wat hopen jullie ermee te bereiken?
 - b. Welke instrumenten zetten jullie in?
 - i. Worden er ook regulatieve instrumenten (bv. vergunningverlening) ingezet om de doelen voor natuur en economie te bereiken?
 - ii. Worden er ook financieel-economische instrumenten (bv. subsidies) ingezet om de doelen voor natuur en economie te bereiken?
 - iii. Worden er ook communicatieve of samenwerkende instrumenten ingezet om de doelen voor natuur en economie te bereiken?
 - iv. Worden er planologische instrumenten ingezet?
 - c. Hoe wordt de beleidsstrategie gefinancierd?
 - d. Met welke actoren werken jullie samen?
 - i. Wat is de rol- en taakverdeling tussen deze actoren (of welke taakverdeling/rollen zouden passend zijn?)
 - ii. Wat is de rol van de provincie hierin?
 - iii. Hoe verloopt de samenwerking?
10. Zijn er verschillen tussen hoe jullie omgaan met natuur en economie binnen en buiten het NNN?

-
11. Hoe zien jullie de rol van andere overheidslagen in het realiseren van jullie doelen en het uitvoeren van de beleidsstrategieën? Hoe wordt daarmee samengewerkt?

Betrokkenheid bedrijven

12. Hoe nodigen jullie bedrijven uit (als er een uitnodigende strategie is)? Komen hier veel bedrijven op af?
13. Worden jullie ook door bedrijven zelf benaderd met initiatieven en hoe gaan jullie daarmee om?
14. Stimuleren jullie andere partijen om meer bedrijven/economische sectoren te betrekken?
15. Wat is de rol van de provincie in bedrijfsnetwerken voor vergroening (als deze er zijn)?
16. Hoe hangt het beleid voor natuur en economie samen met het beleid voor maatschappelijke betrokkenheid bij natuur?

Resultaten en evaluatie

17. Wat zijn jullie ervaringen en resultaten van de strategieën tot nu toe? Zijn jullie eerdere verwachtingen uitgekomen?
18. Wat zijn dilemma's, spanningsvelden, waar lopen jullie tegenaan?
19. Wat zijn jullie ideeën over evaluatie van jullie strategie over het versterken van de relatie tussen natuur en economie? (zijn er indicatoren/ criteria voor? Wat vind je belangrijk bij zo'n evaluatie?)
20. Welke leervragen hebben jullie over dit onderwerp? En wat zijn wensen t.a.v. hoe het leren in de derde LEN wordt georganiseerd? Hoe wilt u het lerend vermogen van uw organisatie vergroten? *Dit kan op verschillende manieren, bv. door tussenevaluaties, workshops, intervisie.*
21. Worden doelen en/of effecten van het beleid gemonitord? Hoe monitoren jullie? En wat zijn de resultaten?
22. Heeft u ideeën voor interessante casestudies voor vervolgonderzoek naar provinciale beleidsstrategieën voor de relatie tussen natuur en economie?

Bijlage 2 Codesysteem Atlas.ti

BELEIDSSTRATEGIE NATUUR EN ECONOMIE (Beleidsstrategie bestaat uit samenhangend geheel van actoren, instrumenten en organisatie)

BS: actor

BS: actor- doelgroep

Bv sector, type bedrijf – koppel hier ook code Bedrijfstakken aan

BS: actor – samenwerking

Met wie wordt er samengewerkt, welke bedrijven, welke andere overheidslagen (bv Rijk, gemeenten)

BS: beleidsinstrument

BS: beleidsinstrument – communicatief

Communicatieve instrumenten : Richten zich op het beschikbaar stellen van kennis en informatie. Voorbeelden: educatie, informatievoorziening, workshops, dialoog (zie Vedung, 1998; Jordan et al., 2003)

BS: beleidsinstrument – financieel / economisch

Financiële/economische instrumenten: Richten zich op gebruik van marktmechanismen om doelen te behalen. Voorbeelden: subsidies, leningen, belasting (zie Vedung, 1998; Jordan et al., 2003)

BS: beleidsinstrument – regulatief

Regulatieve instrumenten: Richten zich op het verplichten van een bepaald middel en/of doel, of om iets wel of niet te doen. Voorbeelden: wet- en regelgeving, verplichte certificering (zie Vedung, 1998; Jordan et al., 2003)

BS: beleidsinstrument – samenwerkend

Samenwerkende instrumenten: Richten zich op vrijwillige samenwerking. Voorbeelden: public-private partnerships, convenanten, akkoorden (zie Vedung, 1998; Jordan et al., 2003)

BS: beleidsinstrument – faciliterend

BS: beleidsinstrument – kennisontwikkeling

BS: doel/activiteit

BS: activiteit – betrokkenheid bedrijfsleven stimuleren

BS: activiteit – economische sectoren investeren in natuur

BS: activiteit – experimenteren met bedrijfsmodellen

Experimenteren met natuurinclusieve bedrijfsmodellen - ([Bredenoord et al., 2020, p. 100](#))

BS: activiteit - natuurinclusief werken binnen provincie

BS: doel- aanleg en beheer van natuur

Vrijwillige aanleg en beheer van natuur - ([Bredenoord et al., 2020, p. 100](#))

BS: doel – circulair werken

Circulair en efficiënt werken - ([Bredenoord et al., 2020, p. 100](#))

BS: doel- impactreductie

Het reduceren van negatieve impacts - ([Bredenoord et al., 2020, p. 100](#))

BS: doel – natuurinclusief algemeen (ruimtelijke inrichting)

BS: doel – natuurinclusief bouwen

BS: doel – natuurinclusief landelijk gebied

BS: doel – natuurinclusieve bedrijventerreinen

BS: doel – natuurinclusieve infrastructuur

BS: doel – natuurinclusieve openbare ruimte

BS: doel – natuurinclusieve recreatie-, school- en sportterreinen

BS: doel – natuurinclusieve zon- en windparken

BS: organisatie

BS: organisatie – direct

Direct ondersteunen via provinciaal advies <https://edepot.wur.nl/521721#page=30>

BS: organisatie – intermediairs

Ondersteuning via intermediairs <https://edepot.wur.nl/521721#page=30>

BS: organisatie – netwerken

Ondersteuning door het creëren van netwerken) <https://edepot.wur.nl/521721#page=30>

BEDRIJFSTAKKEN (De structuur van de SBI 2008 - versie 2019, update 2021 (cbs.nl))

BT: algemeen: Als over economische activiteiten/bedrijven in het algemeen wordt gesproken

BT: bosbouw (A02)

BT: bouw (F)

BT: cultuur, sport en recreatie (R)

BT: delfstoffenwinning (B)

BT: elektriciteit (productie & distributie) (D)

BT: gezondheids- en welzijnszorg (Q)

BT: groot- en detailhandel (G)

BT: horeca

BT: industrie (C)

BT: landbouw (A01)

BT: onderwijs (P)

BT: vervoer en opslag (H)

BT: water (drink- en afvalwater) (E)

DEFINITIE RELATIE NATUUR EN ECONOMIE

DR: algemeen

DR: synergie tussen natuur en economische sectoren

DOELEN PROVINCIE BELEIDSSTRATEGIE NATUUR EN ECONOMIE (Bron codes: dit zijn de doelen die zijn geïdentificeerd rondom maatschappelijke betrokkenheid bij natuur (motieven van provincies beleid breed/ op een hoger abstractieniveau) <https://edepot.wur.nl/521721#page=15> + toevoegingen uit analyse)

DPB: algemeen

DPB: arbeidsintegratie

DPB: betere toegankelijkheid natuur

DPB: bijdrage aan natuurbeheer

DPB: draagvlak natuur

DPB: draagvlak natuurbeleid

DPB: duurzaam ondernemen

DPB: financiële besparing

DPB: functiecombinatie

DPB: gebruik (lokale) kennis

DPB: gedeelde verantwoordelijkheid

DPB: goed vestigingsklimaat voor bedrijven

DPB: gezondheid, welzijn, leefbaarheid

DPB: integratie opgaven

DPB: integratie natuur en economie

DPB: klimaatadaptatie

DPB: kwaliteit natuur versterken

DPB: legitimiteit beleid

DPB: ontwikkelingsruimte voor economische sectoren

DPB: realisatie natuur en landschap

DPB: ruimtelijke ontwikkeling

DPB: snelle uitvoering

DPB: sociale cohesie

DPB: waterbeheer

DPB: werkgelegenheid

ECOSYSTEEMDIENSTEN Ecosysteemdiensten in Nederland, 2020 | Compendium voor de Leefomgeving (clo.nl)

ESD: Algemeen

ESD: Bestuiving

ESD: Biomassa voor energie
ESD: Bodemvruchtbaarheid
ESD: Drinkwater
ESD: Erosiebestrijding
ESD: Groene recreatie
ESD: Houtproductie
ESD: Koolstofvastlegging
ESD: Kustbescherming
ESD: Natuurlijk erfgoed
ESD: Niet-drinkwater
ESD: Plaagonderdrukking
ESD: Regulatie luchtkwaliteit
ESD: Symboolwaarde natuur
ESD: Verkoeling in de stad
ESD: Waterberging
ESD: Waterzuivering

ROL PROVINCIE NATUUR EN ECONOMIE (hoe en door wie worden publieke waarden gerealiseerd in een maatschappij? Typologie volgens van der Steen 2014)

RP: algemeen

Categorie voor tekst die wel over de hoofdcategorie gaat (in dit geval rol provincie), maar niet onder een van de bestaande codes valt (en er niet direct een duidelijke nieuwe code voor is) en/of wanneer je niet weet in welke van de genoemde subcategorieën het hoort.

RP: netwerkend

Netwerksturing/netwerkend: het behalen van doelen vereist de gezamenlijke inzet van diverse partijen. De overheid trekt samen op met andere partners, en die partijen kunnen ook hun eigen doelen in het proces inbrengen. Samenwerkingen kunnen worden vastgelegd in meetbare en ingekaderde afspraken, zoals green deals.

RP: presterend

Prestatiesturing/presterend: de overheid zet beoogde prestaties en effectiviteit en efficiëntie in doelbereik centraal. Private partijen worden ingezet om door de overheid opgestelde doelen realiseren.

RP: rechtmatig

Hiërarchische sturing/rechtmatige overheid: de politiek stelt heldere procedures en publieke doelen, die vertaald worden in ambtelijk handelen. Doelen en regels zijn controleerbaar en moeten worden gehandhaafd.

RP: responsief / zelfsturing door de maatschappij

Zelfsturing (door de maatschappij): partijen in de samenleving ontwikkelen autonoom initiatieven, waar ze hun eigen randvoorwaarden en bedoelingen nastreven. De overheid kan instrumenten inzetten die deze initiatieven ondersteunen of tegenwerken.

RIJKSBELEID NATUUR EN ECONOMIE (Relatie rijk-provincie op dit onderwerp)

RB: algemeen

RB: ondersteunend

Rijksbeleid ondersteunt de provincie.

RB: samenwerkend

Er wordt samengewerkt met het Rijk.

RB: uitvoerend

Er wordt door de provincie uitvoering gegeven aan beleid op rijksniveau.

Bijlage 3 Geraadpleegde documenten

Geraadpleegde beleidsdocumenten inventarisatie beleidsstrategieën (Hoofdstuk 3)

Provincie Drenthe

Provincie Drenthe, 2018. Omgevingsvisie 2018. Provincie Drenthe.

<https://www.ruimtelijkeplannen.nl/viewer/view?planidn=NL.IMRO.9922.POVdrenthe2018-VA02>

Provincie Drenthe, 2021a. Natuurvisie – Gastvrije Natuur 2040. Provincie Drenthe.

<https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/natuur-milieu/natuur/gastvrije-natuur/>

Provincie Drenthe, 2021a. Natuurbeheerplan Drenthe, versie 2021. Provincie Drenthe.

<https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/10/Natuurbeheerplan-2021-provincie-Drenthe.pdf>

Provincie Flevoland

Provincie Flevoland, 2019. Natuurbeheerplan 2020. Afdeling Strategie en Beleid, Provincie Flevoland.

<https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2019/05/Natuurbeheerplan-2020-provincie-Flevoland.pdf>

Provincie Flevoland, 2021a. Bossen strategie provincie Flevoland. Afdeling Strategie en Beleid, Provincie Flevoland. <https://www.flevoland.nl/getmedia/b81bc5fa-1090-41eb-8589-92b89c639825/Rapport-bossenstrategie-dv.pdf>

Provincie Flevoland, 2021b. Op weg naar een florerende natuur. Afdeling Strategie en Beleid, Provincie Flevoland. <https://www.flevoland.nl/getmedia/912e6b19-15d3-446e-ae79-c995cd2a2bb9/Op-weg-naar-een-florerende-natuur.pdf>

Provincie Flevoland, 2021c. Visie & Beleid Actieplan Biodiversiteit. Afdeling Strategie en Beleid, Provincie Flevoland. <https://www.flevoland.nl/getmedia/53784b3f-5a95-4030-aeb2-e27c7e6d0524/Visie-en-Beleid-Actieplan-Biodiversiteit.pdf>

Provincie Friesland

Provincie Fryslân, 2020a. De romte diele – Omgevingsvisie Fryslân 2020. Provincie Fryslân.

https://www.fryslan.frl/_flysystem/media/Bijlage%201%20Omgevingsvisie%20De%20Romte%20Diele.pdf

Provincie Fryslân, 2020b. Natuurbeheerplan Fryslân 2021. Provincie Fryslân. <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/09/Natuurbeheerplan-2021-provincie-Frysl%C3%A2n.pdf>

Provincie Gelderland

Provincie Gelderland, 2018. Omgevingsvisie Gaaf Gelderland. Provincie Gelderland.

<https://provincie.gelderland.nl/gaaf-gelderland/>

Provincie Gelderland, 2020a. Natuurbeheerplan 2021 Provincie Gelderland. Provincie Gelderland.

<https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/09/Natuurbeheerplan-2021-provincie-Gelderland.pdf>

Provincie Gelderland, 2020b. Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit – Strategie voor een groener Gelderland. Provincie Gelderland.

https://media.gelderland.nl/Uitvoeringsprogramma_biodiversiteit_2021_d6d13859b8.pdf

Provincie Groningen

Provincie Groningen, 2013. Groen van wad tot Westerwolder – Beleidsnota Natuur 2013-2021. Provincie Groningen.

https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Downloads/groningen_groen_van_wad_tot_westerwolde_lowres.pdf

Provincie Groningen, 2016. Natuurvisie provincie Groningen – Aanvulling op Beleidsnota Natuur 2013-2021.

https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Beleid_en_documenten/Natuurvisie-provincie-Groningen.pdf

Provincie Groningen, 2017. Mooi Grunn – Programma landelijk gebied 3 2017-2027. Provincie Groningen.

https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Projecten/Programma-Landelijk-Gebied-3-Mooi-Grunn-2017-2027.pdf

Provincie Groningen, 2020. Natuurbeheerplan Groningen 2021. Provincie Groningen.
<https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/09/Natuurbeheerplan-2021-provincie-Groningen.pdf>
Provincie Groningen, 2021a. Geconsolideerde Omgevingsvisie. Provincie Groningen.
Provincie Groningen, 2021b. Uitvoeringsagenda natuur Groningen 2021-2023. Provincie Groningen.
https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Beleid_en_documenten/Documentenzoeker/Natuur_en_landschap/Natuur/Uitvoeringsprogramma_natuur_Groningen_2021_2023.pdf

Provincie Limburg

Provincie Limburg, 2016. Natuurvisie Limburg 2016. Provincie Limburg.
Provincie Limburg, 2016. Natuurbeheerplan Limburg 2016. Provincie Limburg. <https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2020/09/Natuurbeheerplan-2021-provincie-Limburg.pdf>
Provincie Limburg, 2021a. Omgevingsvisie Limburg. Provincie Limburg.
<https://www.limburg.nl/onderwerpen/omgeving/omgevingsvisie/omgevingsvisie/>
Provincie Limburg, 2021b. Wildlife Economy. Provincie Limburg.
<https://www.limburg.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/wildlife-economy/>
Provincie Limburg, ..., Landschap verbindt Limburg. Provincie Limburg.

Provincie Noord-Brabant

Provincie Noord-Brabant, 2012. Brabant: uitnodigend groen – Integrale provinciale natuur- en landschapsvisie 2012-2022.
Provincie Noord-Brabant, 2013. Uitvoeringsprogramma 'Brabant: uitnodigend groen' – Samen aan de slag voor een Groener Brabant. Provincie Noord-Brabant.
Provincie Noord-Brabant, 2021a. Natuur en Samenleving. Provincie Noord-Brabant.
Provincie Noord-Brabant, 2021b. Natuurnetwerk voor planten, dieren en mensen. Provincie Noord-Brabant.

Provincie Noord-Holland

Provincie Noord-Holland, 2015. Verklaring Groen Kapitaal Noord-Holland 2015 – Slotverklaring van het Congres Groen Kapitaal Provincie Noord-Holland te Amsterdam 11 februari 2015. Provincie Noord-Holland.
Provincie Noord-Holland, 2018. Omgevingsvisie NH2050. Provincie Noord-Holland. https://www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Ruimtelijke_inrichting/Projecten/Omgevingswet/Omgevingsvisie
Provincie Noord-Holland, 2020. Programma natuurontwikkeling 2021-2050. Provincie Noord-Holland.
https://www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Natuur/Natuurbeleid/Beleidsdocumenten/Programma_Natuurontwikkeling_PNO_2021_2025
Provincie Noord-Holland, 2021. Groen Kapitaal. Provincie Noord-Holland. https://www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Natuur/Natuurbeleid/Beleidsprogrammas/Groen_Kapitaal

Provincie Overijssel

Provincie Overijssel, 2017. Koersdocument natuur voor elkaar – De opbrengst van de Groene Tafels en Werkateliërs. Provincie Overijssel.
https://www.natuurvoorelkaar.nl/media/uploads/Prov_Overijssel_Koersdocument_Natuur_voor_Elkaar.PDF
Provincie Overijssel, 2017. Geconsolideerde Omgevingsvisie vanaf 2017. Provincie Overijssel.
<https://overijssel.tercera-ro.nl/MapView/Default.aspx?id=NLIMRO9923Omgevingsvisie2017-GV09>
Provincie Overijssel, 2017. Natuurkompas Overijssel – Een overzicht op hoofdlijnen van het provinciaal natuurbeleid. Provincie Noord-Brabant.
Provincie Overijssel, 2021. Natuurbeheerplan Provincie Overijssel 2022. Provincie Overijssel.
<https://www.bij12.nl/wp-content/uploads/2022/01/Natuurbeheerplan-2022-provincie-Overijssel.pdf>

Provincie Utrecht

Provincie Utrecht, 2017. Realisatiestrategie Natuurvisie. Provincie Utrecht. https://www.provincie-utrecht.nl/sites/default/files/2020-03/realisatiestrategie_natuurvisie_12-12-2017.pdf
Provincie Utrecht, 2018. Natuurvisie Provincie Utrecht – Een plus op Natuurbeleid 2.0. Afdeling Fysieke Leefomgeving, team natuur en landbouw, Provincie Utrecht. https://www.provincie-utrecht.nl/sites/default/files/2020-02/natuurvisie_provincie_utrecht_2017.pdf

Provincie Utrecht, 2021. Aanpak biodiversiteit in stad en drop. Provincie Utrecht. <https://www.provincie-utrecht.nl/sites/default/files/2021-11/Aanpak%20BiSD.pdf>

Provincie Utrecht, 2021. Omgevingsvisie Provincie Utrecht. Provincie Utrecht. https://www.provincie-utrecht.nl/sites/default/files/2022-10/Omgevingsvisie%20provincie%20Utrecht%20PS%2010%20maart%202021_INTERACTIEF.pdf

Provincie Zeeland

Provincie Zeeland, 2017. Natuurvisie Zeeland 2017-2022.

BoschSlabbers landschapsarchitecten, 2020. De Zeeuwse Bosvisie – De ontwikkeling van bos en houtige landschapselementen in Zeeland. BoschSlabbers landschapsarchitecten. <https://www.zeeland.nl/sites/default/files/digitaalarchief/ZEE2100044.pdf>

Provincie Zeeland, 2021a. Zeeuws Omgevingsvisie 2021. Provincie Zeeland.

Provincie Zeeland, 2021b. Zeeuwse Omgevingsvisie 2021 – Deel A Voorontwerp voor achterbanraadpleging. Provincie Zeeland. <https://www.commissiemer.nl/projectdocumenten/00008232.pdf>

Provincie Zeeland, 2021c. Zeeuwse Omgevingsvisie 2021 – Deel B Voorontwerp voor achterbanraadpleging. Provincie Zeeland. <https://www.commissiemer.nl/projectdocumenten/00008233.pdf>

Provincie Zuid-Holland

Provincie Zuid-Holland, 2018. Visie rijke groenblauwe leefomgeving – Zuid-Holland investeert in een gezonde een aantrekkelijke leefomgeving. Provincie Zuid-Holland.

Provincie Zuid-Holland, 2019a. Omgevingsvisie. Provincie Zuid-Holland.

Provincie Zuid-Holland, 2019b. Programma Zuid-Holland Groen 2020-2034. Provincie Zuid-Holland.

Provincie Zuid-Holland, 2021. Natuurbeheerplan Zuid-Holland 2022. Provincie Zuid-Holland.

Bijlage 4 Vragenlijst voorafgaand aan focusgroepen

Vorbereidende vragenlijst casestudie *naam_casestudie* voor de Lerende Evaluatie van het Natuurpact

Fijn dat u wilt meewerken aan de focusgroep over *naam_casestudie*.
[Korte beschrijving van wat we bedoelen met deze *naam_casestudie*]

Deze casestudie maakt deel uit van het onderzoek naar het beleid van provincies op het gebied van natuur en economie voor de derde Lerende Evaluatie van het Natuurpact. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in het beleid van provincies op het gebied van natuur en economie en ervaringen over wat werkt en niet werkt bij de uitvoering van deze beleidsstrategieën in beeld te brengen. Het levert mogelijk lessen op om de beoogde doelen en ambities effectiever te realiseren.

Tijdens de focusgroep faciliteren we een discussie tussen de deelnemers over *naam_casestudie*, met als doel zowel het ophalen van data voor ons onderzoek, als het leren van de ervaringen van deelnemers onderling.

Uw antwoorden op deze vragenlijst zullen gebruikt worden om de focusgroep voor te bereiden en besprekpunten voor de focusgroep te introduceren. De resultaten uit de vragenlijst en de focusgroep zullen geanonimiseerd worden voor de rapportage.

Introductie

1. Wat is uw naam, organisatie en functie?
2. Hoe bent u betrokken bij *naam_casestudie* en wat is de geschiedenis hiervan?

Doelen, maatregelen, resultaten

3. Wat is volgens u het doel van *naam_casestudie*? Aan welke maatschappelijke doelen of opgaven levert het een bijdrage?
4. Welke activiteiten worden er ondernomen om dit doel te behalen, door u (en uw organisatie) en door andere partijen?
5. Hoe heeft u de activiteiten/maatregelen die de provincie inzet voor *naam_casestudie* ervaren? Ziet u hierin nog verbeterpunten?
6. Welke resultaten/effecten verwachtte u bij aanvang van *naam_casestudie*?
7. Welke resultaten/effecten heeft *naam_casestudie* volgens u tot nu toe opgeleverd? Zijn er ook (onbedoelde) neveneffecten?

Samenwerking

8. Wat is voor u (en uw organisatie) de reden om mee te doen met *naam_casestudie*?
9. Hoe ziet u uw eigen rol / de rol van uw organisatie in *naam_casestudie*?
10. Hoe ziet u de rol van de provincie in *naam_casestudie*?
11. Hoe ziet u de rol van andere betrokken partijen bij *naam_casestudie*?
12. Hoe vindt u de samenwerking met en tussen de andere betrokken partijen (waaronder de provincie) in *naam_casestudie* verlopen? Hoe zijn de verhoudingen tussen deze partijen?
13. Zijn volgens u de juiste partijen betrokken bij *naam_casestudie*?

-
14. Wie neemt de besluiten in *naam_casestudie*? Is/zijn dit volgens u de juiste partij(en)?
 15. Hoe betrokken voelt u (en uw organisatie) zich bij *naam_casestudie* op een schaal van 1 (niet betrokken) tot 5 (zeer betrokken)? Waarom kiest u voor dit cijfer?

Knelpunten, verbeterpunten en sterke kanten

16. Wat ziet u als knelpunten of barrières voor het behalen van de doelen die voor u van belang zijn in *naam_casestudie*, en waarom?
17. Wat is volgens u nodig om deze knelpunten/barrières op te lossen, en waarom?
18. Wat zijn volgens u de sterke punten van *naam_casestudie*, en waarom?
19. Vindt u *naam_casestudie* een succes? Waarom wel of niet?
20. Heeft u nog andere opmerkingen?

Bijlage 5 Voorbeeld programma focusgroepen

Onderstaand programma is de template waarop de programma's voor de individuele focusgroepen zijn gebaseerd. Per focusgroep zijn er kleine aanpassingen in de vraagstelling gemaakt, door de vragen bijvoorbeeld verder toe te spitsen op de casus of door een vraag toe te voegen die uit de voorbereidende gesprekken met de provincie of de door deelnemers ingevulde vragenlijsten naar voren kwam.

Programma:

- Inloop, met koffie en thee (15 min)
- Welkom en inleiding (LEN-project en bedoeling casus/bijeenkomst) (WENR, 10 minuten)
- Uitleg focusgroep (5 min)
- Inhoudelijk programma:
 1. Openingsvraag (15 min)
 2. Inleidende vragen (20 min)
 3. Hoofdvragen (40 min)
 4. Afrondende vragen (20 min)
- Afsluiting en dankwoord (5 min)
- *evt. lunch/borrel*
- *debriefing met onderzoeksteam*

Ad Welkom en inleiding & praktische gang van zaken

- Heet iedereen welkom, bedank de deelnemers voor hun komst, stel jezelf en de assistent voor.
- Kort toelichten onderwerp en doel van de bijeenkomst:
 - o Tweeledig:
 - LEN-Onderzoek:
 - Natuurpact- drie ambities- een daarvan 'natuur en economie'
 - Interviews met alle provincies, casestudie in 6 provincies
 - Verschillende inhoudelijke insteek, maar ook raakvlakken (groene bedrijventerreinen bijv. zowel in OV als ZH, etc.)
 - Lerend evalueren (en daarmee, tweede doel)
 - Maar ook: gelegenheid voor hen om ander gesprek dan anders met elkaar aan te gaan, op andere manier tegenkomen dan anders (wees nieuwsgierig naar elkaar)
- Waarde van de ingevulde vragenlijst: weten individueel jullie antwoorden, maar willen verdiepend gezamenlijk gesprek aangaan
- Wij zijn geïnteresseerd in de ervaringen en meningen van de deelnemers in relatie tot het onderwerp en dat deze belangrijk zijn voor kwaliteitsverbetering of beleidsontwikkeling.
- Praktische gang van zaken: duur bijeenkomst, wanneer pauze, ...
- We maken een verslag van de bijeenkomst, voor de verslaglegging is het nodig is om geluids- of video-opnames te maken. Vraag hier toestemming voor. Deelnemers ontvangen het verslag van de bijeenkomst
- ...

Ad Uitleg focusgroep

- Rollen en regels: Geef aan dat jij als gespreksleider de tijd bewaakt en er voor zorgt dat iedereen aan de beurt komt. Maak afspraken (of spreek regels af) voor de bijeenkomst:
 - o niet door elkaar praten,
 - o met respect naar elkaar luisteren
 - o Leg uit dat alle ervaringen, meningen en ideeën even belangrijk zijn en dat de deelnemers het niet met elkaar eens hoeven te worden.
 - o We zitten hier om van elkaar te leren. Om gezamenlijk te leren over provinciaal beleid (hoe dat nog beter kan)
 - o ...

Ad Openingsvraag (plenair)

Vraag die door alle deelnemers beantwoord moet worden. De vraag moet zo worden gesteld dat deze in een korte tijd beantwoord kan worden en karakteristieken van de deelnemers kan opleveren. Het is beter om op dit moment nog niet naar een mening of houding van de deelnemer te vragen.

- **Ga op volgorde van reistijd tot locatie staan. Hoe bekend ben je met het provinciehuis?**

OF: Presenteer een foto van de ingang van het Provinciehuis en vraag: Wat voor een gevoel had u toen u de eerste keer naar binnen liep? En toen u weer naar buiten kwam?

Ad Inleidende vragen (plenair)

Dit zijn vragen om het centrale onderwerp in te leiden. Het geeft deelnemers de kans om te reflecteren op ervaringen die zij hebben gehad met het onderwerp. In het algemeen zijn deze vragen geen kritische vragen voor de analyse, maar meer bedoeld om het gesprek en de interactie tussen de groepsleden op gang te krijgen.

- **Wat zijn je verwachtingen voor vandaag: wat wil je halen, wat kom je brengen?**

En inleidend op het centrale onderwerp:

- **Welke ervaring die je de afgelopen maanden met de provinciale aanpak hebt gehad is je het meest bijgebleven?**
- **Vraag over samenwerking/interactie: hoeveel mensen die hier aanwezig zijn kende je al, met wie heb je het meest intensief contact?**

Ad Hoofdvragen (individueel: geeltjes op flapovers, vier flappen, 4*5 min geeltjes plakken (incl. koffiepauze), vervolgens per flap 5 minuten centraal bespreken)

Dit zijn de vragen die centraal staan in de focusgroepen. Dit zijn vaak twee tot vijf vragen en aan de discussie over deze vragen wordt de meeste tijd besteed. Tijdens deze vragen komen de deelnemers er achter hoe de andere aanwezigen over het onderwerp denken en worden ze gestimuleerd om hun eigen ervaringen, meningen en ideeën te verwoorden.

Inleiden: (kwetsbaarheid provincie duidelijk maken): we willen leren van elkaar, als er dingen mis gaan, dan willen we ervan leren

[provincie kan evt. zelf dit onderdeel introduceren, zeker als zij deze vragen zelf heeft (eigenaarschap ook bij hen neerleggen)]

- Sleutelvraag: **Doet de provincie de juiste dingen en doet ze dat goed?**

- **Welke resultaten verwachtte je van de aanpak van de provincie? Welke resultaten (ook onverwachte) heeft het opgeleverd?**
- **Hoe verliep de interactie provincie-ondernemers/bedrijfsleven?**

Als u met één woord dat contact moet omschrijven, aan welk woord denkt u dan? Indien noodzakelijk een aantal voorbeelden noemen: persoonlijk, professioneel, koel, zakelijk, enzovoort.

- **Wat zie je als succesfactoren van de provinciale aanpak? En wat als knelpunten?**
- **Hoe kan het beter?**

Ad Afrondende vragen (plenair)

Deze vragen hebben tot doel de discussie tot een eind te brengen. Deze vragen bieden de deelnemers de gelegenheid te reflecteren op eerder gegeven commentaar. Deze vragen zijn cruciaal voor de analyse. Er zijn drie soorten afrondende vragen:

1. Een vraag die alle onderwerpen behelst die aan de orde zijn geweest. Deze vraag biedt de deelnemers de gelegenheid alle meningen uit de discussie op een rijtje te zetten en de belangrijkste aspecten aan te wijzen. Maar ook kunnen deelnemers die gedurende de discussie verschillende meningen hebben gegeven hun positie bepalen.
 - **Stel: je begint morgen met een nieuw initiatief/nieuwe beleidsstrategie. Met de ervaring nu, wat zou je zelf anders doen? En wat heb je nodig van andere actoren? En wat moeten zij vooral houden zoals het nu gaat?**
2. Samenvattende vraag: [gespreksleider geeft een korte samenvatting van de sleutelvraag en de belangrijkste ideeën die naar voren zijn gekomen tijdens de discussie. Na de samenvatting wordt aan de deelnemers gevraagd:]
 - **Is deze samenvatting adequaat, wat wil jij daar nog aan toevoegen?**

Recent verschenen WOt-rapporten

131	Gerritsen, P., D.J.J. Walvoort, M. Knotters (2021). <i>Kartering grondwaterspiegeldiepte in laag Friesland; Actualisatie van een deel van het grondwaterspiegeldieptemodel van de Basisregistratie Ondergrond (BRO).</i>	143	Salverda, I.E., M. Pleijte (2022). <i>Verkenning van het provinciale beleid voor overgangszones die grenzen aan natuur; Leren over governance-uitdagingen voor een integrale gebiedsaanpak.</i>
132	Haas, W. de, J.L.M. Donders (2021). <i>Vertrouwen in natuurbeleid? Naar een typologie van verzet.</i>	144	Kamphorst, D.A. en J.L.M. Donders (2022). <i>Natuur- en zorgcombinaties: barrières, kansen en opschaling; Een verkenning van institutionele barrières, kansen en opschalingsmogelijkheden voor natuurinclusieve innovaties in de zorg.</i>
133	Kuindersma, W., D.A. Kamphorst, F.H. Kistenkas (2021). <i>De gevolgen van de stikstofaanpak voor het natuurbeleid. Een voorlopige analyse van de gevolgen voor de decentralisatie naar provincies en de gebiedsgerichte uitvoering.</i>	145	Gerritsen, A.L., H.J. Agricola, C. Aalbers, E. Gies (2022). <i>Ruimtelijk-economische dynamiek van de landbouw; Rapport 2: Casestudies naar ontwikkelpaden, beïnvloedende factoren, effecten op natuur en aanknopingspunten voor beleid.</i>
134	Brouwer, F., G. Maas, K. Teuling, T. Harkema. en S. Verzandvoort (2021). <i>Bodemkaart en Geomorfologische Kaart van Nederland: actualisatie 2020-2021 en toepassing; Deelgebieden Gelderse Vallei-Zuid en -West en Veluwe-Zuid.</i>	146	Michels, R., M.J. Voskuilen, W.H.G.J. Hennen & P.C. Roebeling (2022). <i>Actualisatie normkosten natuur ten behoeve van kostenberekeningen.</i>
135	Houtkamp, J.M., A.M. Schmidt en P.J.F.M. Verweij (2021). <i>Reflectie PBL-rekeninstrumentarium voor natuur.</i>	147	Berkhout, P. en S. Galema (2022). <i>Duurzaam verdienen. Analyse verdienvermogen verduurzamingsmodellen landbouw.</i>
136	Breman B.C., W. Nieuwenhuizen, G.H.P. Dirx, R. Pouwels, B. de Knecht, E. de Wit, H.D. Roelofsens, A. van Hinsberg, P.M. van Egmond, G.J. Maas (2022). <i>Natuurverkenning 2050 – Scenario Natuurinclusief.</i>	148	Kistenkas, F.H. en D.A. Kamphorst (2022). <i>Value capturing in het landelijk gebied. Een verkenning van mogelijkheden en toepassing in vier praktijkvoorbeelden van zonne- en windenergie.</i>
137	Mattijssen, T.J.M., M. Visscher, W. Ganzevoort, M. Pleijte (2022). <i>Monitoring van burgerbetrokkenheid bij natuur; Citizen science en doelgroep-panels.</i>	149	Kuindersma, W., D.A. Kamphorst, C. Walther, E. de Wit-De Vries, T.A. de Boer, M. Visscher (2022). <i>Duurzame landbouw in gebiedsprocessen. Barrières en oplossingsrichtingen in Engbertsdijkvenen, Ronde Hoep en Schiermonnikoog.</i>
138	Boer, T.A. de en F. Langers (2022). <i>Maatschappelijk draagvlak voor natuur in 2021 en trends in het draagvlak.</i>	150	Walther, C.M., D. Stomph en R.I. van Dam (2023). <i>Sociale impact van de landbouwtransitie.</i>
139	Bouwma, I.M., J.G. Nuesink, M.C. van Riel, J.A. Veraart, J.L.M. Donders, R.M.A. Wegman, R. Pouwels (2022). <i>De samenhang tussen de Kaderrichtlijn Water en de Vogel- en Habitatrichtlijn; Een landelijke analyse en een verdiepende studie in zes deelgebieden.</i>	151	Brouwer, F., F.B.T. Assinck, T.T.L. Harkema, C. Teuling en D.J.J. Walvoort (2023). <i>Actualisatie van de bodemkaart in de gemeente Vijfheerenlanden; Herkartering van de verbreiding van veen.</i>
140	Hennekens, S.M., J. Holtland, N.M. van Rooijen, G.W.W. Wamelink & W.A. Ozinga (2022). <i>Planten als indicatoren voor pH en GVG; Een vergelijking van het ITERATIO- en Wamelink-indicatorsysteem voor pH en GVG.</i>	152	Kuindersma, W., J. van den Berg, F.G. Boonstra, D.A. Kamphorst (2023). <i>De weerbaarheid van beleidsintegratie in de veenweiden; Het gebied Aldeboarn-De Deelen.</i>
141	Vries, S. de., D.A. Kamphorst, F. Langers (2022). <i>Beleidsdenken over stedelijk groen en gezondheid; En de mate waarin dit zich laat onderbouwen vanuit het onderzoek.</i>	153	Walvoort D.J.J., P. Gerritsen, M. Knotters (2023). <i>Kartering grondwaterspiegeldiepte in Flevoland; Actualisatie van een deel van het grondwaterspiegeldieptemodel van de Basisregistratie Ondergrond (BRO).</i>
142	Schelhaas, M.J., S. Teeuwen, J. Oldenburger, G. Beerkens, G. Velema, J. Kremers, B. Lerink, M.J. Paulo, H. Schoonderwoerd, W. Daamen, F. Dolstra, M. Lusink, K. van Tongeren, T. Scholten, I. Pruijsten, F. Voncken, A.P.P.M. Clerckx (2022). <i>Zevende Nederlandse Bosinventarisatie; Methoden en resultaten.</i>	154	Aar, M.C.A. van, A. Jellema, F. Langers en D. van Doren (2023). <i>Provinciaal beleid voor het versterken van de relatie tussen natuur en economie; Een inventarisatie van provinciale invullingen van de ambitie 'natuur en economie' uit het Natuurpact.</i>

Thema Periodieke Evaluatie Natuurbeleid

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 54 71
E info.wnm@wur.nl
wur.nl/wotnatuurenmilieu

ISSN 1871-028X

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.600 medewerkers (6.700 fte) en 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

